

ИЛМУ ОДОБ — ОИЛАГА ОФТОБ

**ТОШКЕНТ
«ЧЎЛПОН»**

ТОШКЕНТ
«ЧУЛПОН»

Араб, форс ва турк тилларидан
МАҲМУД ҲАСАНИЙ
таржимаси
Тўпловчи Норжон ЭШОНКУЛОВА

Мазкур тўпланда шарқ донишмандларининг ахлоқ-одобга доир асарларидан намуналар жамланди. Уларда ота-онани ҳурматлаш, қариндош-уруғларни эъзозлаш, дўстликнинг фойдалари, бировларга яхшилик қилиш, ҳасад, гина, адоват, кўролмаслик каби иллатлардан қочиш баён қилинади. Тўплам ёшларни ахлоқий пок, ҳақиқий инсон бўлиб етишишга ундайли.

87.717.7 Ҳикматнома: (Тўплам) / (Тўпловчи Н. Эшон-
Ҷ 47 кулова; Араб., форс ва турк. тилларидан М. Хасаний
тарж.) — Т.: Чўлпон, 1992.—12б.

перевод арабско, персидско и турецкого языка Махмуд
Хасаний, составитель Норжон Эшонкулова

Ҳикматнома.
ББК 87.717.7

4804020500—2
Т _____ 15—92
360 (04) —92
ISBN 5—8250—3

©Тарж. Махмуд Ҳасаний, 1992.

МУСТАФО ҲОМИЙПОШО

БОЛАЛАРНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

(«ВАЗОИФИ АТФОЛ»)

Турк олими Мустафо Ҳомийпошишо ўзининг «Вазоифи атфол» («Болаларнинг вазифалари») деган китобини ўсиб келаётган ёш авлоднинг таълим-тарбиясига, уларнинг одоб-ахлоқ масалаларига бағишлаган. Китобда болаларнинг Ватан ва халққа садоқатда бўлиши, ота-онани ҳурмат қилиши, устозни эъзозлаши, мард, инсофли, ҳаёли, тўғри сўзли бўлиши ҳақидаги масалалар баён қилинади.

Болалар ҳаётда ўсиб-улғаяр эканлар, уларнинг толелари икки нарсадан айри бўлмайди: ё бахту саодатли бўлади, ёки гумроҳлик йўлига кириб, бахтсиз бўлиб қолади!

Бола қандай қилиб бахтиёр бўлиши мумкин? Агар ота-онасининг гапига қулоқ солса, уларнинг айтган йўлидан чиқмаса, берган маслаҳатларини жон деб қабул қилса, уларга шунчаки қулоқ солиб кўя қолмай, бутун кучи билан амал қилишга уринса ва доимо ёдида тутса бундай бола катта бўлганда албатта бахтли бўлади.

Бола қандай қилиб бахтсиз бўлиб қолади? Агар бола ўз ота-онасининг беғараз, чин кўнгилдан меҳрибонлик қилиб айтган сўзларига қулоқ солмаса, берган маслаҳатларини тингламаса, бора-бора йўлдан адашади, оқибат натижада бахтсиз бўлиб қолади. Бахтсиз болалар катта бўлганларидан кейин ўз бахтсизликларига ўзларини айбдор деб ҳисобламай, ота-онасига туҳмат тошларини отишади, бахтсизликнинг сабабчиси қилиб уларни кўрсатадилар.

Болалар! Сиз ҳаётда кўриб турганингиздек, илмли ва маърифатли кишилар ҳамиша иззат-икромда, пули кўп, манман деган бадавлат кишиларнинг эса обрўйи уларнинг олдида пастдир. Бундан кўриниб турибдики, илм кишини эл одида азизу мукаррам қилар экан!

Дунёда туғилиб ўсган ҳар бир инсон ўз келажакнинг гамини ейиши муқаррардир. Кўнгилдагидек яшашнинг асосий воситаси эса илм олиш ва ҳунар ўрганиш. Илм олиш ва ҳунар ўрганиш эса ёшлиқдан бошланади.

Болалар! Сиз ҳаётга назар солинг, эрталаб кўёш чиқиши биланоқ барча тирик жон, ҳатто қушлар ҳам, ўрин-

ларидан туриб ишлаш ва тирикчилик қилишга тўшадилар, меҳнат қиладилар. Тунда эса уйкуга ётиб, кундузи сарфлаган кучларини қайта тиклаш пайида бўладилар. Демак, кимки яхши ишга қўл урса, яхши нарсаларга эга бўлади, кимки ёмонлик қилса, ёмон кўришиб, эл назаридан қолади. Ҳар бир бола дунёда олим ва фозил бўлишга, ўзини софлик ва тўғрилиқ зийнати билан безашга интилиши Ватан ва халқига муносиб хизмат қилишга лойиқ бўлишга уриниши шартдир. Ўз ота-оналарини эса ҳалол хизматлари билан мамнун этишлари керак. Ёшлигидан илм ўрганишга уринган, ўзини тўғрилиқ ва софлик фазилати билан безаган кишилар доимо элу юртини обод қилига муяссар бўлганлар.

Болалар! Сиз яхши хулқ эгаси, эзгу ният ва гўзал фазилатлар соҳиби бўлишингиз учун нималар қилишингиз лозим? Бунинг учун яхши ишлар йўлида ҳеч қандай қийинчиликлардан қўрқмаслигингиз, ота-она ва ўз устозларингизнинг розилигига эришишингиз, вақтингизни фойдали ишдан бошқа ишларга сарф этмаслигингиз, илму фан таҳсилга бутун куч-ғайратингизни қаратишингиз керак.

Болалар? Биз учун ҳаётда энг буюк ва шарафли бир йўл бор. Биз бу йўлдан асло чиқмаслигимиз керак. Бу йўл инсонийлик йўлидир. Бу йўлга амал қилган киши ҳамиша бахту саодат соҳиби бўлади, бу йўл одамларга маънавий куч-қувват беради, кишини тўғри йўлдан чиқармайди. Халқига ва қариндош-уруғларига қўлидан келган барча яхшилиқни қилиш, уларнинг ҳурматини жойига қўйиш ҳам кишининг инсонийлик бурчларидан бири ҳисобланади.

О Т А

Отаниз оиланинг узоғини яқин ва йўғини бор қилиш учун доимий ҳаракатда бўлади. У бизнинг яшашимиз учун уй-жой ҳозирлайди, кийдириш учун кийим-кечак топади, ичишимиз ва ейишимиз учун емиш топиш пайида бўлади, борингки, ҳар бир оиланинг равнақи учун биринчи галда ҳаракат қиладиган отадир.

Болалар! Ота-боболаримиз биз учун тер тўкиб ҳаракат қилишини, қўлидан келган барча яхшилиқларни биз учун муҳайё этиш йўлида жон-жаҳд билан меҳнат қилаётганликларини билишимиз, бунинг шукронаси учун уларга итоатда бўлишимиз, айтганларини қулоқ қокмай

бажаришимиз, отамиз чарчаган онда ва ёрдам керак бўлганда дарҳол ёрдамга шошилишимиз, фарзандлик бурчини ўташ учун ҳамиша шай туришимиз керак.

Ҳар бир фарзанднинг ота-онага ҳурмат ва эҳтиром кўрсатиши, уларга нисбатан шафқат ва марҳаматларини ишга солиши муҳим вазифалардан биридир. Ўз ота-онасини рози қилмайдиган, уларни ранжитадиган фарзанднинг иши ҳеч қачон олға босмайди ва элнинг олдида обрўйи бўлмайди.

О Н А

Болалар! Оналаримиз бизларни вояга етказиш учун меҳру муҳаббатини ишга солиб, оромидан кечиб, кечалари ухламай, тарбиямиз билан машғул бўлган. Хафа бўлиб қолсак ёки кўнглимиз бир оз ранжиса атрофимизда парвона бўлган, тобимиз қочиб қолса ҳузур-ҳаловатини йўқотган ҳам она! Боғбонсиз бирор дарахтнинг меваси яхши бўлмайди. Она эса биз учун боғбондир. У доимо бизни парвариш қилиш пайдан бўлади. Бунини фаҳмлаган ҳар қандай бола ўз онасини барча нарсадан устун қўяди ва ҳамиша ҳурматини қилади.

Ақлли фарзанд бир дақиқа бўлса ҳам она меҳрини эсдан чиқармайди, кичкина ишга қўл урганда ҳам онани

бундан воқиф қилиб, унинг розилигини олади, айтган сўзларига қулоқ солиб, маслаҳатларига амал қилади, ҳар вақт онани миннатдор қилишга уринади.

Вояга етган болалар яхши тарбия кўриб, бирор касбни эгаллаб олганларидан кейин, ҳар вақт оналари олдига келганларида бир вақт шу онасидан сут эмиб, катта бўлганларини, унинг кучоғида парвариш топганларини ўйлаб, ҳеч қачон онага қаттиқ гапирмайдилар, юмшоқ сўзлар билан унинг кўнглини оладилар. Онанинг ўзлари учун чеккан жафоларини кўз ўнгларига келтириб, шу чеккан жафо ва меҳнатларини унуттиришга уринадилар, уларнинг дил розларини олиб, бир умрга шодмон қиладилар.

АКА-УКА, ОПА-СИНГИЛ ВА ҚАРИНДОШЛИК ҲАҚИДА

Ота-она, қариндош ва аёлимизга муносабатли ишлардан яна бири ака-ука, опа-сингиллар билан бўладиган самимий муомаладир: ота-она ўз фарзандларининг бир-бирига меҳрибон ва муҳаббатли эканликларини, хурсанд бўлишларини, юраклари шодликка тўлишини, бу ҳолатдан чехралари ҳамиша табассум ва мамнунликка тўла эканини тасаввур этиш қанчали лаззатли?

Ўзаро муносабатда аввал катта акалар ва қариндошлар ўзларидан кичикларини асло ранжитмасликлари, қўлларидан келган барча ёрдамни аямасликлари лозим. Бунга жавобан кичик укалар ва қариндошлар ҳам катталарнинг розилигини топишга интилишлари, уларни асло хафа қилмасликлари ва дилларини оғритмасликлари лозимлигига ҳаракат қилмоқликлари керак.

Зеро, ака-ука, опа-сингил ва яқин қариндошларнинг ўзаро ҳамдардликлари ва бир-бировларини ранжитмасликла инсоний фазилатлардан биридир.

Нисбатан ёши улуғ қариндош ва туғишганлар кичикларга нисбатан суиистеъмол қиладиган ҳаракатда бўлмасликлари, аксинча, кичик қариндошдан бирон айб ўтиб қолса, камоли назокат ва хушмуомалалик билан панду насихат этишлари, кўпол ва ёмон сўзларни айтмасликлари биродарлик ҳақидир.

Қиз қариндошлар ва опа-сингиллар эркакларга нисбатан кучсиз, ожиз ва қудратсиз бўлиб, доимо ҳимоя ва кўмакка муҳтож бўладилар. Шунинг учун уларга ҳамиша ёрдам қўлини чўзиш, кўмак этиб, хотираларини шод

қилиш эркак қариндош ва яқинларнинг вазифасидир. Опа-сингиллар эса ўз биродарларининг юзига тик боқиб, бемаъни сўзларни айтмасликлари, уларнинг маслаҳатларига амал қилишлари зарур.

МАКТАБ

Мақтаб вақти бўлганда сиз, болалар, ота-она ёки бобо-бувиларингизни овора қилмай, ўзингиз ўрнингиздан туринг, уларнинг ҳурматини жойига қўйиб, қўлларини иззат юзасидан ўпинг-да, мактаб сари равона бўлинг. Мактабда эса аъло ўқиш билан фақатгина ота ва оналарингизни хурсанд қилиб қолмай, бошқа одамларни ҳам хушнуд этинг ва раҳматига мушарраф бўлинг.

Болаларга зарур бўлган вазифалардан бири уларнинг ўз дарсларини камоли диққат билан тайёрлашлари ва бу билан ўқитувчини хурсанд қилишларидир. Ўқитувчи буюк зот, унинг ҳурмат ва иззатида ҳам асло нуксонга йўл қўйилмайди. Ўқитувчи мендан рози ва хушнуд бўлсин деган ҳар бир ўқувчи аввало берилган дарсларни пухта ўзлаштириши лозим.

Болалар, кеча-кундузи идораларда, дўконларда ва ҳар хил муассасаларда ажойиб ишларни амалга ошираётганлар мактабда аъло ўқиганлардир. Аксинча, ҳар хил кулфатларга қолиб, хор-зор бўлиб юрганлар эса мактабда яхши ўқимаганлар ва ота-онанинг панду насиҳатларига қулоқ солмаганлардир. Сиз, болалар, бундай одамлардан ибрат олманг, вақтингизни фақат ўқиш ва ёзишга сафр этинг.

Ҳақиқий касбу камол топиш фақат илм билан ҳосил бўлади. Демак, сиз, илм олишга қаттиқ уринсангиз, шуҳрат ва обрў топасиз, роҳат ва фароғатда яшайсиз.

* * *

Ота-оналаримиз бизларни мактабга мажбурий юборишлари биз учун айни муддаодир. Негаки, ўқимаган ва илм олмаган нодон киши илмли одамларнинг ёки ёмон табиатли кимсаларнинг атрофида юришдан ва хизматини қилишдан бошқа нима ишга ҳам ярайди? Шунинг учун ота-онамиз бизларни кичиклигимиздан мактабга боришга, унда яхши ўқишга ундайдилар. Ота-она воситаси билан илм ва касбу камол орттирган ҳар бир фар-

занд, катта бўлгач, ота-онанинг хурматини, иззат-икромини жойига қўяди.

Яъни бола уйдан чиққач, энг қисқа ва тўғри йўлдан мактабга бориши, йўлда ўйнаб қолмаслиги, дарс бошланганда синфга кириб келмаслиги керак. Либослари тоза ва озода бўлишига эътибор беришлари, синфдан ичкарига одоб билан кириши ва муаллимга камоли одоб ва эҳтиром билан муомала қилиши, синфда ўтирганда ёнидаги дўстларини гапга солмаслиги, диққатини бўлмаслиги лозим. Дарслар тугамагунча диққатини ва зеҳнини бошқа ишларга қаратмаслиги керак.

Синфда ўтирганда ўртоқлари билан кулишиш, ҳар хил нарсаларни гапириб, ўқитувчидан яширин ҳолда бўлмағур ишларни қилиб ўтириш энг ёмон ишдир. Дарс тугагандан кейин тўғри уйга бориш керак.

Яхши ўқувчи одобли бўлади, тушунмаган нарсасини дарров ўқитувчидан ёки аълочи ўқувчилардан сўраб олиб билади. Билмаган ўқувчиларни мазах қилмайди, балки уларга ўргатади, дарс ҳозирлашга ташвиқ қилади, синфдошлик расмини жойига қўйиб, ўзини асло катта олмайди.

Интизомли ўқувчи аълочи ўқувчилардан ибрат олишга уриниши, фалончи мендан яхши ўқийди деб ҳасад қилмаслиги, аксинча, унга етиб олишга уриниши керак. Яхши ўқувчи хоҳ мактабда, хоҳ бошқа ерда бўлсин, ўз ўртоқларини айбситмайди, низо ва ғавғо кўтармайди, ташқарида юз берган ҳар хил воқеаларни мактабда ўқувчиларга ёйиб юрмайди.

Ақли ўқувчи ҳамма билан яхши муносабатда бўлади. Ўзидан ақли бўлганлар билан ҳамсуҳбат бўлиб, улардан ўрганади. Нодон ва жоҳил, насиҳатга қулоқ солмайдиган болалардан узоқроқ юради.

Яна шуни ҳам билиш керакки, ақли ўқувчи муаллимга меҳр қўйиб, уни иззат қилади, ўқитувчининг айтган гапларига диққат билан қулоқ солади ва барчасини бажаришга уринади. Ўқитувчининг ҳар бир ўргатган дарслари учун раҳмат айтади. Унинг баъзан берган танбеҳларига қарши кек сақламайди, қаерда бўлмасин биров ўз ўқитувчиси ҳақида ёмон сўзларни гапирса, уларга қарши курашади. Юқоридагиларга амал қилган ўқувчи фақат ўз ўқитувчисини хурсанд қилиб қолмайди, ота-онасинг ҳам шод ва хуррам бўлишига сабаб бўлади.

ТИРИШҚОҚЛИК

Болалар, тиришқоқ бўлинг! Зеро, дунёдаги барча тирик нарсалар ҳаракат қилади, интилади ва шу туфайли ҳаётга зарур бўлган нарсаларга етишади. Ҳатто энг заиф ҳисобланган арилар, чумолилар ва қушлар ҳам интилишда бўлиб, ёздан ташқари, қиш ғамини ҳам ейдилар.

Сўзнинг қисқаси, ҳар бир тирик жон яшаш учун ҳаракатда ва интилишдадир. Ўргимчакка назар солинг, у тирикчилик дардида доимо тўқиш билан овора, агар тўрининг бирор ери бузилса дарҳол таъмир этиш ва тузатишга киришади.

Барча инсоннинг биринчи вазифаси — кишининг юриштириши ва яшаш учун зарур бўлган ҳалол ризқ топиб, ейиш-ичишга етарли нарса ҳосил қилиш. Бунга эса тиришқоқлик ва интилиш орқали етилади.

АСАЛАРИ БИЛАН ЧУМАКАРИ ҲИКОЯСИ

Асаларилар куёш чиқиши биланоқ ўз инларидан чиқиб, гулзор ва боғларга, узоқ-узоқ жойларга учиб кетишади. Гуллардан гулларга ўтиб, асал йиғишади. Сўнг уйларига қайтиб келиб, йиққан нарсаларини тартибга солишади. Натижада жуда тотли ҳисобланган асал вужудга келади. Асалнинг барча нарсадан тотлиги ҳам унинг зўр машаққат туфайли топилишидир.

Инсонларнинг ҳам интилиш ва уриниш туфайли қилган нарсалари беҳад ширин эканлигини таърифлаб ўтиришга ҳожат йўқ.

Асалариларга қарама-қарши ўлароқ чумакарлар жуда танбал бўлишади, фақат бугунни ўйлаб, қорин тўйдириш пайдан бўлишади, ёз ва баҳор пайтларида ҳар хил яхши жойларда учиб ўйнаб, вақтларини ўтказадилар. Қиш учун лозим бўладиган овқатларини йиғиш тадбирига киришмайдилар. Натижада қиш келиши ва совуқ тушиши билан ўз танбалликлари сабабли қирилиб кетадилар.

Демак, ишлаш ва меҳнат қилиш керак бўлган пайтда вақтларини танбаллик билан ўтказган кишилар оғир қийинчиликларга, балки ҳалокатга маҳкум бўладилар.

МЕВАЛИ ВА МЕВАСИЗ ДАРАХТ

Мевали дарахт аввал баҳордан ғунча тугиб, гуллаши билан латофатга кўмилади. Кейин эса мева етказиб бериши билан ўз камолотини намойиш этади. Шунинг учун одамлар мевали дарахтни ўз фарзандларидек тарбиялаб, боғларига экадилар, сув берадилар, яхши ўсиши учун чора кўрадилар.

Мевасиз дарахт эса жоҳил ва нодон одамларга ўхшайди. Мева қилмагани учун эътибордан четда қолади, охири уни кўпориб, ўтин қилиб ёкадилар.

Булардан хулоса чиқарган ақлли кишилар мевали дарахт каби обрў ва эътибор қозониш учун илму маърифат мевасини етиштиришга жон-жаҳдлари билан уринадилар.

ФАЗИЛАТ ЭГАСИ БЎЛИШ

Болалар, сизга насиҳат қилганлар дўстларингиздир, аксинча, ёмон ишларни ўргатадиганлар душманларингиздир. Яхши ишлар инсонни шарафли қилишдан ташқари виждон роҳатини ато қилади. Ёмон ишларни қилиб юрганлар эса эътиборлари бўлмаганидан ташқари, юраклари нотинч бўлади, роҳатлари бўлмайди. Яхшилик тарафдорлари бўлган кишилар сизларга насиҳат қилган кишилар бўлса, ёмонлик одати бўлган кишилар эса сизларни ёмон ишга ундаганлардир.

Демак, яхши инсонлар ҳамиша афсус-надомат чекишдан узоқда, қалблари эса роҳатда бўлади. Ёмон кишилар эса виждон азобига йўлиққан бўладилар, ёмон ишларидан кўрқиб, азоб-уқубатда яшайдилар ва юрак ўйноқ касалидан кутулмайдилар.

Болалар! Қимматли вақтингизни беҳуда кеткизманг, ҳамиша ҳаракатда бўлинг, шунда сиз роҳат ва фароғатда бўласиз, иззат ва ҳурматингиз ошади!

ИБРАТ ОЛИШ

Болалар! Дунёда мавжуд бўлган нарсаларнинг барчасига ибрат кўзи билан боқинг! Яхши инсонларнинг қилаётган ишларидан, уларнинг ғайрат ва шижоатларидан ўрнак олинг!

Инсон доимо курашда ва интилишда бўлади. Қариш, икки букилиш, юзлари тиришиш ва оқибатда ўлиш инсон

қочиб қутулмайдиган нарсалардир. Демак, шундай экан, сиз ёшликда қаттиқ ҳаракат қилинг, қилиниши лозим бўлган ишларни қилиб олинг. Шунда сиз қариган пайтларингизда роҳатда яшайсиз!

ҒАЗАБЛАНИШ

Ғазаб — руҳий ҳолатдаги энг ёмон ва зарарли ҳолдир. Ғазаб инсон қонини ларзага келтиради, баданни хароб қилади. Буни билган ҳар кимса бу азим бало оловидан ўзларини сақлашлари, бўлар-бўлмабга ғазабларини қўзғатавермасликлари керак.

Ғазабланмаслик гарчи бизнинг иродамизга боғлиқ бўлмай, ундан ўзни сақлаш оғир бўлса-да, бироқ унга эрк бериб юбориш ҳам юрагимизни издан чиқаради.

Инсоннинг хушмуомала бўлиши унинг саломатлигини оширади.

Иссиқ мижозли, қизиққон, асаби суи кишилар доимо ҳазми осон овқатларни ейишлари, совуққонликка рағбат этишлари, қонни қиздирадиган ўткир нарсалардан парҳез қилишлари, кучли жисмоний меҳнат, фикрлаш, меъеридан кўп ўқишдан эҳтиёт бўлишлари зарур.

КЎРҚУВ

Кўрқув ҳам руҳий ҳолатларга тааллуқли иллатлардан ҳисобланади.

Болалар орасида бир-бирларини кўрқитиш қадимий одат. Бу одатга болалар кўпроқ ота-она, доя, ҳар хил одамлар орқали эшитган кўрқинчли ҳикоялар сабабли ўрганадилар. Шунинг учун болаларга дев, жодугар, алвасти, жинлар водийси каби нарсалар ҳақида гапирмаган яхши, бундай ҳикояни тинглаган болаларда кўрқоқлик касали пайдо бўлади, кечаси уйдан кўчага чиқолмаслик, якка-ёлғиз ётолмаслик иллатлари намоён бўлади. Бора-бора асаблари бузилиб, юрак ўйноғи ва оёқ-қўл титраши каби нуқсонларга дучор бўлади.

Кўрқинч иллатига учраган болалар уйкуга кетишлари биланоқ ваҳимали тушлар кўришади. Натижада бадани ва руҳи соғлом бўлиш ўрнига кундан-кунга эзилиб, озгинлашиб боришади.

ҒАМ ВА ҚАЙҒУ

Ғам-қайғу инсон саломатлигига путур етказувчи нарсалардан биридир. Ғам ва қайғуни йўкотадиган бирдан-бир чора одамга тасалли берадиган нарсалар билан шуғулланишдир.

Ҳаёт тақозаси билан инсон гоҳ шодланса, гоҳ хафа бўлиб туради. Шунинг учун ҳар бир киши шодлик айёмида ортиқча фахрланмаслиги, ғам келганда зиёда қуймаслиги керак.

ҲАР НАРСАНИНГ МЕЪЁРИ БОР...

Ҳар нарса меъёрида бўлса — ундан яхшилик, чегарасидан чиққанда эса ёмонлик пайдо бўлади. Ҳатто энг ёқимли нарса — шодлик ва сурур ҳам ҳаддан ортиқча бўлса, инсон саломатлигига зарардир.

Дунёда инсон руҳининг соғломлиги учун одам ҳаракати ва тафаккур машғулотидан кўра кучлироқ ҳақим топилмайди. Зеро, бу икки нарса инсоннинг саломат бўлиши учун кучли асос бўлиб, кимки бу икки нарсага амал қилишда хатога йўл қўйса, кўпгина кўнгилсизликларга дучор бўлади.

Инсон ўзининг азиз жонини муҳофаза қилиш учун, демак, ейиш-ичишда, жисмоний меҳнатда, уйқу ва бедорликда ҳамда бошқа барча ишларда меъёрга диққат қилиши ва буни асло ёддан чиқармаслиги зарур.

Саломатликни сақлаш ҳақида ёзилган беҳисоб китоб ва узундан-узоқ масалаларнинг асосий қаймоғини «меъёрини сақлаш» деган бир жуфт сўз ташкил этади. Бунга амал қилиш эса унчалик қийин эмас.

Табибларнинг ўйлаб топган беҳисоб дорилари, сонсаноксиз китоблари, соғлиқни сақлаш қоидалари, касалликлар ҳақидаги турли хил фикрлари — буларнинг пайдо бўлиш сабабининг ҳаммаси битта нарсадан, яъни меъёрини бузиш ва ортиқчаликка йўл қўйиш оқибатидир. Кимки меъёрини билса, табобатга иши тушмайди.

ТАРБИЯ

Болалар! Тарбия шундай азиз бир нарсаки, у инсонни ҳамма вақт тўғри йўлдан олиб боради. Одамларнинг тарбияли ёки тарбиясиз эканликлари юриб-туришидан, муомала ва муносабатидан кўриниб туради. Тарбияли одам

Ўзини катта тутмайди, манманликка йўл қўймайди, қўли, қоши, кўзи орқали ҳар хил ишоралар қилмайди. Бирор ерга кирганда яхши жойни эгаллаш учун шошилиш, бошқалардан юқорироққа ўтиб ўтиришга интилиш ҳақиқий тарбиясизликдир.

Бирор ерда ўтирганда одобсизларча ҳаракатлар қилмаслик, столга гавдаси билан суяниб олмаслик, икки тарафига ястаниб ўтирмаслик шарт. Гоҳ оёқларини икки томонга кериб, гоҳ олдинга узатиб ўтириш ҳам одобга хилофдир.

Ўтиришга бирор улуғ кимса кирганда бошқалар унинг ҳурмати учун ўринларидан турганда, бир кишининг турмай ўтириши ёки бемаврид ҳадеб ўрнидан туриб, ташқарига чиқавериши ҳам одобга хилоф иш.

Бирор кимса ҳақида гапираётганда ўша кимсани қўл чўзиб, бармоқ билан кўрсатиш, гапираётганда эса гапини кўзига қарамай, бошқа ёққа ёки бошқа нарсаларга қараб туриш ҳам ёқимсиз феълдир.

Сухбат вақтида қўл силташ, қўлни ҳадеб бошга ёки сочга тегизавериш, бошни қашийвериш, бармоқ билан бурун учини ушлайвериш — шу каби одатлар атрофдаги одамларни нороҳат қилади. Қошларни чимириш ёки учуриш орқали бирор ишоратни амалга ошириш — бошқа кишиларни таҳқирлашдир. Аксириш табиий эҳтиёж бўлгани учун аксиргиси келган одам дарҳол ёнидан рўмолчасини олиб, четга қараб аксириши керак.

Бирор ўтириш ёки йиғилишда таом еб бўлингандан кейин тишни кавлаш ва тозалаш зарур бўлса, четрок ерга чиқиб, бу ишни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Овқат ейилаётган пайтда оғизни катта очиб, чапиллатиб ейиш, оғизни овқат билан ортиқча тўлдириб олиш хунук одат. Оғизни тўлдириб олиш, аввало кўпроқ ейишга уриниш бўлса, иккинчи томондан, яхши чайналмай, тез ютиб юбориш натижасида ҳазми ҳам оғир бўлиб, соғлиқни сақлаш қондасига хилоф бўлишидан ташқари, одамларнинг ғашини ҳам келтиради.

Баланд овозда қаҳ-қаҳ уриб кулавериш одоб шартларига хилоф ва хунук одат бўлиши билан бирга, кераксиз вақтда сабабсиз ҳар нарсага кулавериш ҳам одобдан эмас.

Одамларнинг камчилиги устидан кулиш, инсоннинг рухий ёки жисмоний нуқсонларидан завқ олиш шу инсоннинг ўзида нуқсон борлигини билдиради.

Икки киши сўзлашиб турганда сўзларига пинҳона қулоқ солиб туриш ёки уларнинг сухбатларига руҳсатсиз қўшилиш ҳам одобга хилоф ишдир.

БАДАН САЛОМАТЛИГИ

Болалар! Баданимизнинг соғлом, вужудимизнинг бақувват бўлишига ҳар қандай бошқа нарсаларга нисбатан муҳтожроқмиз. Зеро, барча қаёттий ишларимиз бадан саломатлиги орқали вужудга келтирилади. Дунёнинг барча давлати саломатлик давлатига етмайди.

Соғлом одамнинг ўн соат саломатликда кечирган вақтининг ниҳоятда қадри буюклигини кечалари оҳ уриб қийноқ ва азобда ётган бемор кишигина аниқ тасаввур қилиши мумкин. Киши саломат бўлмаса унга ҳеч нарсанинг лаззати билинмайди. «Она, она!» деб тўлғаниб ётган беморга унинг давлати ҳам, борлиги ҳам фойда бермайди.

Бемор бўлмаган одам саломатлик қадрини билмайди. Саломатликни сақлаш, уни қайта тиклаш эса даволар орқали ҳосил қилинади. Шунинг учун ҳар бир киши ўз саломатлигини ҳимоя қилишни ҳар қандай нарсадан аввал билиши зарур. «Ҳар ким ўз баданининг табиби бўлиши керак» деган ҳикматли сўзнинг тез-тез такрорланиши ҳам шу маънога тааллуқлидир.

Болалар! Маълумингиз бўлсинки, инсон ҳайвонларга нисбатан саломатлигини сақлашни билиши, зарарли ва ҳалокатли нарсалардан сақлана олиши билан устун туради. Зеро инсон ҳайвон каби бўкиб... қолгунча емайди, ҳазм қилишга ожиз бўлган нарсалардан ўзини тияди, бадан

ва либосининг ҳамиша озода бўлишига эътибор беради, об-ҳавони кузатиб бориб, шунга мос кийинади, ҳар хил бузилган ёки совиган сувларни истеъмол қилавермайди. Кимки буларга қарама-қарши иш тутса, ўзи бемор бўлишидан ташқари ота-она ва яқинларини ҳам ташвишда қолдиради.

Гапнинг қисқаси, касалликка чалинтирадиган нарсалардан сақланиш ва саломатликни муҳофаза қиладиган нарсалар ҳақида қайғуриш лозим.

АБДУЛҚОДИР НУРИЙ
АЛ-БАРЗАНЖИЙ

«МУҚТАГАФОТИ АДАБИЙЙА»

Абдулқодир Нурий ал-Барзанжийнинг араб тилида тузган «Муқтатафоти адабиййа» («Одобга оид термалар») асари тўрт қисмдан иборат бўлиб, учта қисми ўзаро инсоний муносабатлар, яхши хулқлар, ёмон хислатларни баён қилишга бағишланган. Тўртинчи қисми эса ҳикматли сўзли бўлиб, араб алифбоси бўйича тартиб билан берилган.

Биз тўпламнинг мазкур бўлимини шу китоб асосида тайёрлар эканмиз, аввало, Барзанжий чоп этган ҳикматдан бир нечасини келтирдик ва ундан сўнг асосий мавзуга ўтдик. Ўтмишдаги олим ва шоирлар одатда бирор асарни таржима қилиш жараёнида унга ижодий ёндашиб, уни кенгайтириб ёки тушириб қолдирар эдилар. Биз ҳам ўша йўлдан бориб, керакли ўринларда баъзи жумлаларни тушуниш осон бўлсин учун кенгайтирдик, баъзан эса тушириб қолдиришга тўғри келди.

Барзанжийнинг мазкур асари 1905 йили Туркияда чоп этилган.

ҲИКМАТЛАР

- ⊙ Инсон тўғрилиқ билан улуғликка етади.
- ⊙ Нафсга эрк бермасанг, жонинг саломат бўлади.
- ⊙ Сўз билан саваланмагунча, бахилнинг қалби оқармайди.
- ⊙ Тоғни қара, пўлат бағрига қадалмагунча, ичидаги нарсадан кўнгил узолмайди.
- ⊙ Одам ўз элига яхшилик қилиш билан уларнинг улуғига айланади.

АВВАЛО ОТА ҲАҚИДА

Ҳар бир фарзанд ўз отасини ниҳоятда ҳурмат қилиши, унга ҳамиша таъзимда бўлиши, отанинг ҳақ-ҳуқуқини жойига қўйиши, ота олдида бўлса ҳам, узокда бўлса ҳам юқорида айтилган вазифаларни адо қилиши лозим. Бу эса ҳар бир фарзанднинг отага қалбан холис эканлигини, му-

ҳаббатли ва садоқатли эканлигини кўрсатади. Чунки ҳар бир ота фарзанднинг вужудга келиши учун сабабчи бўлган зотдир ва ҳар бир фарзанднинг дунёда яшаб юришини вужудга келтирган инсондир.

Ҳар бир фарзандга қоронғу эмаски, ота уни меҳр билан парвариш қилади, ҳол-аҳволдан ҳамиша хабардор бўлиб туради, қийинчилик билан топган молини фарзандлари учун сарф этади, ичиши, ейиши, кийиниши, таълим олиши ва бошқа зарур нарсалари учун ишлатади. Чунки фарзанд ҳали ёш бўлиб, бу нарсаларни амалга оширишга ва маишат учун зарур нарсаларни топишга қудрати етмайди.

Ақлли ва зийрак бола ўз отасининг бошқа одамларга нисбатан ўзи учун нақадар шафқатли, меҳрибон ва раҳмдил эканини дарҳол пайқаб олади.

Ота-она ўз фарзандини бошқа фарзандлар сингари бахтиёр бўлишини, яшашда, ҳаёт кечиришда, юриш-туришда қийинчилик тортмаслигини ва оғирчилик кўрмаслигини хоҳлайди. Шунга жавобан фарзанд ҳам отасига нисбатан холисона муҳаббатда бўлиши, эҳтиром қилиши, насиҳатларини, васиятларини ота ҳозир бўлганда ҳам, узоқда бўлганда ҳам эсидан чиқармаслиги шартдир.

Агар фарзанд юқорида зикр этилган шартларни жойига қўйса ота олдида унинг обрўйи оша боради, муҳаббати эса ота қалбидан жой олади. Бошқа кишилар ҳам шу фарзанд ота-онасини рози қилаётганлигини кўргани учун уни ҳурмат қилиб, яхши кўриб қоладилар. Шундай қилиб у барча яхшиликларга муяссар бўлади.

Шундай қилиб, ота ўз фарзандининг ўзига нисбатан эҳтироми, муҳаббати юксак эканини кўргач, ўзи ҳам уни қаттиқ севиб қолади. Кунини келиб, бу фарзанд катта бўлгач, ўзи ҳам фарзандларининг отасига айлангач, ўзи ота-онасига қандай муомила қилган бўлса, фарзандлари ҳам унга шундай муомила қиладилар. Бу ҳикмат жуда кўп хабарлар, ҳикоялар, тажрибалар билан ҳаётда синалган ва исботланган.

ҲИКМАТЛАР

⊙ Ҳар бир инсон уч нарсага уч кўз билан назар солиши лозим: одамларга такаббурлик кўзи билан эмас, камтарлик кўзи билан, ҳалолдан бойиган кишиларга ҳасад кўзи билан эмас, ибрат кўзи билан, хотин-қизларга шаҳват кўзи билан эмас, шафқат кўзи билан.

⊙ Нодон одам олим кишининг қадрини билмаса, бунинг ажабланарли жойи йўқ.

⊙ Фойда бермайдиган ишни килма, хотинингни чиройи билан керилма, пулинг кўп бўлса-да, унга ишонма.

⊙ Нафсинг истагига рози бўлмасанг уни енгасан, бўл-маса у сени енгади.

ОНА ҲАҚИДА

Она шундай зотки, у ўзидаги битмас-туганмас меҳру шафқат туфайли фарзанд учун энг оғир қийинчиликларга ҳам бардош беради, ниҳояси йўқ кулфат ва оғирчиликларга чидайди, фарзанд учун чекилган бу машаққатлардан хафа бўлиш ўрнига, аксинча, ўзини бахтиёр ҳис этади.

Айниқса, фарзанднинг эмизикли айёмида онанинг ширин уйқусидан кечиб, бедорлик дардини тортган онларини бир тасаввур қилиб кўр! Ҳали тили чиқмаган чақалоқнинг истагини тушуниш, йиғисининг боисини англаш учун ўртанган ҳолатларини кўз олдинга келтир.

Она фарзанд учун чекадиган машаққатларидан қолгани эса ҳар куни фарзандини ифлос ва чиркинликдан тозалаш, ўзининг барча зарур ишларини ва дам олишларини йиғиштириб қўйиб, ҳамиша фарзанд билан банд бўлиши, либосини ювиб-тозалаш, ямаши ва тикиши, иссиқ ва совуқдан асраши, ҳар бир азият чекувчи нарсалардан эҳтиёт қилиши, фарзанд касал бўлиб қолса фақат жисмонан эмас, руҳан изтиробга тушиши, кечалари ухламай, алам ва оғриқ азобида ётган фарзанди устидан кўз ёшларини оқизиб ўтириши, буларнинг ҳаммаси онага хосдир.

Ҳар бир фарзанд онанинг ана шу яхшиликлари эвазига қўлидан келган барча яхшиликлари билан жавоб бериши лозим. Шунда ҳам фарзанд она қилган минглаб яхшиликларнинг бирортасига жавоб беролмаган бўлади. Тўққиз ой фарзандини кўтариб юриш каби оғир меҳнатнинг ўзигагина бир умр қилинган яхшилик ҳам етмайди. Демак, фарзанднинг вазифаси онадан қарзини узиш учун ҳар кун, ҳар дақиқада уни рози қилиш, хурсандчилигини амалга оширишдир.

Эй фарзанд, қара, агар киши қўлида арзимас юкни бирор соат кўтариб турса қанчалик қийналади. Энди эса, тасаввур қил, агар у шу юкни тўққиз соат кўтариб юрса нима бўлади?! Агар тўққиз кун кўтариб юрса-чи? Шундан хулоса чиқариб олаверки, сенинг онанг тўққиз соат ёки тўққиз кун эмас, тўққиз ой кўтариб юрган. Шундан сўнг эса яна сени қўлида олиб юриб, йигирма бир ой эмизган.

Агар сен эмизикли айёмингда ёки гўдаклик замонингда

онанг сен билан қандай ҳаёт кечирганини, ўзингнинг эса осмон билан ернинг фарқини билмайдиган бир чақалоқ бўлганини билишни истасанг атрофингдаги оналарга қара, уларнинг қўлларидаги чақалоқларга назар сол, шунда ўз гўдаклигини ёрқин тасаввур қилсан, бундан эса ўзингга яраша хулоса чиқариб оласан.

Ақлли, зийрак, зеҳнли ҳар бир фарзанд онанинг ҳақ-ҳуқуқини жойига қўяди, қўлидан қандай яхши иш келса, онаси учун адо қилади, ризолиги йўлида эса барча имкониятини ишга солади. Ҳеч бир нарсада онанинг жаҳлини чиқармайди, онанинг қуввати етмайдиган нарсаларни талаб қилмайди.

Онанинг шафқатига жафо билан, меҳрибонлиги эвазига хафа қилиш билан жавоб қайтарувчи фарзанд нақадар разил фарзанд! Она айтганларига қулоқ солмайдиган, буюрганининг аксини қиладиган, ҳар бир ишда онанинг жиғига тегадиган фарзандни ота ёмон кўришидан ташқари, одамлар ҳам ёмон кўриши шубҳасиздир.

Ҳар бир фарзанд она насиҳатларини жон қулоғи билан эшитиши, тўғри йўлга тарғиб этса қаршилик қилмаслиги, ота ёки онадан бирови бирор ишга буюрганда шу буюрилган ишда хатолик борлигини билса ҳам юрагини тор қилиб, қаттиқ гапирмаслиги, қулиб туриб, бу ишда хатолик борлигини юмшоқлик билан исбот қилиб, уларни кўндириши лозим.

ҲИКМАТЛАР

⊙ Бир неча нарса борки, амалга оширмаса фойда бўлмайди: айтилган сўз бажарилмаса ундан наф йўқ, тирикчилик учун фойдаланмаса, тўпланган бойликдан фойда йўқ, ўртада тенглик ва холислик бўлмаса қилинган суҳбатда фойда йўқ, соғлиқ ва саломатлик бўлмаса ҳаётдан фойда йўқ.

⊙ Аҳмоқликка даво бўлмайди, унинг ёлғиз давоси ўлим.

⊙ Бадфеъл одамда роҳат йўқ.

⊙ Яхшилик қилганга ёмонлик қилишдан кўра разилроқ пасткашлик йўқ.

⊙ Илм эғаллаш йўлида маҳкам туришдан кўра яхшироқ иш йўқ. Чунки илм кишини иззат ва шарафга етказадиган воситадир.

⊙ Ҳасадчининг тинчи йўқ.

Бошқаларга нисбатан сенинг ҳурматинг ва муҳаббатингга сазоворроқ бўлган кишилар — булар қариндошларингдир. Чунки қариндошлар ота-онадан кейин сен учун энг яқин бўлган зотлардир.

Қариндошларинг худди ота-онанг каби сени севишади, сенинг бахтиёр бўлишингни хоҳлашади, ҳақиқатда яшашингни орзу қилишади. Сен уларнинг катталарига ота-онангга қандай яхши муомила қилган бўлсанг, худди шундай муомала қил, кичикларини эса ўз ака-укаларинг ва опа-сингилларинг қаторида тут.

Қариндошларингнинг ҳаммасига муҳаббат кўзи билан бок, «қариндошим-ку, барибир мендан кечиб юборишмайди.» деб уларга совуқ муомила қилма, чунки орада муҳаббат бўлгандагина қариндош бўлади. Қариндошлик муҳаббатга муҳтождир. Орадан муҳаббат кетдими, қариндошлар бир-биридан узоқлашади ва ётларга айланади.

Қариндошларингдан бирор кимса касал бўлиб қолса, ундан ҳол сўрашга боришни орқага сурма, ғамли ва шодлик айёмларида бирга бўл, уни адо қилиш учун бутун кучинг билан ишга кириш.

Сен ўз қариндошларингни улуғласанг, уларга нисбатан шафқат ва марҳаматингни ишга солсанг, уларга ихлос қўйиб муҳаббат билан яшасанг, энг чиройли хулқлар ва кўркем муомалаларни амалга оширсанг, шундагина сен қариндошлик бурчига амал қилган бўласан.

Сен қариндошларингнинг барчасига ҳам сеvimли бўлишга интил, уларга фойда ва наф етказиш йўлини ўйла, бемаъни хулқ-ахлоқинг билан уларнинг нафратларини келтирадиган ишларни қилма, ўз ёмон кирдикорларинг билан уларнинг кўнгилларига ғам солма.

Мана шу баён қилинган насиҳатларга амал қилган кишининг қариндошлари уни иззат этади, яхши кўради, ҳар ишда ёрдам қўлини чўзади, яхши ном ва яхши сифатлар билан тилга олади. Агар сен шу қоидаларни ишга солсанг кейинчалик ҳам қариндошларинг сени мақтаб юришади, яхшиликларингни зикр этишади, чиройли хулқларинг ва меҳрибончиликларингни айтиб, руҳингни шод қилишади.

ҲИКМАТЛАР

○ Уч нарса кишини қийнаб, заифлаштиради. Улар: бахил билан бирга яшаш, тепса-тебранмас киши билан улфат бўлиш, бажарилиши узоққа чўзилган ваъда.

- ⊙ Сен ризқни қидирсанг, у ҳам сени қидиради.
- ⊙ Чақимчининг иши бир онда тугайди, аммо фитнаси узоқ давом этади.
- ⊙ Ҳасадчига азоб шарт эмас, чунки у сенинг шодлигингни кўрганда ўз-ўзидан азобланаверади.

ОТА ҲАҚИДА

Фарзанд ота насиҳатларига қарши иш тутдим, демак ўша кундан бошлаб ота дили ранжийди, муҳаббати эса камайиш сари юз тутади.

Ота сўзларини ерда қолдириш қанчалик кўпайган сари, ота меҳри боладан шунчалик қола бошлайди. Бундан хабардор бўлган ён-атрофдагилар, қавму қариндошларнинг ҳам шу ёмон фарзандлардан ихлослари сўнади. Ота ўз фарзандларини қанчалик севса, шу фарзанд одамлар орасида шунча ҳурмат топаверади. Аксинча бўлса, одамлар: «Агар бу фарзанд яхши бўлганда эди, отаси уни ёмон кўрмасди», деб айтадилар.

Ота ҳурматини қозонган фарзанд ўз тенгдошлари орасида ҳам қадрли бўлади, катта бўлганда эса одоб ва хусну хулқда одамлар ичида эътиборли бўлади. Натижада ҳаёт ҳам ширин ва тотли бўлади.

Ўзинг назар сол, отасининг ҳурматиغا сазовор бўлган фарзанд қанақа-ю, ота насиҳатларини кулоққа олмай, тортишадиган, отасини хафа қиладиган фарзанднинг ҳаёти қандай?

Отанинг айтган ҳар бир сўзи ўз фарзандига яхшиликни кўзлаб айтилган бўлади, унинг келажакда яхши одам бўлишини хоҳлаб сўзланган бўлади. Мушфик, меҳрибон, раҳмдил ўз отасини норизо қилган фарзандни нима деб аташ мумкин?! Уни: «Ҳайвондан ҳам баттар», деб аташ мумкин холос.

Фарзанднинг отасига нисбатан амал қилиши керак бўлган одобларидан бири шуки, ўз отасига камтарликни ифодаловчи ва ҳурматни изҳор этувчи лойиқ сўз билангина мурожаат этади. Ота олдида ниҳоятда одоб билан ўтиради. Ота овозига нисбатан ўз овозини баланд қилиб гапирмайди. Мазкур сифатлар ёқимсиз сифатлар бўлиб, кишида ҳаё камлигига далолат қилади.

Сен ўтирган пайтингда отанг кириб келса, сен дарҳол оёққа тур, очиқ юзлик ва хурсандчилик билан қаршила, салом беришга шошилки, салом киши адабини ўлчайдиган мезондир.

Ота-онанг қариб қолганда уларга ҳар томонлама ёрдам қил, айтганларини бажо келтир. Чунки сен ҳам куни келиб қарийсан, сен ота-онангга қандай муомала қилган бўлсанг, фарзандларинг ҳам сенга худди шундай муомала қилади.

АДАБ ҲАҚИДА

Адаб — яхшилик билан ёмонликнинг фарқини билиш, фойда билан зарар орасидаги тавофутни англашдир. Адаб воситасида киши ўз жонини ёмон хислатлардан даволайди, ёқимсиз айблардан поклайди, чиройли фазилатлар билан безайди.

Адаб кишини энг чиройли хулқ билан қуроллантиради. Натижада барча ақл эгалари бундай кишидан ҳар ишда рози бўладилар. Адаб эгаси эса кундан кунга обрў топади, аҳволи яхшиланади, ишлари равнақ топади.

Баъзи ҳақимлар адабни энг маъсум ва кўркам феълга эга бўлиш десалар, баъзилари нафсни барча қабих одатлардан тозалаш дейдилар. Демак, кимда адаб бўлса, бу ноёб неъмат. Адаб — ақлнинг суянчиғи, барча фазилатларнинг жони.

ҲИКМАТЛАР

⊙ Одамлар икки нарса билан тақдирланадилар: яхшилик қилган — яхшилик билан, ёмонлик қилган — ёмонлик билан.

⊙ Гапирмай пушаймон бўлиш гапириб пушаймон бўлишдан афзал.

⊙ Насиҳат ҳақиқий даво, ундан ичган одам ёқимсиз хулқлардан озод бўлади.

⊙ Нарсаларнинг энг яхшиси одамга қилинган ҳадядир.

⊙ Шарм ва ҳаё фазилатларнинг улуғи.

АҚЛ АҚЛДАН ҚУВВАТ ОЛАДИ

Билгинки, ҳикмат фазилатларнинг онасидир. Ҳикмат — барча илмларнинг булоғи, у ўлик қалбни тирилтиради, киши ни боқий саодат сари етаклайди, ҳаёт лаззатларидан баҳраманд қилади.

Бир доно айтади: «Агар бир одам ҳикматдан бир калима ўрганса, бу унинг учун дунёдаги ҳамма нарсадан яхшидир».

Яна айтади: «Агар бир киши бошда бир кишига бир оғиз ҳикмат ўргатса, бу ҳикмат билан уни тўғри йўлга солиб юборса, бундан кўра яхшироқ ҳадя йўқ!»

Ҳаким Афлотун айтган эди: «Баданнинг жароҳати даво билан, жоннинг жароҳати эса ҳикмат билан тузалади».

Фарзанд — оила кувончи, ҳаётнинг лаззати фарзанд билан, фарзанд борки, одамнинг дили ёруғ, хонадони чароғон.

Бир калтабин киши: «Тўй қилсам, фалон машшоқларни олиб келиб, бир ном чиқарайки, тўйдан кейин гадой бўлсам ҳам майли», дерди. Унинг айтганича бўлди. Тўйга келганлар унинг аҳдидан хабардор бўлганлари учун, ҳамма нарсасини шилиб кетишди. Бечора тўй соҳиби эрталаб кўшнисидан битта чойнак ва иккита пиёла сўраб олиб чой ичди.

Ҳақиқий асар кишидан ғамни кувади, одамни тўғри йўлга етаклайди, йиллар ўтса ҳам қадру-қимматини йўқотмайди.

АҚЛ ФАЗИЛАТЛАРИ ҲАҚИДА

Ақл инсон учун энг олий неъматлардан биридир. Ақл билан нарсаларнинг сир-асрорлари ўрганилади, илм ва маърифат эгалланади, касб ҳосил қилинади.

Бир ҳаким айтади: «Ақл — юрак ичидаги нур, бу нур билан ҳақ ёки ноҳақ билиб олинади!» Бошқа ҳаким айтади: «Ақл ўз соҳибини дунё маломатларидан кутқаради». Яна бир ҳаким айтади: «Ақл — жоннинг ҳаёти, жон эса жасаднинг ҳаёти!» Бир ҳаким айтади: «Кишининг нафси ақлидан устун бўлса ундай одамнинг ҳайвондан фарқи йўқ!»

ҲИКМАТЛАР

○ Ростгўйнинг ҳамиша юзи ёруғ, дили шод бўлади.

○ Энг яхши нарсалардан бири — олис йўлга чиққанда муносиб дўст билан қурилган суҳбатдир. Ёқимли дўст суҳбати олис йўлни яқин қилади.

○ Чўққига чиқиб, харсангтош кулатиш бировнинг миннатини кўтаришдан енгилроқ.

ПОКИЗА ҲУЛҚ

Билгинки, инсон хилқати билан икки йўлга юришга қодир. Аввало у ўз феълини яхшилаши, хулқини поклаши, қалбини мусаффо қила олиши, ёки ёмон феълларга

ўрганиб, разолат ботқоғига ботиши мумкин. Инсон ёшлигидан шу икки йўлнинг қай бирига мойил бўлса, бора-бора бу феъллар унинг табиатига мустаҳкам ўрнашиб бораверади.

Инсон ўз-ўзини поклаши учун доимо улуғликка отказувчи, саховатни барпо қилувчи, азизлик келтирувчи, хислатларни эгаллашга интилиши ва буларни камайтирувчи феъллардан узоқлашиш йўлини қидириши лозим. Бундай хислатларга эга бўлишда эса, аввало ота-онанинг тарбияси ва таъсири кучли бўлиши зарур.

Ҳикоят. Икки даъвогарни қозининг хузурига олиб келишди. Ҳар иккови ҳам бир нарса устида бир-бирига даъво қилишар эди.

Қози биринчи даъвогарга қараб:

— Гувоҳинг ким? — деди.

— Худо! — деб жавоб берди даъвогар.

Мавлоно Қутбиддин Шерозий ҳам шу ерда ҳозир эди. У даъвогарга қараб:

— Гувоҳликка шундай кишини кўрсатгинки, қози уни танийдиган бўлсин! — деди.

Ҳикоят. Мавлоно Қутбиддин бадбашара ва бадфеъл бир одамдан:

— Исминг нима? — деб сўради.

— Одам! — деб жавоб берди у.

— Сенга одам деб исм қўйган кишига раҳматлар бўлсинки, агар бошқа исм қўйганда одамлигининг одамлар қаердан билишарди! — деди Мавлоно Қутбиддин.

ҲИКМАТЛАР

⊙ Кишидаги яхши фазилатларни йўқотиб, ёмон хислатларни юзага чиқарадиган нарса — манманлик ва бахилликдир.

⊙ Икки хил инсон ҳеч қачон тўймайди. Бири — илм толиби илмга, иккинчиси — бойлик толиби бойликка.

Масал. Бир урғочи ит она шерни айблашга киришди:
— Мен бир йўла саккиз бола туғаман, сен эса шунча гавданг билан битта туғасан.

— Рост айтасан, — деди шер унга, — мен битта туғаман, аммо шер туғаман. Сен кўп туғсанг ҳам, барибир ит туғасан!

МУОМАЛА ҚОИДАСИ

Билгинки, ҳар бир инсон дунёда ўзи танҳо, одамлардан ажралган ҳолда яшай олмайди. У ҳамиша бошқалар билан алоқада бўлади, кўпчилик ичида аралашиб юради.

Демак, киши ҳар куни дўстлик, қаришдошлик ёки иш туфайли ўнлаб кишилар билан учрашади, турли мавзулар устида суҳбатлашади. Бу одамларнинг баъзиси элга машҳур кишилар бўлса, баъзилари оддий кишилар бўлади. Баъзилари кекса, баъзилари ёш бўлиши мумкин. Улар ким ва қандай кишилар бўлишидан қатъий назар, ҳар бир инсон ким билан учрашса, одоб-ахлоқ қонидасидан четга чиқмаслиги, бадфеъллик кўчасига кириб, ёмон деган ном орттириб олмаслиги зарур.

Ўзингдан ёши улуғ кишиларни кўрдингми, дарҳол ўрнингдан тур, ҳурмат ва таъзим изҳор қил, дилини оғритмайдиган ва нафратини келтирмайдиган муомала йўлини ўйлаб топ! Кимки кексаларни ҳурмат қилса, кексалар ёшига етади. Ўзингдан катталар олдида беҳуда гапираверма, сўрасалар гапир, айниқса улар билан ўзингни тенг тутиб, ҳазиллашишдан тийил!

Кўча-кўйда кексаларни кўриб қолсанг, аввало салом бергач, дарҳол уларга бирор ишда кўмак бериш ҳақида ўйла. Юки бўлса, кўтаришиб юбор, йўлдан ўтмоқчи бўлса, қўлидан тут. Саволларига мулойимлик билан жавоб бер. Ҳурматсизлик қилиб, ножўя гап айтиб қўйишдан эҳтиёт бўл!

ҲИКМАТЛАР

⊙ Мол ва бойликнинг умри қисқа, тезда завол топади. Аммо яхши ном узоқ асрлар ўлмай яшайди.

⊙ Бир донодан: «Ҳақиқий ака ким?» деб сўрадилар. «Бошингга иш тушганда ёрдам беган киши», деб жавоб берди доно.

⊙ Бутун куч саломатликни сақлашга қаратилиши лозим, чунки саломатлигинг бузилса, ҳаётинг ва маишатинг бузилади; ичишда, ейишда, ухлашда ҳаловат ва роҳат қолмайди.

⊙ Баданингни сенда ҳақлари бўлиб, бу ҳақларни ўз вақтида адо қилишинг лозим. Бу ҳақ шуки, соғлиқни сақлаш қонунларига тўла амал қиласан, озодалик ва покизалик шартларини жойига қўясан. Ўтиришда, юришда, туришда, уйкуда, ейиш-ичишда, кийинишда, яшаш жойи ва ҳаводан фойдаланишда қоидага амал қиласан. Шунда табибга эҳтиёжинг тушмайди, дори-дармон кидириб овора бўлмайсан.

ҚЎШНИ БИЛАН МУОМАЛА ҚИЛИШ ОДОБЛАРИ

Қўшни! У яшаш жойи жиҳатидан сенга энг яқин киши. Сен ўз қўшнинг билан бошқа одамларга нисбатан энг кўп муомалада бўласан, кўп суҳбатлашасан, эрталаб ҳам, кечкурун ҳам уни кўрасан, демак ҳар доим у билан мулоқатда бўласан. Шунинг учун ҳам қўшни қариндошларингдан кейин сен учун энг яқин кишилардан ҳисобланади. Демак сен қўшнингни ўз ака-уқангдек яхши кўришинг, иззат ва ҳурматини адо қилишинг, сўзлашганда лутф-қаромат кўрсатишинг, учрашиб қолганда очиқ юзли бўлишинг, мулоийм сўзларни айтишинг, ўз меҳру муҳаббатингни ошкор қилишинг керак.

Агар қўшнинг бемор бўлса, сенда бирор дақиқа бўш вақт бўлдим, дарҳол ундан ҳол сўрашга кириш, ғамли ва шодли айёмларида у билан ҳамдам бўлиш ҳар қандай хизмати бўлса, имкони борича адо қилишга жон-жаҳднинг билан киришишинг керак. Қўшнинг шодлиги — сенинг шодлигинг, сенинг шодлигинг эса уники бўлиши лозим. Қўшни бошига ҳар қандай оғир кун тушса дарҳол уни даф этишга киришиш сенинг бурчингдир.

Сен ўз оиланг ёки қариндош-уруғларингдан бирор нарса орттиролсанг, у сенга керак бўлмаса, ногоҳ қўшнингга лозим бўлиб қолса, дарҳол унга бер. Аммо бу қилган яхшилигингни ҳеч қачон миннат қилма, бошқа одамларга гапириб юрма ёки эвазига ундан бирор нарса умид қилма, тама кўзини юм.

Билиб кўйки, кўшничилик ниҳоятда нозик иш. Шунинг учун сен кўшничиликда эҳтиёткорликни кўлдан бой берма! Кўшни ўзининг ҳалол меҳнати туфайли бирор мансабга ёки бойликка эга бўлса, унга ҳасад кўзи билан боқишдан тийил. Ҳар хил бемаъни гумонлар ботқоғига ботиб, ўзингни ҳам, ўзгаларни ҳам қийнама. Кўшнининг уйига эса ноўрин ва бевақт бошингни тикаверма. Хусусан, кўшнингни аҳли аёллари билан эҳтиёт бўлиб муомала қил. Кўшни сен учун энг яқин бўлиб, ака ёки ука ўрнидаки, улар билан муомала қилганингда иложи борича кўнгиллари ни оғритиб қўймаслик йўлини қидир, чароғон хотирага эса хижолатлик гўборини қўндирмаки, яхши кўшни учун жонингни фидо қилсанг ҳам оз.

Агар сен бу насиҳатларга амал қилсанг, кўшнинг муҳаббати сенга беҳад ошади, муомаласи кундан-кунга яхшиланади, яқинлиги аввалгидан ҳам афзун бўлади, ҳар бир ишда сенинг ёрдамчингга ва ҳамкорингга айланади. Сени эса ширин тилинг ва чиройли муомаланг туфайли ҳаётинг тинч ва майшатинг барқарор бўлади.

Ҳикоят. Бир одамнинг уйида сичқон кўпайиб кетган эди. Сичқонларнинг зараридан унинг жони томоққа келган, сичқонлар эса гоҳ қопни тешса, гоҳ нонларни кемириб кетарди. Бир куни унинг уйига дўсти келиб қолди. Уй ичида югуришиб юрган сичқонларни кўриб, у киши деди:

— Дўстим, сенга бир мушук боқиш зарур экан, у сичқонларни бутунлай қириб ташлайди.

Дўсти бошини чайқади-да:

— Айтганинг тўғри, аммо бундай қилолмайман. Негаки сичқонлар мушукдан кўрқиб, кўшнимникига қочиб киришади, мен ўзимга раво кўрмаган ишни кўшнимга раво кўрган бўлиб қоламан! — деб жавоб берди.

ҲИКМАТЛАР

◎ Раҳм ва инсоф ҳақиқий инсон насибасидир.

◎ Донолар суҳбатида ўтириб, чиройли хулқларни ўрганган киши бахтиёр кишидир.

◎ Кимки эл учун ҳимматини оширса эл ичида иззати тўлиб тошади.

◎ Манманлик жиловини ушлаган киши хорлик оловини ушлайди.

ОБРУЊИ НИМА КЕТКАЗАДИ?

Халқ орасида одамнинг обрўйини кетказадиган ёмон хислатлардан бири ёлгончиликдир. Ёлгончи бошқаларни бошлаб алдадим деб ўйлайди. Аммо обрўйи йўқолиб бораётганини сезмайди.

Ёлгончи ўзга одамга ёлгон гапириб, уни алдаш билан мақсадга етдим деб ўйлайди. Аммо кўр бир марта ҳассасини йўқотади деганларидек, ёлгончи бир куни яна ўзи алдаган одамга дуч келади ва «жазо»сини олади. Демак, ёлгон ва алдов одамга фойда бўлиб кўринса-да, бутунлай зиёндр.

Одамни заволга етаклаб борадиган қабиҳ иллатлардан яна бири хиёнатдир. Хиёнат фақат хиёнатчига эмас, бутун бир бошли халққа ҳам огир кулфатлар келтириши мумкин.

Ёлгончиники қаби хиёнатчининг сири ҳам очилади ва эл ичида хору забун бўлади. Хиёнатчи ўз-ўзига зарар қилибгина қолмайди, унинг бу шармандалигидан ота-она ва қариндошлари ҳам хижолатда қолади.

ХИКМАТЛАР

- ⊙ Тили ширин одамнинг дўстлари кўп бўлади.
- ⊙ Кимки илм уруғини сепса, улуглик мевасини теради.
- ⊙ Кимки яхшилик уруғини экса муҳаббат мевасини теради.
- ⊙ Кимки тафаккур уруғини сепса ҳикмат мевасини теради.
- ⊙ Кимки мулойимлик уруғини сепса саломатлик мевасини теради.
- ⊙ Кимки манманлик уруғини сепса ҳалокат мевасини йиғади.
- ⊙ Кимки очкўзлик уруғини сепса хорлик мевасини теради.
- ⊙ Кимки ҳасад уруғини сепса ғам-ғусса мевасини теради.

АХЛОҚИЙ ГЎЗАЛЛИК

Хулқ ва сўз гўзаллиги нима? Булар, сенинг одамларга нисбатан очиқ юзли бўлишинг, мулойимликни қўлдан бермаслигинг, ширин сўзлигинг, кулиб туришингдир.

Одамларни ўзингдан нафратлантирмаслигинг, уларни мойил қилишинг, юракларини ром этишинг, дўстларингни кўпайтириб, душманларингни камайтира олишинг ҳам хулқ ва сўз гўзаллигига эга бўлишинингдир.

Тилингни ширинлиги ва хулқнинг поклиги сен учун ҳар қандай оғир ишни енгиллаштиради, тор ризқингни кенгайтиради, етолмаган мақсадларингга етказди, одамлар сени севади ва сенинг фойданг учун меҳнатини аямайди.

ҲИКМАТЛАР

○ Шердан кўрққандан кўра нафсдан кўрққан фойдалироқ.

○ Дунёнинг ғам-ғусаси уч кишида бўлади: севиклисидан айрилган севувчида, фарзанди йўлдан адашган меҳрибон ота-онада, мол-мулкидан ажралган ўзига тўқ одамда.

○ Қибр-ҳаво ёқимли отдир. Агар унинг жоловини ақл билан бошқарилмаса, ўз соҳибини ҳалокат томон олиб кетади

УСТОЗЛАРНИ ҲУРМАТЛАШ БАЁНИДА

Ҳар бир инсон учун ўз муаллимини ва устозини эъзозлаш, ҳурмат ва эҳтиромини адо қилиш шартдир. Негаки бу зотлар ҳар қандай инсоннинг руҳини тарбиялайди, маънавий бойлик билан тўлдиради, ҳар қандай руҳий ва маънавий камчилик ва иллатлардан поклайди, жаҳолат деган буюк айбдан холи ва озод қилади.

Муаллим ва устоз шундай зотки, у инсониятни илм безағи билан зийнатлайди, уларга чиройли ва ёқимли фазилатлар билан чирой ва оро беради, тушунтириш билан фойдали нарсалардан одамни халос этади, инсонни ҳақиқий комил инсонлик даражасига етказувчи билим хазинасини уларнинг қалбларига жойлайди.

Муаллим ва устоз шундай зотки, у сенинг инсонлик ҳақ-ҳуқуқларинг нимадан иборат эканини тушунтириб беради, ярамас ёмон ишлардан қайтаради ва энг яхши ишлар ва фазилатлар сари йўл кўрсатади. Улар сенинг юксаклигинг ва камолга етишингни ўйлашиб, ҳамisha жон куйдиришади, эл ичида эътиборга эга бўлишингни ўйлаб бутун куч ва имкониятларингни ишга солишади.

Муаллим ва устознинг вақтлари қимматли эканлигини билиб, айтганларига диққат билан қулоқ сол. Борди-ю, бирор нарсани тушунмай қолсанг, одоб ва мулойимлик билан қайта сўрашинг зарур. Муаллим ва устозинг нима сўрасалар кулиб туриб, одоб ва икром билан чиройли сўзларни саралаб жавоб бер. Илм масканидан ташқарида ёки кўча-кўйда уларни кўриб қолсанг таъзим бажо қил, қўлингни кўксингга қўйиб салом бер.

ҲИКМАТЛАР

- Бадфеълликдан қочган киши тойилишидан узоқлашади
- Ҳақиқий мард ўз нафсига ҳоким бўлган кишидир.
- Ҳақиқий шодлик — содиқ дўст юзини кўриш.
- Тўғри сўз ўз эгасини нажот сари етаклайди.
- Кишининг сўзи — ақлнинг тарозисидир.
- Оқил кишининг қалбини сирлар сандиғи деб билгин.

ДЎСТЛАР ВА ТЕНГДОШЛАР МУОМАЛАСИ

Дўстсиз киши — қўлсиз киши. Бу ҳикматга амал қилган одам ҳамиша дўст орттириш ва содиқ дўстларни қўлга киритиш пайдан бўлади. Эй ўғил, дўстларинг ва тенгдош биродарларинг билан одоб юзасидан муомала қилки, дўстлик ипининг узилиши бахтсизликка йўлиқиш билан тенгдир.

Дўстларинг ва тенгдошларинг сенга ширин муомала қилсалар, ҳар лаҳзада амалда меҳру муҳаббатларини изҳор қилиб турсалар бу сенга ёқадими? Сен ҳам уларга нисбатан доимо муҳаббатли бўл, ўзингга раво кўрмаган ва ёқтирмаган нарсаларни уларга ҳам раво кўрма!

Дўстлар аввало бошга иш тушганда синовдан ўтади. Демак дўст бирор нарсага муҳтож бўлса, кўмакка шошил, ҳолидан хабар олиб кўнглига далда бер. Икки орадаги муҳаббат ана шундай пайтда ошади. Бироқ дўстларинг бирор нолайиқ ишга қўл урсалар, улардан айрилиб қолмай деб, ёмон ишда шериклик қилма. Уларни қаттиқ туриб бу йўлдан қайтар, насиҳатингни аяма, уларнинг фалокатга дучор бўлишларига йўл қўйма!

Агар ҳаётим ҳамиша ҳаловатли бўлсин десанг дўстларинг, қариндошларинг, тенгдош биродарларинг олдида

хушаҳлоқ ва хушчиroy бўл. Хушчиroy ярим давлатдир
Хушчиroy одамнинг бахти ҳамиша ўзи билан йўл-
дош бўлади.

ФАЗИЛАТНИ ОШИРУВЧИ ХИСЛАТЛАР

Инсон фазилатини оширувчи ёқимли хулқлардан бири — тўғрилиқдир.

Яна бири, омонатга хиёнат қилмаслик ва ҳар бир ишда ҳаё ва уятни кўлдан бермасликдир.

Олий хислатларнинг қолгани — мулойимлик, ширинсўзлик, шафқат, меҳрибонлик, иффат ва олижаноблик кабилардир. Булар бари ақлни қайрашдан ва ички оламини поклашдан ҳосил бўлади.

Ҳикоят. Бир киши томдан йиқилиб Мавлоно Қутбиддин Шерозийнинг нақ гарданига тушди. Ҳол сўраш учун бир неча дўстлари унинг ҳузурига келишди ва аҳволи қандайлигини сўрашди.

— Аҳволим қандай бўларди, — деди унга олим, — яна бошқа биров устимга йиқилмаса эди деб туну кун ўйлаб ётибман.

ҲИКМАТЛАР

⊙ Ўз иши ва касби билан ўзини кўрсатмай, ота-онасининг иши ва амали билан мақтанадиган йигит ҳақиқий йигит эмас.

⊙ Баъзан шундай ноқобил ҳам учрайдики, уйландими, бас, феъли ўзгаради, ота-онани хор қилади, берган бир парча нонини ҳам заҳарга айлантиради.

⊙ Баъзилар тўқлик ва бадавлат пайтларида фақат тилёғлама кишиларнигина кўрадилар, аччиқ панду насихатлар қилувчи қариндош-уруғлардан юз ўгириб, улардан бутунлай воз кечадилар.

⊙ Покиза киши ҳамиша шодлик устида, гуноҳкор эса ғам ва қайғу остида.

ИЛМ ФАЗИЛАТЛАРИ ҲАҚИДА

Билгинки, ҳаётини маишатини яхшилайдиган ва ишларини ҳақиқий тўғри йўлга соладиган энг улғу восита бу — илмдир. Илм буюк қадрга ва олий фазилатга эга. Сен илм туфайли фазлу шарафга, улғуликка ва орзу-истакларга ноил бўласан. Илм касб ва фазилатларнинг энг афзали, илм ўрганувчи эса шу тоифанинг улғуғроғидир. Илм орқали яхши-ёмонни танийсан, ҳалол-ҳаромнинг фарқига борасан, дўстлик ва қариндош-уруғнинг фазилатларини англайсан, қонун-қоидаларини тушунасан, ҳақ-ҳуқуқларини биласан.

Илм шундай бойликки, у сенинг ақлингни мустаҳкамлайди, ҳулқингни поклайди, табиатингни тозалайди, иззатингни оширади. Илм сенинг ҳаётингга таҳсинга сазовор бўладиган янгиликлар олиб киради, ёзишга, ижод қилишга, тасниф этишга шароит яратади, бу билан эса сени камолга етказиб, умрингни боқий қилади.

ҲИКМАТЛАР

- Дўст билан душманга қиладиган энг чиройли муомала йўли шундайки, бу муомаладан сўнг дўст дилида муҳаббат ошин, душман дилидаги адоват эса сусайсин.
- Нафсига эрк берганнинг мурувват эшиги берк бўлади.

- ⊙ Илм ўрганиб, илмига амал қилмаган киши ер ҳайдаб, уни экмаган кишига ўхшайди.
- ⊙ Қаноатли кишида ҳасад бўлмайди.
- ⊙ Кимки гина экса таъна йиғади.
- ⊙ Хулқи бузулганнинг ризқи узилган бўлади.
- ⊙ Асли тозанинг насли тоза бўлади.

МЕҲМОН ВА МЕЗБОН

Дўстлар, биродарлар ва қариндош-уруғларнинг бир-бировлари билан борди-келди қилиши, меҳмон ва меҳмондорчилик қондасини амалга оширишлари қадимий айёмлардан одат бўлиб келмоқда. Билгинки, меҳмондорчиликдаги энг муҳим қоида мезбоннинг очиқ юзлиги, амал ва мартабасидан қийтиб назар ўзини катта тутмаслиги, хурсанд ёки ҳафалигига қарамай, меҳмоннинг иззат-хурматини жойига қўйишдир.

Нодон меҳмон уй эгасини овора қилади, дейилади ҳикматда. Демак меҳмонга боришда қулай вақтни билиш ҳам зарур. Агар боришдан аввал бориладиган ердагилар огоҳлантириб қўйилса нур устига нур бўлиб, хижолатчилик ҳосил бўлмайди. Борди-ю, меҳмон тўсатдан келиб қолса, бундан ажабланмаслик, очиқ юз билан қарши олмоқ керак.

Меҳмон оддий киши бўлиб, мезбон мартаба эгаси бўлса-да, ўртага фарқ қўймаслик, инсонийлик фазилатини унутмаслик улуғ кишилар одатидир.

ҲИКМАТЛАР

⊙ Ҳаёси йўқ пўсти шилиб олинган ёғоч ёки ёғи тугаган чирокқа ўхшайди.

⊙ Беадаб одамлар билан суҳбатдош бўлгандан, ёлғиз ўтирган афзал.

⊙ Жойи ва ўрнида қилинмаган яхшилик зулм қилиш билан тенгдир.

⊙ Иззат — одобда, хорлик — гуноҳкорда, бахт — қаноатда бўлади.

КАМОЛГА ЕТКАЗУВЧИ ФАЗИЛАТ

Инсонни камолга етказувчи нарса адабдир. Бироқ адаб қандай ҳосил қилинади? Адаб илм эгаллаш, бадий, ахлокий, шеърий асарларни мутолаа қилишдан

ҳосил қилинади. Камолга етиш учун тилни адаб билан қуроллантириш, қўлни эса тўғрилиқка одатлантириш лозим.

Донолар айтади: «Адаб ақлли киши учун улуғлик ва фазилатдир». Шунинг учун айтадилар: «Адаби йўқнинг ақли йўқ». Олимлар: «Адабсиз ақл, ақлсиз адаб йўқ», — дейдилар. Демак, ақл ва адаб бир-бирига боғлиқ. Инсонда ҳар иккови мавжуд бўлсагина, у ҳақиқий камол эгаси бўлади.

Айтадилар: «Адаб икки хилдир: ҳикмат адаби ва хизмат адаби. Ҳикмат адаби поклик ва тўғри йўлга етаклайди. Хизмат адаби эса бадавлатлик ва обрўга етказди». Ҳар иккиси ҳам улуғ фазилат бўлиб, бири азиз қилса, иккинчиси қудратли қилади.

• ҲАЁ — ГҶЗАЛЛИК РАМЗИ

Ҳаё барча гўзалликларни ўзида жамловчи ва барча кўркемликларни юзага чиқарувчи ва сабабчисидир. Шунинг учун ҳам айтадилар: «Кимки ҳаё либосини кийган бўлса, одамлар унинг айбини кўришдан ожиз бўладилар».

Айтадилар: ор ва ҳаё — ўзаро бир-бировига яқин бўлган икки нарса. Улардан бировини кўтарилса, сўнггиси ҳам юксаклашади. Арастунинг қизидан: «Аёлдаги энг чиройли нарса нима?» деб сўрадилар. «Ҳаё туйфайли юзда намоён бўлган қизиллик» деб жавоб берди у. Баъзи сўз усталари шундай баён қилишадди: «Дарахтнинг ҳаёти ва боқийлиги сув билан бўлгани каби, юзнинг ҳаёти ва боқийлиги ҳам ҳаё биландир».

ҲИКМАТЛАР

○ Тама ўлаксадир, унга фақат ўлакса табиатли кишиларгина яқинлашади.

○ Сўз қуролдир, кимки шу қурол билан жароҳатланган бўлса, уни даволаш қийин.

○ Кишининг сўзи қалбидан хабар беради.

○ Кишининг қадр қиммати одамларга қилган яхшилиги билан ўлчанади.

ЭЛДАН ҲАЁ ҚИЛИШ

Элдан ҳаё қилиш, уялиш қандай бўлади? Элдан ҳаё қилиш дейилганда, аввало, уларга озор етказмаслик, ёмон сўзлар билан ҳақорат қилиб, улардан юз ўгирмаслик,

сўз билан мурожаат қилганда тескари қараб, хижолат қилмаслик, уларнинг табиатини кир қиладиган ва нафратини келтирадиган ҳар қандай сўздан воз кечиш каби сифатлар тушунилади. Агар сен бу ярамас сифатларни ишга солсанг, ундан сен учун ҳеч қандай фойда йўқ. Аксинча, унинг ёмон оқибатлари ўзингга қайтади.

Шу нарсалардан кўриниб турибдики, демак, ҳар бир инсон хоҳ жамоат ичида, оҳ уйда бўлсин, ўзини сипо тутиши, одамларнинг дилини шод қилувчи сўзларни ишлатиши, ўз фойдаси деб, бошқаларга зарар етказишдан тийилиши, кулиб туриши зарур.

Дунёнинг барча яхшилиги ва шодлиги ҳаётимда барқарор турсин деган одам ва оламнинг ҳамма ёмонлиги, кулфат ва ғами мендан қувилсин деган одам элдан ҳаё қилиш лозимлигини унутмаслиги, ҳар қандай ишга қўл урганда халқ қаршисида уялиб қолмаслик тадбирини кўриши лозим.

ҲИКМАТЛАР

⊙ Бехуда ҳадеб кулавериш кишидаги иззат ва виқорни кетказади.

⊙ Ортиқча таъна ва танбеҳ душманлик туғдиради.

⊙ Олдинда ўлим турганини сезишинг ғам ейишинг учун кифоядир. Демак, ҳали ўлим келмаган экан, ўз ғамингни еб қол, одамларга яхшилик қилиш билан номингни яхшилар қаторига қўшиб кет.

КИШИНING ЎЗИДАН ҲАЁ ҚИЛИШИ

Киши ўзидан ҳаё қиладими? Ҳа, кишининг ўзидан ҳаё қилиши — виждони буюрмаган ишлардан қочишидир. Кишининг ўзидан ҳаё қилиши кўпинча одамлардан узокда, ҳеч ким йўқ жойда ёки одамлар билмайдиган ва сезмайдиган ишларни амалга оширишида намоён бўлади. Ҳар бир инсон одамларнинг ҳузурда бирор ишни қилса ёки бирорта ҳатти-ҳаракатни амалга оширса, буни кўриб турган одамлар унинг бу ишларидан нафратланса, демак, худди шу феъл ёки ҳаракатни ёлғиз турганида ҳам қилмаслиги, буни қилиш учун ўзидан ҳаё қилиши ва виждонидан уялиши зарур. Яширин қилаётган бу иши эртага одамларга ошкор бўлиб қолса, қандай ҳолатга тушиб қолишини аввалдан ўйлаб, сўнг ишга қўл урмоқ керак.

Адиблардан бири айтади: «Кимки одамлар ичида амалга оширишдан уяладиган ишни ёлғизлик пайтида қилса, демак, у одамнинг ўзи учун қадри йўқ!»

Билиб қўйки, ёлғизлик вақтларингда қайси феълга ўргансанг ва бу феъл сенга ҳоким бўлиб олса, энди у аста-секин кўпчилик ичида ҳам зоҳир бўлаверади. Ўзинг билмаган ҳолда уни амалга ошираверасан. Бу эса сендан одамларнинг меҳру муҳаббатини қолдиради, ихлосини сўндиради, бора-бора сени ёмон кўрадиган бўлиб қолишади. Сенга беҳурматлик ва ҳақорат кўзи билан қарайдиган бўлишади.

Ҳар бир инсон элдан ва ўзидан ҳаё қилишнинг уддасидан чиқиб, уни мукаммал амалга ошира олса, демак, бундай одам учун бахт эшиги очилади, ёмонликлар эшиги эса бутунлай бекилади. Гўзал инсоний фазилатлар билан эл ичида ном қозонади, чиройли хислатларга эгаллиги билан одамлар оғзида зикр этилади.

ҲИКМАТЛАР

- ⊙ Яхши хотин уйга барака киргизади.
- ⊙ Ақлли одамнинг тили донолик калити, нодон кишининг тили ҳалокат калити.
- ⊙ Тил кичик жуссали йиртқич ҳайвонга ўхшайди, демак, уни пўлат арқон билан боғла.

ЁЛҒОНЧИЛИК ОҚИБАТИ

Ёлғончилик инсонни пасткашликка ундайди, пасткашлик эса жиноят сари етаклайди.

Ёлғончилик энг разил хислатларнинг ҳам қабихроғи бўлиб, ундан вақтида қутулиб қолмасанг, маломати хор қилади, орияти завол қилади, заҳари ўлдиради, ёмонлиги бўйнингни эгади. Ростгўйлик отига минмагунингча унинг касофатидан қутулмайсан!

Ёлғончи ўзининг манфаати учун кўрмаган нарсасини «кўрдим» дейди, ишнинг оқибати ҳақида ўйламайди. Эй инсон! Сен бирор нарса ҳақида хабар бермоқчи бўлсанг аввало ўйла, шошилма, кўрган воқеанинг айнан ўзини баён қил, ўз мақсадингни назарга олган ҳолда ортиқча сўзларни қўшма, шубҳали нарсаларни ростдек қилиб сўз-

лама: оқибат натижада ҳеч кимга зарар тушмаса ҳам сен зарарга тушасан, одамлар ичида бурдинг кетади, ҳеч ким сенга ишонмай қўяди, хор-забун бўласан!

ҲИКМАТЛАР

- ⊙ Ор-номус либоси одамнинг айбини бекитади.
- ⊙ Сўзи кўпнинг дашном эшитиши кўп бўлади.
- ⊙ Қўлдан кетган нарсага қайғурган киши фикр нуридан ва руҳ суруридан ҳам айрилади.
- ⊙ Фазилатларни энг сўнги даражасига етказувчи нарса камтарликдир.
- ⊙ Табассум кўнгилда меҳр уйғотади.

ЁҚИМЛИ ХУЛҚ ҲАҚИДА

Ёқимли хулқ ҳақида балоғат эгалари айтадилар: «Хусни хулқ шундай нарсаки, унга эга бўлган кишининг ўзи доимо роҳатда бўлади, одамлар эса ундан саломатда бўлади. Ёмон хулқ шундай нарсаки, бундай бадфеъл киши доимо кулфатда бўлади, одамлар эса ундан хижолат чекади».

Айтадилар: «Чиройли хулқ дўст орттиради, ёмон хулқ эса яқин кишиларингдан узоқлаштиради».

Айтадилар: «Мулойим сўз қотиб, тошга айланган юракни ҳам юмшатади, қаттиқ сўз ипакдан юмшоқ юракни ҳам метинга айлантиради».

Чиройли хулқнинг аломатларини сўрасанг, улар қуйидагилар: ҳаёли бўлиш, бировга озор бермаслик, тўғри сўзлик, кам сўзлаш, айтганини амалда исботлаш, ҳар бир ишда ортиқчаликка йўл қўймаслик, сабрли, меҳрибон ва шафқатли бўлиш, одамларни лаънатламаслик, сўкмаслик, чакимчилик, бахил ва ҳасадчи бўлмаслик каби хислатлардир.

ҲИКМАТЛАР

⊙ Доно кишининг тили юрагининг ичида, агар у сўзламоқчи бўлса юрагининг ичига назар солади. Фойдали бўлса сўзлайди, фойдали бўлмаса тилини беҳуда кимирлатмайди.

⊙ Нодон одамнинг юраги тилининг устида бўлади. Шу-

нинг учун тилига нима келса қайтармайди, юрагининг тубига назар солмай, бўлар-бўлмас гапларни алжийверади.

⊙ Ҳайлаб иш тутиш инсон устидан ҳоким бўлганда эди, ҳеч ким хатар домига тушмаган бўларди.

РОСТГҲЙЛИК

РостгҲйлик — инсоннинг ўткир ақл, соф мулоҳаза, тоза кўнгил, олижаноб ва мард эканини кўрсатиб турувчи далилдир. Дунёда ростгҲйликдан кўра кўркавроқ хулқ ва табиат йўк!

Дунёда ростгҲйликдан кўра шарафлироқ хислат ва иқбол, ундан кўра таъсирлироқ наф қилувчи нарсани топиш маҳол: демак, шундай экан, эй фарзанд, ростгҲйликнинг арқонига ёпиш, уни доимий одатингга айлантвр, табиатингга маҳкам ўрнат! Чунки ростгҲйликдан саломатлик ҳосил бўлади, у орқали ғам, хатар ва кулфатдан кутуласан, одамларнинг эса ишончини оқлайсан!

РостгҲйлик — адабнинг устунн, инсонийликнинг асоси. Ҳар ким адаб ва инсонийликка етишаман деса, ростгҲйликни четлаб ўтиб етолмайди. Чиройли сўз агар рост айтилган бўлса айтувчига ҳам, эшитувчига ҳам манфаатлар етказади. Тўғри сўзлаб ўлмоқ ёлгон гапириб кутулмоқдан афзал. Ростлик яхшилик сари етаклайди, яхшилик эса саодатга етказади.

ҲИКМАТЛАР

⊙ Ота-онанинг ёмонлиги фарзанднинг ҳам ёмон бўлишига далил бўла олмайди. Фарзанд ўзгаларга ибрат кўзи билан боқиб, етук инсонга айланиши мумкин. Марваридни кара, ичишга ярамайдиган шўр сувдан чиқади.

⊙ Юракка ўрнашиб кетган манманликни йўқотишдан кўра, тоғни игна билан йиқитиш осонроқ.

⊙ Қаноат — иззатнинг асоси, ўлмайдиган боқий ҳазина, қуримайдиган дарахт, завоп топмайдиган мулк.

⊙ Қаноат дурдоналарини ҳамма ҳам топавермайди. Бу дурлар ҳақиқий инсонларнинг, софдил кишиларнинг насибасидир.

ЮМШОҚ СЎЗЛИК ВА МУЛОЙИМЛИК ФЙДАЛАРИ ҲАҚИДА

Юмшоқлик ва мулойимлик нима? Юмшоқлик ва мулойимлик — ғазаб олови аланга олганда ўзингни тутиб

қолишнинг ва бу хислатинг билан ўзингни жоҳил одамларга ўхшашдан сақлаб қолишингдир.

Мулойимлик, ширин сўзлик, юмшоқликнинг олижаноблик томонларидан бири — ўч олиш, уриш, сўкиш кудратига эга бўлган ҳолда, аксинча кечириш, нотўғри ишни бақириб-чақирмай, мулойимлик билан тушунтиришдир. Қўполлик ва бадфеълликдан фақат шу феълни қилувчининг асаб торлари эмас, бошқаларники ҳам узилади.

Юмшоқ сўзли ва мулойим табиатли кишиларнинг вазифаларидан бири шуки, улар нодон табиатли, сержаҳл ҳамда қўпол кишиларга насиҳат қиладилар, уларнинг айбини хилватда тушунтирадилар. Қабул қилса — нур устига нур, борди-ю, бўйин товлаб, бу феълдан кечмаса ундай одамдан узоқлашиш зарур. Бир қўпол сўз эшитиб, кун бўйи хафагарчилик ўти остида ковурилиш кимга ҳам ёқади?

Мулойим ва юмшоқ сўзликнинг фойдаларидан бири шуки, бундай табиатга эга кишиларнинг обрўйи кундан-кунга ошиб боради. Қўполдан одамлар қочади, мулойим киши билан дўстлашишга интилади.

ҲИКМАТЛАР

- ◎ Очкўзнинг қотили — унинг очлиги.
- ◎ Нафс шарридан омон бўлган киши барча ниятига етади.
- ◎ Кишининг ўз фазилати билан фахрланиши аждоди ва асли билан фахрланишидан афзал.

ҲАЛИМЛИКНИНГ ФОЙДАЛАРИ

Бир Ҳаким айтади:

— Ҳалимлик ҳар қандай офатга тўсиқ бўлади.

Бошқа Ҳаким айтади:

— Бир соатли мулойимлик етмиш хил офатни қайтаради.

Айтадилар:

— Сержаҳл ақлдан оддий мулойим киши афзал.

Айтадилар:

— Кимки ҳалимликнинг ниҳолини экса, саломатлик меvasини теради.

Ҳалимлик хулқлар ичида шарафлироғидир. Айниқса у амал ва ақл эгаларига зарурки, ундан ҳар бир кишининг обрўйига омонлик, вужудига роҳат етади.

ҒАЗАБНИНГ ЗАРАРЛАРИ

Бир ҳақимдан:

— Одамни эзадиган юклар ичида оғирроғи нима?— деб сўрашди.

— Ғазаб юки!— деди унга ҳақим.

Ғазаб — асабнинг кушандаси ва юракнинг эғови.

Айтадилар:

— Кимнинг ғазаби кўп бўлса хатоси кўп бўлади.

Сўрадилар:

— Одамларга ёқимли бўлиш учун нима қилиш керак?

Айтди:

— Ғазабланма!

ҲИКМАТЛАР

⊙ Оз нарса билан иззатда бўлмоқ — кўп нарса билан бекадр бўлгандан афзал.

⊙ Кишининг қийинчилик тортиши осончиликка етишининг даракчисидир.

⊙ Доно кишиларнинг ақли қалам учларининг остида.

КАМТАРЛИК

Камтарлик ўз тенгдошларинг ва бошқалар олдида ўзингни улуғ қилиб кўрсатмаслигингдир. Бундан ташқари, уларга ўз куч-қудратингни намойиш қилиб мақтанмаслигинг ва улардан бошқа хусусиятларинг билан ўзингни устун деб ҳисобламаслигинг ҳам камтарлигингни кўрсатувчи белгилардир. Мана шуларга амал қилган йигит ҳақиқий йигитга айланади.

Сен ўзингдан улуғроқ кишини кўрсанг, ўзингга айт: «У яхши ишларда мендан ўзиб кетибди, демак, у мендан яхши». Борди-ю, ўзингдан кичикроқ кишиларни кўрсанг, ўзингча ўйла: «У гуноҳсиз, менинг эса ёмон феъл ва ёмон ишларим бор». Чунки ҳар қандай инсон ўз қадрига нисбатан ўзини пастроқ тутиб юрса, одамлар уни юқорига кўтаради, ҳеч ким ўз қадрига нисбатан ўзини юқори қўйса, одамлар назарида унинг қадри пастлашади.

Бузургмеҳрдан: «Одамлар ҳасад қилмайдиган улуғ неъмат нималигини биласанми?» деб сўрашди: «Ҳа, бу камтарлик!» деб жавоб берди у. Яна ундан: «Одамларнинг раҳми келмайдиган бало ва кулфат эгаси ким эканини

биласанми?» деб сўрашди. «Ҳа, бу манманлик!» деб жавоб берди Бузургмехр.

Хикоят. Она эргалаб ўз ўғли Товфиққа деди: «Сен ҳозир мактабга жўнашинг керак, кел, қараб кўрай-чи, уст-бошинг тозамикин».

Бола унинг олдига келганда онаси қаттиқ койишга тушди:

— Юзларингни совунлаб ювиб, сочларингни яхшилаб тарамасдан аввал мактабга боришинг уят. Тугмаларингни кара, қадалмаган, кўйлақларингга эса доғ тегизибсан. Эргалаб турган пайтда сенинг энг биринчи вазифанг озодаликдир. Бу соҳада эса ўз ота-онангдан ибрат олишинг зарур. Билиб кўйки, сени шу аҳволда синфда ҳозир бўлишинг ўқитувчи учун шарт-шароит йўқми? Бор! Ана у ерда жом, сув, совун, тарок, сочиқ ва чўтка турибди!

Товфиқ онасининг сўзларидан қаттиқ изза тортиб, ўз хонасига қайтди. Сўнг юз-қўлларини совунлаб ювди, тишларини тозалади, оёқ кийимини артиб, ипларини боғлади, сочларини тараб бўлгач, китобларини сумкасига жойлаб, хурсанд ҳолда мактабга жўнади.

ТЎҒРИЛИК

Инсондаги ажойиб хулқлардан бири тўғрилиқдир. Тўғрилиқ оламдаги ҳамма ишларнинг тартиб ва маромда кетишини таъминлайди. Тўғрилиқ издан чиқдимми, демак, ҳамма ишлар тартиби бузилади. Хоҳ катта ва улуг ишлар бўлсин, хоҳ кичкина ва арзимас амаллар бўлсин, агар диққат кўзи билан қарасанг, уларда тўғрилиқ бўлмаса, ҳаммаси хароб бўлади. Барча турдаги ишларнинг бари тўғрилиқ билан барқарор, шу ишларни амалга оширувчилар эса тўғрилиқ билан бардам ва устивордирлар.

ОМОНАТ

Ўзга кишиларнинг сенга ишониб топширган нарсаси ёки раво кўриб айтган сирини маҳкам тутиш, хиёнат йўлига кириб, ошкор қилмаслик омонат қондасига амал қилишингдир. Инсоннинг ҳақиқий ишончга сазоворлиги унинг омонатга хиёнат қилмаслиги орқали синалади.

ҲИКМАТЛАР

○ Илм — юксак тоғ, унга чиқиш қийин, нодонлик — чуқур чоҳ, тушиш осон, чиқиш қийин.

○ Илму ҳикмат натижаси — яхшилик, илмсизлик натижаси — ёмонлик.

○ Илм — қоғозни бўяш ва нақш солиш эмас, англаш ва мияга жойлашдир.

○ Камтарлик ва хушфезълик икки буюк қувват бўлиб, пасткашлик хислатларини киши вужудидан қувади ва олий фазилатларга етказида. Шунинг учун айтадилар: «Бахиллик ва нодонлик аралашган камтарлик одоб ва саховат аралашган манманликдан яхшироқ!»

○ Ўз кадру қимматига нисбатан ўзини баланд қўйган кишининг ҳаётида хавфу хатар катта бўлади.

○ Ўттиз икки тиш орасидан чиқиб кетишга муваффақ бўлган сир, ўттиз икки маҳаллага тарқалиши шубҳасиз.

○ Чақирилмаган ерга келган одам супурилмаган ерда ўтиради.

○ Айбсиз одамни кўрганда ҳасадгўйнинг жаҳли чиқади.

○ Бахил одам йўлдош бўлмайди, борди-ю, йўлдош бўлиб қолса, қорни шишиб ўлади.

○ Бахил яхшиликни ёмон кўради, ёмонликка қарсак уради.

○ Ҳар қандай оловни сўндириш мумкин, аммо бахиллик оловини сўндириб бўлмайди.

○ Сенинг уч дўстинг бор: ўз дўстинг, дўстингнинг дўсти ва душманингнинг душмани.

○ Нодоннинг фойдасига гапирсанг жаҳли чиқади.

○ Шараф наслу насаб билан эмас, фазлу адаб билан топилади.

○ Салом борки, ундан ширин суҳбат туғилади. Салом борки, ундан бўҳтон ёғилади.

○ Такаббурга салом берма. Саломга жавоб бериш унга оғир келади, жавоб бермагани эса сенга оғир келади.

○ Тухум ўғирлаган одам туя ҳам ўғирлайди.

○ Сиринг ҳамон ичингда экан, у сенинг асирингдир, ташқарига чиқса сен унга асир бўласан.

○ Бетга боқма, танга боқма, ичидаги жонга боқ.

○ Юзинг қора бўлса айб эмас, юрагинг қора бўлмасин.

○ Яхшиликни кўп қилган одамнинг пушаймонлиги кам бўлади.

○ Ҳар қандай нарсада исрофгарчилик бор, аммо яхшиликда исроф бўлмайди.

ТАКАББУРЛИҚ ОҚИБАТИ

Баъзи кишилар такаббурликни ўзига касб қилиб олишади. Хўш, такаббурликдан кишига бирор манфаат етadими? Аксинча, такаббур одам ўзининг ширин ҳаётини аччиққа айлантиради, обрў-эътиборини элга совуради.

Такаббурликдан юзланадиган зарарлар қандай? Такаббур ўзи учун ўзи душманлик туғдиради, одамларнинг ўзига нисбатан бўлган ҳурмат, эҳтирос, муҳаббат ва улфатлигини қирқади. Ўзига нисбатан ҳурмат ва мулойимлик кўрсатувчиларга ҳақорат назари билан қараб, сўзда ва феълда озор етказadi, кўнглини оғритади. Натижада одамлар ундан қочадиган бўлиб қолади.

МЕҲМОННИНГ ФАЗИЛАТИ

Донишмандлар ёзиб қолдирган китобларда: «Меҳмон ўз ихтиёри билан келади, кетишда эса уйдаги қайғу-ғамларни ювиб кетади», дейилади. Ҳақиқатан ҳам меҳмон келган уйда баланд руҳ, шоду хуррамлик бўлади.

Кишининг саховат ва ҳиммати меҳмоннавозликда билинади.

Ҳикоят. Бир доно қария анчадан буён кўришмаган бир танишининг уйига бориб, ҳол-аҳволини сўраб, бир оз чақчақлашиб кетмоқчи бўлди. Эшикдан чиққан дўсти у билан кўришаркан ичкарига таклиф қилиш ўрнига, «хўш», деди.

Қария унинг муомаласидан ўзини йўқотиб қўйиб:

— Биродар, анчадан буён кўришмадик. Бизникига бир борсанг, бир отамлашсак,— деди.

Сўнг тугундаги майда-чуйдаларни унга узатиб:

— Маъна буни невараларингга бериб қўй!— деди-да, ортига қайтди.

ҲИҚМАТЛАР

- ⊙ Дунё сафоси билан, дўст вафоси билан гўзал.
- ⊙ Нодонга насихат қилсанг бир қулоғидан кириб, иккинчи қулоғидан чиқиб кетади.
- ⊙ Энг оғир дард — нодонлик, энг кучли хасталик пасткашлиқдир.
- ⊙ Ҳар қандай яра тузалади, аммо виждон ярасига даво йўқ.

⊙ Ҳалол меҳнат билан топилган ва хайрли ишларга сарф қилинган бойликдан яхшироқ бойлик йўқ.

⊙ Манфур одамнинг ёрдамидан, хасис одамнинг дўстлигидан фойда йўқ.

⊙ Ёмон одамнинг яхшилиги — зиён бермай туришидир.

⊙ Аҳмоқ одам ўзиникини омонатга қўйиб, бировдан омонатга сўрайди.

⊙ Ҳар кимки ўз оғзининг қоровули бўлса, нафаси бўғилмайди.

⊙ Тил тинч бўлса, дилда ўкинч бўлмайди.

Араб оламида Хоруннаррашид номи жуда машхур. «Минг бир кеча»ни ўқиган киши бу номни дарҳол эслайди. Унинг ўғли Маъмунаррашиднинг номи эса илму фан ҳомийси сифатида тилларга тушган. Чунки унинг даврида «Билимлар уйи» (Бағдод академияси)га асос солинган. Жуда кўп асарлар грек тилидан араб ва сурёний тилларига ағдарилган.

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Шарқшунослик институтида 3082/11рақамли бир қўлёзма сақланади. Бу қўлёзма ҳам Маъмун номи билан боғлиқ. Қўлёзма форс тилида бўлиб, унинг номи «Қонуни ҳикмат»дир. Унинг муқаддима қисмида ёзилишича, Маъмуннинг яқинларидан бири бир жойда кўмилган нарса борлиги ҳақида ахборот беради. Ўша ерни кавлашса, бир темир сандиқ чиқади. Сандиқнинг ичида эса мазкур китоб бор экан. Уни олгин сув билан кўчириб, эҳтиёт қилиб сақлашади. «Ҳар ким унга ёзилганларга амал қилса,— дейилади муқаддима қисмида,— асрининг яғонаси ва даврининг дурдонаси бўлади».

«Қонуни ҳикмат» («Ҳикматлар қонуни»)да ўтмиш ҳақимларининг инсонни тўғри ва соф йўлга тарғиб қилувчи қимматбаҳо фикрлари баён қилинган. Унинг баъзи қисмлари билан сиз китобхонларни таништирамоқчимиз.

КАЙКОВУС НАСИҲАТИ: «Ота-онангга қандай муомала қилган бўлсанг, фарзандларингдан ўша муомалани кут».

РАҲМОН ИБН САМОК насиҳати: «Хушфеъл одам доимо раҳатда бўлади, уйқусида ҳам кўркмайди. Чунки инсон бедорликда нимани одат қилган бўлса, уйқусида ҳам ўшани кўради».

ПАРВИЗ НАСИҲАТИ: «Тамагир бўлмаслик зарурки, балюларнинг хилма-хили ана шу тамагирлик сабабли юз беради. Одам арзимас нарсаларга ҳам жаҳлини чиқаравермаслиги керакки, кишига жаҳлдан ҳам кучлироқ душман йўқ. Чунки жаҳли чиққан одам ўзини билмайди».

ҲИНД ҲАКИМИНИНГ НАСИҲАТИ: «Сабру чидамли

одам пушаймонлик тортмайди. Кам қийналган одам кам роҳат топади. Уялиш ёшларга чирой, кексаларга айб. Ботирлик аскарларга чирой, ўғриларга эса айб. Уч тоифа одам ҳамма назарида ёв: бахил, золим ва та-каббур. Уч тоифа одамни кўрмай туриб ҳам севиш мумкин: олимни, сахийни ва одил кишини».

АРАСТУНИНГ ИСКАНДАРГА АЙТГАНЛАРИ

Искандар юнон еридан азми сафар килиб кетар экан, ўз устоди Арастуга деди: «Эй устод, менга насиҳат сўзларидан айтсангиз!» Арасту унга деди: «Доим илм ол, илм ўрганишда ҳеч вақт ор қилма! Байт:

Илм ўрганишдан тинма ҳеч қачон,
Илмсизлик ўти куйдирар ёмон!

Иззат ва обрўйим ошсин десанг, ҳеч қачон ноҳақ ишга қўл урма! Ишларим доимо яхши ва тартибли бўлсин десанг, фақат ўх мақсадингни ўйлаб иш қилма! Ўз айбингни билишга интил, чунки айбли одам ҳар ерда ожиз бўлади. Ҳамма ерда фикр ва тадбир юзасидан иш тут, айбиндан огоҳ қилган кишиларга ғазаб қилма».

Арасту шу насиҳатларни айтиб, Искандар билан хайр-лашди.

Эй ўғлим, агар сен дунёда бахту саодат топай десанг, менинг бу панд-насиҳатларимга амал қилиб, шу асосда иш тут. Сен қанчалик доно бўлмагин, ўзингни доно дея тасаввур қилма, шунда яна ҳам донороқ бўласан. Нима билсанг, уни бошқаларга ўргат, аммо илмни ўз жойида ишлатишни бил. Сўзни қисқа гапир, беҳуда такрор қилмагинки, такрор — умрни беҳуда сарф қилишдир. Оддий одамларга оддий гапир, донолар билан доноликка хос гаплаш, ҳар одамнинг фаҳму фаросатига мослаб гапир, одамнинг фаҳму фаросатини эса унинг гапидан билиб оласан.

Кишининг гўзаллиги либосида эмас, балки тилидадир. Ҳар нарсага адолат кўзи билан боқ, оқибат ҳақни ноҳақдан ажратишни ўрганасан. Нима эшитсанг, унга амал қилишдан эҳтиёт бўл. Ишларда ўртача йўл тут. Ҳаддан ошма! Қанчалик мукамал одам бўлмагин, барибир камтарона иш тут. Сен гавҳаринг билан эмас, балки хислатинг билан кўкрак кер.

НАЗМ:

Ўлган билан фахр қилмагин, ўғлим,
У ўлган бўлса ҳам фанда қаҳрамон.
Тирик фахрланса гар ўлик билан,
Демак, ўлик — тирик, тирик-чи, бежон!

СУҚРОТ ҲАКИМ НАСИҲАТИ

Панду насиҳат тингламоқ дилни хушёр ва сезгир, қалб ичини равшан ва мусаффо қилади. Халойиқ ҳар қандай кўпол, қаттиқ гапирувчи ва юзсиз одамни душман деб билади. Нодон одам синалмаган кишидан эҳтиёт бўлишни билмайди.

Энг ғофил одам шундай одамки, ўзининг айбини сезмайди, ўзгаларнинг айбини кидириш ва гапириш билан машғул бўлади. Икки одам ҳеч қачон камбағал бўлмайди: доно олим ва қаноат соҳиби.

ЛУҚМОНИ ҲАКИМНИНГ ЎЗ ЎҒЛИГА НАСИҲАТЛАРИ

У ўз ўғлига айтди: «Қариндош-уруғлардан алоқангни узма, ўйлаб иш тут, одамларни ғийбат қилма, одамлар ёмон ишга бош қўша, уларга қўшилма. Шошилиб иш тутма, бойлик деб ўзингни ғам-қайғуга ташлама. Ўз қадрини билмаган одамдан яхшилик умид қилма.

Ўтиришларда ўз жойингни бил, одамларнинг сўзига кулоқ сол, одамлар сўраса гапир, ўзингдан улуғлар олдига тушиб юрма, одамлар ичида бошингни қуйи осилтириб ўтирма, ўнгу чапга қарайверма. Меҳмонлар олдида бировга ўшқирма, меҳмонга эса иш буюрма. Маст ва девона одамлар билан ҳамсуҳбат бўлма. Бекорчи одамлар билан кўчада ўтирма.

Ўз фойдангни ўйлаб обрўйингни тўкма. Ўзига бино кўювчи такаббурулардан бўлма. Хусуматдан узоқ бўл, жангу жанжалдан қоч. Сенга иш буюрсалар — бажар, ваъда қилсанг — албатта бажар. Ҳеч кимни ранжитма».

ДИЛКАШ САВОЛ-ЖАВОБ

Сўрадим: «Содик дўстнинг нишонаси қандай?»
Айтди: «Шундайки, хатоларингни бировга ошкор қилмайди, панду насиҳати билан тузатади, сирингни би-

ровга ошкор қилмайди, ўтмишдаги ишларингни юзингга солмайди». Сўрадим: «Қандай қилсам хотиржам бўламан?» Айтди: «Бировни кўрқитма, дўстларингни ўзингдан совутма».

Сўрадим: «Яхшилик қандай бўлади?» Айтди: «Бирор нарса умид қилмаган ҳолда ўзини камтар ва паст тутиш. Сахийлик қилиш, аммо уни миннат қилмаслик. Хизмат қилиш, аммо ҳақини талаб қилмаслик. Сўрадим: «Ҳаётни қандай осон ўтказиш мумкин?» Айтди: «Софдиллик, чидам ва тамагирликсиз».

Сўрадим: «Нима қилсам одамлар мени яхши кўради?» Айтди: «Муомалада кўполлик қилма, ёлғон гапирма, тил билан бировнинг дилини оғритма». Сўрадим: «Илм ўрганишдан нима топилади?» Айтди: «Улуғ бўлсанг, буюк ном топасан, камбағал бўлсанг, бой бўласан, элга танилган бўлсанг, яна ҳам таниласан».

ЛАВҲАДАГИ НАСИҲАТЛАР

Форс юртида бир шаҳар бўлиб, уни Истахриж деб атардилар. Шу шаҳарда бир хазинани топиб олдилар. Хазина ичида бир лавҳа (насиҳат ёзилган тахта) олтиндан қилинган эди. Унда паҳлавий тилида насиҳатлар ёзилган бўлиб, уни форс тилига таржима қилган эдилар. Мана ўша насиҳатлар:

«Инсонга ҳамма нарсани тутиш осон, аммо ўзини тутиши қийин. Меҳр ва шафқати йўқ одамга ҳаёт ва ўлимнинг фарқи йўқ. Энг пасткаш одам шундай одамки, кўлидан келса ҳам бировнинг ҳожатини чиқармайди. биров ҳақида ёмонлаб гапиргандан кўра, сенга ёмон гапирган яхшироқ. Шармандали одам шундай одамки, қиламан деб даъво қилади, биламан деб лоф уради, аммо кўлидан ҳеч нарса келмайди».

БУЗУРГМЕҲРНИНГ ҲИҚМАТЛАРИ

Бузургмеҳрдан сўрадилар:

— Ақлли одамлар нимага интилмайдилар?

— Нокасларнинг мақтовига ва пасткашларнинг ёрдамига!— деди у.

Яна сўрадилар:

— Билимсиз ким?

— Шошиб иш қиладиган ва ўз билганидан қолмайдиган,— деди у.

Яна сўрадилар:

— Донони нима зийнатлайди.

— Яхшилиқ қилиш,— деди у.

Яна сўрадилар:

— Ботирга нима яхши?

— Кечириш!— деди у.

Яна сўрадилар:

— Ким билан дўстлик қилиш яхши?

— Ҳасадсиз киши билан!— деди у.

Яна сўрадилар:

— Ҳақиқий мард ким?

— Бировга нарса бериб, орқасидан шодланган ва ҳеч қачон миннат қилмайдиган киши,— деди у.

Яна сўрадилар:

— Ақлли ким?

— Бировдан ёмонлик кўрса ҳам, унга қарши хусумат қилмайдиган одам!— деди у.

ДИЛКАШ САВОЛ-ЖАВОБ

Анушервон Бузургмеҳрдан сўради:

— Бахтли одам ким?

— Уч нарсани уч нарса билан безаган, яъни фикрни тўғрилиқ билан, сўзни ростлик билан, феълни саховат билан!— деди у.

Яна сўради:

— Номуносиб дўстдан қандай кутулса бўлади?

— Зиёратига бормаслик ва нарса сўрамаслик билан!— деди у.

Яна сўради:

— Покиза инсонлардан қандай узр сўралади?

— Ҳожатини раво қилиш билан!— деди у.

Яна сўради:

— Яширин сирлар қачон ошкор бўлади?

— Мастликда!— деди у.

Яна сўради:

— Кўришдан кўзга қувват ва нур ҳосил қиладиган нима?

— Вафодор хотин ва қобил фарзандлар!— деди у.

Яна сўради:

— Жондан ҳам ширин нарса нима?

— Беғараз дўст суҳбати!— деди у.

Яна сўради:

— Аччиқ бўлса-да, ўта ширин нима?

— Кучли ғазабни ичга ютиш,— деди у.

БИР ДОНО НАСИҲАТИ

Маъкул ва мақбул киши гарчи хато гапираётган бўлса ҳам, унинг сўзларини одамлар ростдек қабул қилишаверади. Аммо номақбул киши рост гапираётган бўлса ҳам, одамларда унинг гапига ишонч бўлмайди, ёлгон гумон қилишади.

Халқ билан тил топиб, бирга яшай олмаган одамга ширин ҳаёт ҳамиша аччиқ бўлади. Ҳар ким доно одамларнинг сўзини хор тутса ҳаётда кўп хорлик тортади. Бировнинг бошига ғам тушса ёрдам бериш ўрнига шодланган одамнинг ҳам бошига ғам тушмай қолмайди. Ўзгаларга фойда етказиш ўрнига зиён етказадиган одам тез кунда обрўйдан айрилади.

БИР ҲАКИМНИНГ АЙТГАНЛАРИ

Бахтиёрлик уч нарсада: саломатликда, ҳалол топган бойликда, хотиржамликда. Эркакка оройиш берадиган нарса иккита: яхшилик қилиш ва шарму ҳаё. Икки нарса борки, унинг ози ҳам кўп: бири — адоват, иккинчиси — чақимчилик. Уч тоифа одамнинг хизматидан дилтанг бўлмаслик керак: ота-она хизматидан, бемор хизматидан ва меҳмон хизматидан.

ДИЛКАШ САВОЛ-ЖАВОБ

Бузургмеҳр ҳакимдан сўрадилар:

— Дунёда нима ширин?

— Фарзанд!— жавоб берди у.

Яна сўрадилар:

— Уйқу нима?

— Енгил ўлим!— жавоб берди у.

БУҚРОТ ҲАКИМ ДЕЙДИ

У айтди: «Камтарликни туядан ўрганмоқ керакки, агар унинг арқонини сичқоннинг думига боғлаб қўйсанг, орқасидан кетаверади ва бундан ор қилмайди. Ботирликни шердан ўрганмоқ керакки, агар уни мингта маст филнинг орасига ташлаб қўйсанг ҳам қўрқмайди ва орқасига қайтмайди».

Букрот Ҳакимдан сўрадилар:

— Оловдан ҳам куйдирувчироқ нарса нима?

— Ғазаб!— жавоб берди у.

Яна сўрадилар:

— Ҳамма нарсадан олий ва юқори нарса нима?

— Инсондаги ҳиммат!— жавоб берди у.

Яна сўрадилар:

— Ўлдирадиган шароб қайси?

— Шаҳват!— жавоб берди у.

Яна сўрадилар:

— Ҳеч қачон вайрон бўлмайдиган бино қайси?

— Адолат биноси!— жавоб берди у.

Яна сўрадилар:

— Охири аччиқ бўладиган ширинлик нима?

— Шошқалоқлик!— жавоб берди у.

Яна сўрадилар:

— Давоси йўқ касал қайси?

— Нодонлик,— жавоб берди у.

Яна сўрадилар:

— Эркагу хотинга ярашадиган либос қайси?

— Вафодорлик!— жавоб берди у.

ДЎСТЛИК ҲАҚИДА

Кимки бадавлатлик айёмида дўстларидан узоқлашса, ожизлик айёмида ҳеч ким ёрдамга келмайди. Ҳар ким ҳаёт мен учун осонлик билан ўтсин деса, ҳасаддан узоқ бўлиши керак. Ундан сўрадилар: «Дўст ким?» Айтди: «Оғир кунда кўлингни тутувчи!» Яна сўрадилар: «Жаҳонда энг баттол кимса ким?» Айтди: «Ҳийлагар ва эгри қалбли дўст. Бундай дўст тушга ўхшайди, масалан, тушингда ажойиб нарсага эга бўласан, уйғониб қарасанг, кўлингда ҳеч нарса бўлмайди».

АРАСТУ НАСИҲАТИ

Бойваччада дўстлик, ёлғончида вафо, ҳасадчида роҳат, пасткашда мурувват, эгри ниятли кишида улуғлик бўлмайди.

ҚАНОАТЛИ ОДАМ

Қаноатли одам гарчи у яланғоч ва оч бўлса ҳам бойдир. Баднафс одам гарчи у зоҳирда бой кўринса ҳам гадойдир. Доно киши гарчи у асир бўлса ҳам амирдир.

ЖОЛИНУС ҲАКИМ НАСИҲАТИ

У айтди: «Ҳар кимнинг нафси ва орзуси имкон доирасидан чиқса, унинг ҳалокати шунда бўлади. Ҳар кимнинг ҳиммати ва интилиши қўли етмайдиган нарсага бўлса, пайваста ғам ва ранж остида бўлади».

ЖУНАЙД БАҒДОДИЙ СЎЗЛАРИДАН

У айтди: Қуйидаги нарсалар инсонни паришонлик сари етаклайди: гўзал юзга тикилиш, ширин сўз тинглаш, бошнинг орқасидан қон олдириш, нонуштада аччиқ олма ейиш, вайроналарда узоқ айланиш, хунук хатга тикилиш».

Яна айтди: «Уч нарса билан уч нарса бирга бўлмайди: баднафслик билан ҳалоллик, ғазаб билан меҳрибонлик, лақмалик билан ростгўйлик».

УЛУҒ КИШИЛАР СЎЗИДАН

«Ҳар ким қуйидагилар билан ўтирса, қуйидаги нарсалар ҳосил бўлади: бойлар билан ўтирса бойликка ҳирс пайдо бўлади, кимки аёллар билан ўтирса, маломатга қолиш пайдо бўлади, катта одам кичкина болалар билан ҳамсухбат бўлаверса, обрў ва эътиборидан айрилади, кимки олимлар билан ўтирса, юрагида нуру сафо пайдо бўлади».

БУЗУРГМЕҲР ҲАКИМ СЎЗЛАРИДАН

У айтди: «Устозимдан, нималарга етсам ҳамма нарсага етишишим мумкин», деб сўрадим. У айтди: «Саломатликка, хотиржамликка!» Яна сўрадим: «Ишларимни кимга ишониб топширай?» Айтди: «Ўз қадрини билган одамга». Яна сўрадим: «Ёшлик ва қарликда нима яхши?». Айтди: «Ёшликда илм олиш, қариганда ундан фойда олиш». Яна сўрадим: «Ёшларга нима яхши-ю, қариларга нима соз?» Айтди: «Ёшларга ҳаё ва ботирлик, қариларга мулойимлик ва оҳисталик». Яна сўрадим: «Улуғликка ким муносиб?» Айтди: «Оқу қорани таниган одам». Яна сўрадим: «Ўсишим учун кимлардан эҳтиёт бўлишим керак?» Айтди: «Ноқасдан, тилёғламачидан ва бойиган ҳасисдан».

Яна сўрадим: «Сахий ким?» Айтди: «Бировга нарса бериб шод бўлган киши». Яна сўрадим: «Ҳамма кидирадиган, аммо ҳаммага бирдек насиб қилавермайдиган нарса нима?» Айтди: «Тўрт нарса: тандурустлик, ростлик, шодлик ва

холис дўст». Яна сўрадим: «Яхшилик қилган яхшими ёки ёмонликдан қочишми?» Айтди: «Ёмонликдан қочиш ҳамма яхшиликнинг бошидир». Яна сўрадим: «Донога оро берадиган нима?» Айтди: «Ростлик». Яна сўрадим: «Қандай нарса мурувватни бузади?» Айтди: «Улуғ кишилар мурувватини бахиллик, донишмандлар мурувватини манманлик ва такаббурлик, хотинлар мурувватини беҳаёлик, одам мурувватини ёлғончилик».

Яна сўрадим: «Нима қилсам табибга ишим тушмайди?» Айтди: «Кам е, кам гапир ва меъёрида ухла». Яна сўрадим: «Ғийбат ва қийинчиликка қолмаслик учун қайси феълларга эга бўлай?» Айтди: «Тухматдан узоқ бўл, камозор бўл, ҳамиша одобли бўл».

ЛУҚМОННИ ҲАКИМНИНГ ЎҒЛИГА АЙТГАН НАСИҲАТЛАРИ

У ўғлига айтди: «Агар бу панду насиҳатларни ёдда тутсанг ва уларга амал қилсанг, ақл ва улуғликка эга бўласан. Аввало сўзни ўзингга яраша гапир, одамларнинг қадру қимматини англа, одамларнинг ҳақ-хуқуқини тани, сирини маҳкам сақла. Одамларни бошингга иш тушганда сина, дўстни фойда ва зарарда имтиҳон қил. Доно ва зийрак одамлар билан дўст тутин, аблаҳ ва нодон одамлардан қоч, хайрли ишларни амалга оширишга жидду-жаҳд билан кириш. Сўзни ҳужжат билан гапир, маслаҳатни доно одамлар билан қил, ёшликни ғанимат бил. Ёшликда керакли ишларни қилиб қол. Дўстларингни ҳурмат қил, уларнинг хизматини жон деб қабул қил. Устозингни иззат қил, чиқимни киримга яраша қил. Саховатпеша бўл, меҳмонга чин дилдан хизмат эт, бировнинг уйига кирсанг кўзингни эҳтиёт қил. Улуғлар суҳбатида ўтирсанг, тилингга эҳтиёт бўл.

Кўпчилик ичида бўл, либосингни покиза тут, болаларингни илм, адабга ўргат. Тунда гапирсанг, паст овозда гапир, кундузи гапирсанг, атрофингдагиларга эътибор бер. Кам гапириш ва кам ейишни одат қил. Ўзингга раво кўрган нарсани ўзгаларга ҳам раво кўр. Ҳар бир ишни ақл билан қил, бировнинг нарсасига кўз тикма. Пасткаш кишилардан вафо кутма, қилинмаган ишни қилинганга ҳисоб қилма. Бугунги ишни эса эртага қолдирма.

Нокас ва бахил кишилардан яхшилик умид қилма. Ўзингдан улуғ кишилар билан ҳазиллашма. Улуғлар билан сўзлашганда сўзни узайтирма, хожатманд кишиларни курук қайтарма, бировларнинг устида эса фармонбардорлик қилма. Бировнинг яхшилигини яхшилик билан қайтар. Икки одамнинг ўртасида чақимчилик қилма.

ҒУЛОМ МУҲАММАД ВОСИФ

ИБРАТЛИ ҲИКОЯТЛАР

«Ҳикоёти дилписанд» («Кўнгилга ёқадиган ҳикоятлар») деб номланган ва айрим парчалари диққатингизга ҳавола этилаётган бу китоб ҳиндистонлик олим Фулом Муҳаммад (Восиф) қаламига мансубдир. Фулом Муҳаммад бу китобни XIX асрнинг иккинчи ярмида ёзган ва у Лакнав ҳамда бошқа шаҳарларда бир неча бор босилган. Китоб бошдан-оёқ масаллардан иборатдир ва бу масаллар, китоб муаллифининг тили билан айтганда «кучли қудратга эга бўлиб, хилма-хил ваъз ва ҳикматларни ўз ичига олади, ибрат кўзига узоқни кўра олиш сурмасини суриб, ҳаётдаги тажрибасиз кишиларни олийлик даражасига етказди, баднафслик иллатини йўқотиб, Исо нафасидек хуш таъсир кўрсатади».

Баъзи нодон кишилар ўзларига фойда келтирадиган нарса учунгина интиладилар. Уларнинг олдида нафис саънат асарлари ёки қимматбаҳо ашёларнинг қадри бўлмайди. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоятни келтирадилар.

ХҲРОЗ ВА ГАВҲАР ҲИКОЯТИ

Бир хўроз донлаш учун зўр бериб тупроқни титар эди. Ногаҳон тупроқ ичидан қимматбаҳо гавҳар чиқиб қолди. «Э, воҳ! — афсус билан қичқирди хўроз. — Бунинг ўрнига бир дона гуруч чиқса ҳам майли эди. Мен учун юзлаб гавҳардан бир дона гуруч минг бор афзалдир!»

Ҳаётда шундай холлар ҳам бўладики, баъзи кишилар ўзаро низо қилиб қон тўкадилар. Бу низо ҳеч кимга фойда бермайди. Аксинча, ҳар икки томоннинг зиён тортишига сабаб бўлади. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоятни келтирадилар.

ҚУРБАҚАЛАР, СИЧҚОНЛАР ВА КАЛХАТ ҲИКОЯТИ

Қадим замонда сувли ерлар салтанати учун қурбақа ва сичқонлар ўртасида қаттиқ жанг содир бўлди. Ҳар икки томоннинг азамат паҳлавони ўртага чиқиб, куч синашмоқда эди. Ногоҳ осмондан бир калхат пайдо бўлиб, ҳар иккисига чанг солди ва ўлжа қилиб олиб кетди.

Ўзаро пайдо бўлган хусумат ва жанг фақат икки томон учун оғир мусибатлар келтириши ҳақида яна қуйидаги ҳикоятни ҳам келтирадилар.

ШЕР, АЙИҚ ВА ТУЛКИ ҲИКОЯТИ

Шер билан айиқ ўзаро келишиб овга чиқдилар ва саҳрода бир оху боласини ўлжага олдилар. Аммо уни бўлиб олиш учун ўртада жанг пайдо бўлди. Икки тараф ўртасида жанг шундай давом этдики, натижада уларнинг кимиришга ҳам мажоллари етмай қолди. Бундан воқиф бўлган тулки оху боласини кўтарганича жўнаб қолди. Уни қувлашга тоқати бўлмаган шер билан айиқ: «Биз уни тенг бўлишга рози бўлмай жанг қилаётган эдик. Айёр тулки бўлса уни осонгина олиб кетди!» деб афсусланганича қолавердилар.

Номувофиқ дўст ва ҳийлакор душмандан қочмоқ ва эҳтиёт бўлмоқ барча кишилар учун зарурдир. Чунки вафосиз дўст ва қорадил душман ўз ҳамдамлари орқали ўз манфаатига етишиш учун интиладилар. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоятни келтирадилар.

ШЕРНИНГ БОШҚА ЖОНИВОРЛАР БИЛАН ШЕРИК БЎЛИБ ОВГА ЧИҚҚАНИ ҲАҚИДА ҲИКОЯТ

Нақл қилишларича, шер бир куни бўри, тулки ва айиқ билан шерик бўлиб овга чиқди. Улар ўзаро аҳд қилишиб: «Агар бирор ўлжани қўлга туширсак, аҳиллик билан, тенг бўлиб оламиз!» — дейишди. Шундай қилиб бир охуни қўлга туширдилар. Уни тўртга бўлишиб, ҳар ким энди ўз ҳиссасини олмоқчи бўлиб турганда, шер наъра тортиб деди:

«Сабр қилинг, ҳиссанинг биринчи бўлаги меникидир. Чунки мен ичингизда энг юксак шону шавкатга эга бўлган кишиман. Иккинчи ҳиссани эса, мен ҳаммадан кўпроқ

ҳаракат қилганим учун оламан. Учинчи ҳисса ҳам менинг ҳаққимдир. Агар кимки бунга рози бўлмаса, ўртага чиқсин, мен у билан яккама-якка жанг қилишга тайёрман!»
Бечора жониворлар индамай қолаверишди.

Ҳар кимга давлат ва иқбол ёр бўлган пайтда ўз ёру биродарларига ёрдам кўлини чўзмаса, у ҳам куни келиб хорлик занжири билан боғланганда, дўстлари у тутган каби йўл тутадилар. Бу ҳақда куйидаги ҳикоятни келтирадилар.

ҚАРИ ШЕР ҲИКОЯТИ

Бир шер ёшлик ва пурқувватлик вақтида ҳеч бир жониворни менсимай, уларга доимо ғазабини сочиб, ситам қиларди. У қариган пайтда шундай заиф ва озгин ҳолга тушдики, ўрмондаги жониворларнинг баъзиси беадаблик қилиб, баъзиси ўч олиш мақсадида шерга хужум қилишар, уни қийнашар, аммо шерда улардан ўзини қутқариш учун заррача мажол йўқ эди. Айниқса, ҳайвонлар орасидаги эшакнинг шатта отиб ҳар куни уни ғамгин ҳолга соларди.

Ҳаётда ҳар кимса ўз ўрнини ва қадр қийматини билмоғи, шунга яраша одамлар орасида ҳам ўз ёшига ва ишига мос феълу ҳаракат қилмоғи лозим. Чунки бировнинг феълу ҳаракати, тутаётган иши ўзига ярашиб турса ҳам, ўзга киши томонидан такрорланса номақбул кўринади. Бу ҳақда куйидаги ҳикоятни келтирадилар.

ЭШАК ВА ЎЙНОҚИ ИТ ҲИКОЯТИ

Бир кишининг ўйноқи ити бўлиб, бу итнинг ўйинидан хожаси хушвақт бўлар эди. Хожанинг уйида бир эшаги ҳам бўлиб, итнинг ўйинини кўраркан ўзича: «Хожам негадир мени севмайди, агар мен ҳам итга ўхшаб ўйнасам, хожамни хурсанд қилган бўламан», деди. У шу ҳаёл билан хожа олдига келиб сакрай бошлади. Хожа ўйноқи ит билан эшак орасида фарқ борлигини кўрсатиб қўйиш учун, эшакни калтак билан савалай кетди.

Дунёда каттаю кичикнинг иши бир-бирига боғлиқдир. Уларнинг ўзаро ёрдами ва иттифоқидан яхши ишлар

ҳосил бўлади. Душманлигидан эса, душманлик юз беради. Қисқа қилиб айтганда, «яхшиликка яхшилик»дир. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоятни келтирадилар.

ШЕР ВА СИЧҚОН ҲИКОЯТИ

Оқ қалбли шер бир куни сичқонга яхшилик қилган эди. Орадан бир неча кунлар ўтиб, шер тасодифан домга тушиб қолди. Шернинг яхшилигини эсидан чиқармаган тезфаҳм сичқон ўткир тишлари билан дом тугунларини қиркиб, ўз нажоткорини домдан халос қилди.

Дўст билан душманни фарқламай, душманга ишонч билдириш оқибати фалокатдир. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоят машҳурдир.

ҚИРҒИЙ, БУРГУТ ВА КАБУТАРЛАР ҲИКОЯТИ

Нақл қилишларича, қадимий айёмларда кабутарлар тўдаси қирғий жабридан жонлари томоққа келиб, бургутни посбонликка тайин қилдилар. Бургут бу касбга мушарраф бўлгач, кабутарларни қўриқлаш ўрнига қиришга тушди. Натижада қирғий икки ойда қиладиган ишни бургут икки кунда қилиб тугатди.

Бирор киши лаганбардорлик қилиб, ширин ва ёқимли сўзлар айтса, совгалар берса ёки тухфалар юборса, ундай кишидан шубҳаланмоқ лозим. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоятни келтирадилар.

ИТ ВА ЎҒРИ ҲИКОЯТИ

Бир гуруҳ ўғрилар бир кишининг уйини урмоқчи бўлдилар. Уй хожасининг ити бу ҳолни пайқаб, шовқин-тўполон кўтарди. Ўғрилардан бири итни тинчителиш учун бир бурда нонни унинг олдига ташлади. Ит ўзича ўйлаб: «Бир бурда ноннинг роҳатини деб, ўз хожамга хиёнат қилмайман ва бир умрлик озодлигимни кўкка совирмайман!» деди.

Қариб куч-қувватдан қолган содиқ ходим ва хизматчиларни таҳқирлаш ва уларни менсимаслик калтафаҳм кишиларнинг ишидир. Чунончи, бу ҳақда қуйидаги икки ҳикоятни келтирадилар.

ЭШАК ВА БЕРАҲМ ХОЖА ҲИКОЯТИ

Ёшлик ва бақувватлик даврида кўп юкларни ташиб, халол хизмат қилган бир эшак қариб кучдан қолган эди. Иттифоқо, бир кун и оғир юк остида қийналиб, ётиб қолди. Хожанинг жаҳли чиқиб, уни тинимсиз саваларди. Эшак ўзича деди: «Афсуски, ҳаётни чуқур билмайдиган кишининг иши доимо шундай, сенда битта хато содир бўлса, бир умрлик хизматингни йўққа чиқаради».

ҚАРИ ИТ ВА УНИНГ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир қари ит ёшлик даврида хожасига яхши хизмат қилар, ов майдонида елиб-югуриб, таҳсинга сазовор меҳнат қилар эди. Қаригач, унинг кучи ҳам чаққонлигига путур етди. Хожаси унга таъна тошини отиб, урарди. Бир кун и ундан қувиб чиқараётган пайтида ит хожасига қараб деди: «Эй хоҷам, менинг сенга бўлган ҳурматим ва содиқлигим аввал қандай бўлган бўлса, ҳозир ҳам шундайдир. Ўброқ қариб панжаларимда куч қолмади. Агар заифлигимни айб ҳисобласанг, ундан кўра бўғиб ўлдир қол!»

Борига қаноат қилмоқ оқиллар ишидир. Баъзи нокас кишилар керагидан ортиқча топиш учун ўзини ўтга-чўққа уриб, беш бармоғини оғзига тикадилар. Бундай кишилар ҳақида қуйидаги ҳикоят машҳурдир.

ЭШАК, МАЙМУН ВА КЎРСИЧҚОН ҲИКОЯТИ

Эшак билан маймун ўзаро суҳбат қуриб, ўз тақдирларидан нолир эдилар. Эшак шохи йўқлигидан маҳзун бўлса, маймун думсизлигидан ғамгин эди. Бундан хабардор бўлган кўрсичқон уларнинг олдига келиб деди:

— Эй ёронлар, бўлар-бўлмасга ғам чекаверманглар, борига шукр қилинглар. Кўрсичқон ҳоли сизникидан яхши эмас!

Кимки риёкорликни одат қилиб, ширин-шакар сўзлар билан оғзини қанча тўлдирмасин, кун и келиб унинг сири юриш-туришидан ошкор бўлади. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоятни келтирадилар.

БЎРИ, ОНА ЭЧКИ ВА УНИНГ БОЛАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Она эчки чиқиб кетаётиб болаларига уй эшигини ҳеч кимга очмаслигини қаттиқ тайинлади. Она эчки кўздан йўқолгач, бир бўри эшик олдига келиб, эчки болаларига овозини ўзгартириб деди:

— Ҳой эчкилар, эшикни очинг, мен онангизман!

Эчки болалари чувиллашиб:

— Соқолингизни кўрсатинг, соқолингиз бўлса очамиз! — деб бақиришди.

Шундай ҳоллар ҳам бўладики, ярамас кишилар оқ кўнгил одамларга хусумат қилиб, уларга тўхмат тошини отадилар. Атрофга номард шохидларни йиғиб, ўз тўхматларининг «ҳақ» эканлигини «исбот» қиладилар. Бу ҳақда куйидаги ҳикоят машҳурдир.

ИТ ВА ҚЎЙ ҲИКОЯТИ

Бир ит қўйга тўхмат қилиб, бир маҳаллар унга бугдой берганини даъво қилди ва исбот учун гувоҳ сифатида бўри, калхат ва каркасни олиб келди. Қўй ночор қолиб, «қарз»ни тўлаш учун жунини сотишга мажбур бўлди.

БУРГУТ ВА ТУЛКИ ҲИКОЯТИ

Бир бургут билан тулки ўзаро дўст бўлиш учун аҳду паймон қилдилар. Бир куни тулки болаларига овқат топиб келиш учун йўлга тушди. Фурсатни ғанимат билган бургут унинг уйига келиб, болаларини еб кетди. Бу ишни бургут қилганини сезган тулки қасамёд қилиб: «Жоним омон экан, тез фурсатда ундан ўч олажакман!» — деди.

Ногоҳ бургут болаларини боқиш учун одамлар қўй сўйиб, кабоб қилаётган жойдан бир бўлак гўштни ўғирлаб, уйига олиб келди. Гўшт билан бирга кичкинигина чўғ ҳам ёпишиб келган эди. Кўп ўтмай ёнғин чиқиб, ҳали парвозга кирмаган бургут болаларини куйдириб юборди. Ўч олиш пайида ҳар куни дарахт остида пойлаб ётган тулки кабоб бўлиб ерга тушган бургут болаларини ўйнаб-ўйнаб олди.

Софдил ва покиза ниятли кишилар доимо ўзларига ўхшаган яхши одамлар билан суҳбатдош бўладилар. Яхши

киши ёмон улфатларга қўшилиб қолса, бора-бора уларнинг хулқига ўрганиб, ёмонга айланади. Шунини унутмаслик керакки, оқил кишилар бировга баҳо бераётган кишининг дўстлари ким ва қандай одамлар эканлигини суриштириб, шунинг ўзидаёқ кишининг яхши ёки ёмон эканини билиб оладилар. Бунга қуйидаги масал яхши далилдир.

ДЕҲҚОН ВА ЛАЙЛАК ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир деҳқон ўрдак ҳамда бошқа қушларни овлаётган эди. Ногоҳ содда табиатли лайлак қўлга тушиб қолди. Бечора зор-зор йиғлаб ўзини озод қилишини, ота-боболари доимо одамзодни ҳурмат қилиб келганини, захарли ва зарарли жониворларни йўқотишда одамларга ёрдам қилиб келганлигини айтиб, такрор-такрор илтимос қилди. Деҳқон унга: «Сенинг барча гапларинг тўғри, буни мен жўла яхши биламан. Лекин сен ёмон улфатлар билан суҳбатдош эдинг, демак, сен ҳам уларга шериксан!» деди.

Ҳар бир инсон қудрати ва истеъдоди кўтарадиган ишга қўл урмоғи керак. Ўз ақлу идроки ва кучига қараб иш тутмаган киши эл орасида кулгу бўлиб қолади. Чунончи, бу ҳақда қуйидаги ҳикоят машҳурдир.

БУРГУТ ВА ҚАРҒА ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир бургут қўйнинг боласига ҳамла қилиб, чангали билан кўтариб, учиб кетди. Буни кузатиб турган ўрмон қарғасининг ҳаваси жўш уриб кетди ва бургутга тақлид қилмоқчи бўлиб, ўтлаб юрган қўйга чанг солди. Бироқ панжалари қўйнинг жунига илиниб қолиб, қанча уринмасин чиқара олмади. Чўпон келиб, уни тутиб олди ва болаларига ўйин қилиб бериш учун уйига олиб кетди. Болалар қарғани кўриб отасидан: «Бу қушнинг номи нима?» деб сўрашди. Отаси: «Унинг оти қарға эди. Бироқ бундан ярим соат олдин ўзини бургут деб тасаввур қилди. Мана энди у ўзининг ким эканлигини билиб турган бўлса керак!» деб жавоб берди.

Баъзи аҳмоқ ва олчоқ кишилар ўзларидан кучлироқ ёки муттаҳамроқ одамни кўрсалар, дамлари ичига тушиб, тезроқ қочиб қолишга ёки лаганбардорлик қилишга киришадилар. Аммо мулоим ва юмшоқ табиатли кишиларни кўрганда

«пахлавонлиги» кўзиб, бекордан-бекорга уларни хафа қилдилар ва беҳуда ўшқирадилар. Бунга қуйидаги ҳикоят мисолдир.

ҚҲЙ ВА ҚАРҒА ҲИКОЯТИ

Бир қарға қўйнинг тепасига қўниб олиб, овозининг бо-рича қағиллай бошлади. Қўй унга: «Эй қарға, итга ҳеч қачон шундай муомала қилмаган бўлардинг!» деди. «Албатта-да, — қичқирди қарға, — мен жанжал кўтарадиган кишилар олдида доим хомуш тураман. Аммо сенга ўхшаган аҳмоқларга дуч келсам, ўзимни кўрсатиб кўяман!»

Барча нарсага эгалик қилишни истовчи очкўз ва хасис кишилар ёмон феъллари туфайли қўлларида боридан ҳам ажралиб қоладилар. Борига сабр қилмаган бундай кишилар насибаси доимо ғам ва андуҳ бўлади. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоят ибратлидир.

ОЧКЎЗ БОҒ ЭГАСИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир боғбон бировнинг боғини парвариш қиларди. Боғда бир олма дарахти бўлиб, меваси жуда ширин эди. Шунинг учун боғбон бу олма дарахтини бошқа дарахтлардан кўра яхши кўрарди. Меваси пишиши билан шаҳарга боғ эгасининг хузурига териб олиб борарди. Бу гал ҳам боғ эгаси келтирилган олмадан ғоят хурсанд бўлди ва олма дарахтини кўчириб, шаҳардаги ҳовлига ўтказишни буюрди. Кўчирилган олма дарахти куриб қолди. Очкўз боғ эгаси олманинг боридан ҳам маҳрум бўлди!

Баъзи очкўз кишилар топганига қаноат қилмайдилар. Бойлигига бойлик қўшиш учун ҳар қандай қабих йўллардан юришга ҳам рози бўладилар. Натижада қўлида боридан ҳам ажралиб қоладилар. Бунга қуйидаги ҳикоят яхши мисолдир.

ХОТИН ВА УНИНГ ТОВУҒИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир хотиннинг товуғи бўлиб, у ҳар куни бир дондан тухум берар эди. Хотин ўзича ўйлаб: «Мен уни яхши парвариш қилмас эдим. Агар унга донни кўпроқ берсам,

иккитадан тухум беради!» деди-да, парваришни кучайтириб юборди. Семириб кетган товуқ иккита ўрнига аввалги битта тухумни ҳам бермай қўйди.

Бадфеъл ва қўпол киши одамнинг дилини оғритса, ёмон сўзлар билан ҳақорат қилса, буни унутиш ва кечириб мумкин. Аммо кишини йўқотиш пайига тушиб, зиён-заҳмат етказишга киришган душманнинг ҳаракатига лоқайд қараш мумкин эмас. Чунки душман ўз ҳужумига қарши ҳеч бир ҳаракат бўлмаганини кўргач, қарши тарафни кўрок деб гумон қилади ва ҳужумни қаттиқроқ давом эттиради. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоят машҳурдир.

ИТ ТИШЛАГАН ОДАМ ҲИКОЯТИ

Бир кишини ит тишлаб олган эди. Дўстларидан бири унга: «Маслаҳат шуки, жароҳатинг қонига бир бурда нонни суркаб, ўша ит олдига ташла!» деди. «Ё тавба! — деди ит қопган киши, — бу «ажойиб» хийла. Демак сен бутун шаҳар итларининг менга қарши ҳужум қилишини истайсан, шундай эмасми? Аҳир итга жазо бериш ўрнига унга яна инъом берсанг, у зиён етказишда яна ҳам қучайиб кетмайдими?!»

Ҳийлакор душманнинг хатти-ҳаракатидан доимо хабардор бўлиб турмоқ лозим. Чунки, у ҳар лаҳза тузук қўйиб, кишини бало чоҳига қулатиши мумкин. Душман кўнглидаги гина туфайли кичкинагина бўлса ҳам заҳмат етказишдан хурсанд бўлади. Қуйидаги ҳикоят ана шунга далилдир.

КЕМАДАГИ ИККИ ДУШМАН ҲИКОЯТИ

Икки душман кемада дарё сафарига чиқиб қолдилар. Бир неча кун ўткач, ногоҳ дарёда бўрон кўзғалиб, кема ҳалокатга учраши эҳтимолдан узоқ эмаслиги маълум бўлди. Душманлардан бири кеманинг олдинги томонидан, иккинчиси эса орқа томонидан жой олган эди. Душманлардан бири кема дарғасидан: «Айтингчи, кема сувга чўкса, аввал қайси томони чўқади?» деб сўради. Дарға қарши томон чўқишини айтди. «Бу тасалли менинг учун бас, — деди

суюниб душман, — ўз хасимнинг мендан олдин дарёга чўкишини кўрмоқ мен учун катта бахтдир!»

Баъзи кишилар ўз йўлида юриш ўрнига лозим бўл маган ишларга ҳам бурнини суқаверадилар. Бировларнинг ишига араллашиб масалани баттар чалкаштирадилар. Бу билан ўзларига ҳам қийинчилик туғдириб оладилар. Қуйидаги хикоят бунга ёркин мисолдир.

СЎФИДАН ТАНБЕҲ ОЛГАН МУНАЖЖИМ ХИКОЯТИ

Бир мунажжим юлдузларга қараб, одамларнинг бахтидан дарак берарди. Бир куни у осмонга қараб кета ётиб, йўлдаги чоҳга қулаб кетди. У чуқур чоҳдан чиқолмай дод-вой сола бошлади. Йўлдан ўтиб кетаётган сўфи унга қараб: «Э, азиз, бошингга тушган бу балодан ибрат ол, юлдузга боқишни йиғиштир. Одамларнинг бахтидан, келажагидан хабар берувчи киши нахот ўз келажагидан беҳабар бўлса!» деди.

Баъзи кишилар тинчгина ишлаб ўз оиласини таъминлаб турган касбу коридан кечиб, ўзгалар қилаётган ишни ҳавас қиладилар. Бирок бу ишнинг сир-асрорини билмаган ва унга қобилияти бўлмагани учун тез орада зиён-заҳмат кўрадилар.

Ўзгаларнинг обрўйига ва мансабига ишониб, нима деса ишонавермаслик, айтган сўзи ва таклифини чуқур мулоҳаза қилиб, сўнг ҳукм чиқармоқ оқил кишилар ишидир. Бу ҳақда шундай хикоят бор.

КАСАЛ ШЕР ВА АЙЁР ТУЛКИ ХИКОЯТИ

Бир куни ҳайвонлар подшоси шер касал бўлиб ётиб қолди. Барча жониворлар ҳол сўраш учун уни олдига бордилар. Фақат, айёр тулкигина келмади. Шер унга: «Эй тулки, барча жониворлар мени кўргани келишди. Фақат сенгина келмадинг. Мурувват йўлидан узоклашма! Тезда олдимга етиб кел! Сени кўрсам, ғоятда мамнун бўламан!» – деган мазмунда хат юборди. Айёр тулки унга қуйидаги мазмундаги жавоб йўллади. «Подшомизга тезда шифо ато бўлсин. Мен подшомизни зиёрат қилиш шарафига муяссар бўлолмаганимнинг боиси шуки, жониворлардан кимки кетган бўлса, қайтиб келмади!»

Баъзи кишилар озгина меҳнатдан қўрқиб, енгил ҳаёт кечириш пайдан бўладилар ва ўзларини оғир бало домига мубтало қиладилар. Баъзи кишилар эса, салгина дилсиёҳлик учун сабр ва кечириш йўлини тутиш ўрнига, ўч олиш йўлига тушадилар. Енгилтакликлари оқибатида ўзларини қийин аҳволга солиб қўядилар. Бу ҳақда ушбу ҳикоят машҳурдир.

БАҚА ВА ОТ ҲИКОЯТИ

Бир от булоқдан сув ичаётган эди. Шу он сакраб чиққан бақа булоқ сувини лойқалатиб юборди. Отнинг жаҳли чиқиб, ўртада хусумат пайдо бўлди. От бақадан ўч олиш ниятида одамдан ёрдам сўради ва бақадан ўч олиш давомида одам нима деса унинг айтганига рози эканини билдирди. Одам отга эгар-жабдуқ уриб, устига минди ва бақа яшаётган булоққа бориб, ўлдирди. Бақанинг ўлганини кўрган от шодлигидан ўзини қаёққа қўйишини билмади. У одамга таҳсин ва офаринлар ўқиб, энди рухсат беришни ва ўз маконига кетмоқчи эканини изҳор қилди. Одам эса: «Сенда ҳали менинг ишим бор!» деб, уни отхонага олиб бориб боғлаб қўйишни буюрди. От шундагина бақадан олган ўчи ниҳоятда қимматга тушганини англади.

Оиладаги иноқлик ва тотувлик ҳар қандай мушкул ва қийин ишларни бартараф қилишга ёрдам беради. Фақат оила аъзолари эмас, балки, эллар ҳам бирлашиб, бир ёқадан бош чиқарса, ҳар қандай душман устидан ғолиб келади. Бунга қуйидаги ҳикоят мисолдир:

ОТА ВА УНИНГ ЎҒИЛЛАРИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Косиб ва ҳунарманд бир кишининг бир неча ўғиллари бўлиб, бу ўғиллар ҳар куни ўзаро низо қилиб уришардилар. Бир куни кекса косиб бир даста чўп йиғиб, маҳкам қилиб боғлади ва ўғилларига бериб: «Қани, шу чўплари синдилинг-чи!» — деди. Ўғиллар қанча урунишмасин синдириша олмади. Шунда ота боғланган чўпларини ечди ва бир донадан ўғилларига бериб: «Энди синдилинглар!» деди. Ўғиллар чўпларни синдириб ташладилар. Шунда ота ўғилларига қараб: «Ҳозир нимаики кўрган бўлсангиз, сизнинг аҳволингизга мисолдир. Агар иттифок

бўлсангиз ҳеч ким сизни синдира олмайди. Бироқ бир-бирингиздан айрилиб, муроса қилмасангиз, қийинчилик олдида бошингиз ҳам бўлади!» деди.

Оғир кунларда ўзгаларга ёрдам қилмоқ ҳамиша яхшилик мевасини беради. Кунни келиб қилган яхшилиги эвазига бошқалардан яхшилик кўради. Бу борада қуйидаги ҳикоят ибратлидир.

ЮК ТАШУВЧИ ЭШАК ВА ЙЎРҒА ОТ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Эшак билан от йўлда бирга кетар эдилар. Ногоҳ эшак отга нидо қилиб деди: «Эй биродар, юкидан озгинасини олмасанг, мен чарчоқдан йиқилиб ўлишим мумкин!» Бироқ от унинг илтимосини қабул қилмади. Бир оз юришгач оғир юкка тоб беролмаган эшак йиқилиб тушди ва жон берди. Эшакнинг эгаси дарҳол пичоқ билан унинг терисини шилиб олди ва юк билан бирга отнинг устига ташлади. От ўзича ўйлаб деди: «Калтабинлигим ва бадфеъллигим туфайли мискин биродаримга ёрдам қўлини чўзмадим. оқибат унинг юки менинг устимга тушди!»

Киши ҳаётда ҳар турли кимса билан дўст тутинавермаслиги лозим. Чунки ҳар хил одам билан гаплашганда таъсири ўша кишига ҳам уради. Чунончи бу ҳақда қуйидаги ҳикоятни келтирадилар.

КЎМИР СОТУВЧИ ҲАМДА БЎЁҚЧИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Кўмир сотувчи бўёқчига: «Агар мен билан яшаганингда ғоят хурсанд бўлар эдим!» деди. Бўёқчи эса унга: «Бу лутфу кароматингдан ғоят мамнунман. Бироқ сен билан менинг бир хонада яшашимиз заҳмат тортишдан ўзга нарса эмас. Чунки мен матоларни оққа бўясам, сен уни қорага айлантирасан!» деди.

Ўзгаларга азоб-уқубат ўтказувчи киши ўзи ҳам жазосиз қолмайди. Ўзгаларга сабабсиз зулм қилиш оқибати ҳалокатдир. Қуйидаги ҳикоят бунинг мисолидир.

ОВЧИ ВА КАБУТАР ҲИКОЯТИ

Бир овчи дарахтда ўтирган кабутарни милтиқ билан отмоқчи бўлиб нишонга олди. Буни сезган кабутар кўрқанидан жойида қотиб қолди ва ўлим аниқ эканини сезиб, жонидан умид узди. Овчи энди милтиқ тепкисини босмоқчи эди, оёғи остида турган илон ўз жонидан кўрқиб, овчининг оёғини чақди. Овчи ўша ондаёқ йиқилиб қолди. Фурсатни ғанимат билган кабутар парвоз қилиб қочиб қолди.

Инсон учун озодлик энг қимматбаҳо бойлик ва туганмас хазинадир. Дунёнинг алвон нозу неъматларига учиб, ўз озодлигидан фақат аҳмоқ одамларгина кечадилар. Ғаму кулфат ва қийинчиликдаги озодлик қул бўлиб, роҳатда яшайдигандан кўра минг марта афзалдир. Чунончи, бу ҳақда шундай ҳикоятни келтирадилар.

ИТ ВА БЎРИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Очликдан нимжон ҳолга тушиб, ниҳоятда хунуклашиб кетган бўри чиройли ва семиз итга дуч келиб қолди. Бўри итдан: «Бундай ёқимли ҳолга қандай қилиб эришдинг?» деб сўради. Ит унга: «Мен хожамнинг уйига ўғрилар келмаслиги учун кеча-кундуз посбонлик қиламан. Бунинг эвазига хожам лазиз таом, ширин сув ва дилкушо макон берган. Агар сен ҳам мен билан бориб хизмат қилсанг, хожам хизматингни ерда қўймайди!» деди. Бўри унинг сўзини қабул қилди ва ҳар иккиси йўлга тушди. Тасодифан бўрининг кўзи ит гарданидаги тасмага тушиб қолди ва сўради: «Бўйнингдаги нима?» Ит унга: «Хожам бўйнимга занжир осиб учун бу тасмани боғлаб қўйган!» деб жавоб берди. Бўри тавба қилиб деди: «Агар у ерда занжир бўлса, бас, мен бормайман ва яшашнинг ўзгача йўлини қидираман! Бир умрлик озодлигимни бир бурда нонга сотмайман!»

Бўри шундай деб ўз йўлига равона бўлди.

Баъзи кишилар ёмонлик кўчасига кириб, яширинча одамларга зиён-заҳмат еткиза бошлайдилар. Ўз қилмишларини иложи борица яширадилар ва ҳеч ким билмайди деб гумон қиладилар. Бу калтис ҳаракат куни келиб ошкор бўлиши ва шармандалиқ олиб келишини ўйламайдилар.

Киши ўз душмани билан зоҳиран дўстлашса-да, душман душманлигини қилаверади. Шунинг учун бу борада ниҳоятда эҳтиёт бўлмоқ ва ҳар тарафлама ўйлаб кўрмоқ, сўнг хулоса чиқармоқ лозимдир.

ИЛОН ВА ДЕҲҚОН ЎҒЛИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир илон бир деҳқоннинг уйига кирмоқчи бўлиб, остонаси олдида бекиниб ётарди. Деҳқоннинг ўғли уйдан чиқмоқчи бўлиб, остонага қадам қўйган эди, тасодифан илонни босиб олди. Бола кўп ўтмай жон берди. Деҳқон ўч олиш мақсадида болта билан илоннинг бошига туширди. Аммо зарб хато кетиб, тошга кетди ва илон қочиб кетишга муваффақ бўлди. Орадан анча вақт ўтгач, деҳқон илон билан сулҳ тузмоқчи бўлди. «Йўқ, — деди илон рад қилиб. — Модомики менинг кўзим ёрилган тошга тушаркан ва сенинг дилингда фарзанд доғи барқарор экан, иккимизнинг орамизда муҳаббат бўлиши мумкин эмас!»

Кишининг башанг уст-бошига, чиройига қараб диди нозик ва табиати тоза деб бўлмайди. Унинг ташқи кўринишига қараб, ичини тасаввур қилиш қийин.

ТУЛКИ ВА САНАМ СУРАТИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир тулки буттарошнинг дўконига кириб қолди. У ердаги нарсалар ичида турган, ғоят нафис ва чиройли ишланган санам суратини кўрди. Завқу шавқ билан томоша қиларкан, санамнинг боши ичида ҳеч нарса йўқлигини, қуп-қуруқлигини сезиб қолди. «Эҳ, афсус, — деди тулки ўзига, — буттарош сени ғоятда нозик санъат билан безапти. Бироқ бошинг миядан холи экан!»

Ўзгаларнинг ҳақидан шилиб, бой-бадавлат бўлган, ҳаром мол туфайли шон-шавкатга берилиб, кишиларни менсимай қолган ҳар бир киши кунни келиб сири фош бўлгач, эл олдида хор бўлиб қолади. Барча ундан нафрат қилади. Бу ҳақда шундай ҳикоят бор.

УШ ҚАНОТЛИ ЎРМОН ҚАРҒАСИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Ўрмон қарғаси ўзини ҳаммадан баланд қилиб кўрсатмоқчи бўлди. У турли хилдаги чиройли парларни йиғиб ўзига қанот ясади. Ўзини эса, барча қушлардан зебо ва афзал деб ҳисоблади. Бошқа қушларнинг сиридан воқиф бўлишгач, ҳар бири ўз жинсидан қарға юлиб олган парларни тортиб ола бошладилар. Ҳавасбоз қарға яланғоч қолиб, ўз аслига қайтди. Қушлар тўпланиб, унга таъна тошини отдилар ва нафрат изхор қилдилар.

Пасткаш ва такаббур кишиларнинг одати шуки, улар ўзларини барчадан яхши деб ҳисоблайдилар. Улуғ кишиларга ҳасад кўзи билан боқиб: «У ким бўпти, ундан менинг нима ва қаерим кам», деб ғурурланадилар ва ўзларини эл орасида шундай кишилардан баланд қилиб кўрсатишга ҳаракат қиладилар. Бехуда манманлик қилиш ва ўз кучи ҳамда қудрати етмаган нарсага интилиш киши учун шармандалик ва ҳалокат олиб келади. Бу ҳақда қуйидаги масал машхурдир.

БАҚА ВА СИГИР ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир сигир сабззорда ўтлар юрарди. Уни кўрган бақанинг ҳасади ўт олиб кетди. У ўз болаларига қараб: «Бу сигирнинг семизлигини қаранг, гавдасининг катталигига назар қилинг! Наҳотки мен семизликда ундан қолишсам! Йўқ, мен ундан кўра семизроқман. Мана, қараб туринг!» деди-ю, бор кучи билан гавдасини шишира бошлади. Кейин бирдан қорни ёрилиб, ўлим чангалига тушди.

Бировга ёмонликни равон кўрган киши оқибат ўзи ҳам ёмонлик кўриши муқаррардир. Бировга чоҳ қазисанг, ўзинг йиқиласан деб бежиз айтилмаган.

ЭШАК ВА БЎРИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир эшакнинг оёғига тикон кириб, ичида синиб қолди. У қанча қидирмасин яқин орадан жарроҳни излаб тополмади. Ночор бўрига мурожаат қилди. «Агар рози

бўлсанг,— деди бўри эшакка,— наштар тишларим билан тиконни олиб ташлайман». Бўри ёмон ният билан эшак оёғини тишлаган эди, тикон суғурилиб чиқди. Аммо буни сезган эшак, зарб билан бўрининг бошига тепди ва фурсатни ғанимат билиб, қочиб қолди.

Баъзибир калтабинлар ўзларига фойда келтирадиган оғир меҳнат ва вақтинчалик азобдан қутулганлари учун шод-хуррам бўладилар, ишнинг оқибатини ўйламайдилар. Фойда ва зарарнинг фарқига бормайдилар.

КЕМАДАГИ САФАРЧИ ҲИКОЯТИ

Бир киши биринчи марта дарёда кема сафарига чиққан эди. Ногоҳ бўрон қўзғалиб, кемани қироғоққа урди ва чилпарчин қилиб юборди. Кимсасиз қирғоққа чиқиб олган кишилар кеманинг яксон бўлганига ачиниб оҳ-воҳ чека бошладилар. Янги сафарчи эса зўр бериб: «Минг шукрки, қирғоққа чиқиб олдим ва ҳалокатдан қутулдим!» дерди ва кимсасиз оролда қандай яшагини хаёлига келтирмасди.

Ҳар бир киши ҳаётда содиқ дўст топишга ва бундай дўстлар билан доимо алоқада бўлиб, дўстлик ипини уз-масликка ҳаракат қилмоғи лозим. Чунки садоқатли дўстлар оғир кунларда ёрдамга келиб, кишининг оғирини енгил қиладилар. Тил учуда дўстлик қилувчи хулқсиз ва ҳаёсиз «дўстлар» мурувват қўлини чўзмай, ўзини панага оладилар. Бунга қуйидаги масал мисол бўла олади.

СУВ ИЧАЁТГАН КИЙИК ҲИКОЯТИ

Бир кийик булоқдан сув ичаётган эди. У ўз аксини булоқ сувида кўриб ўзича: «Қани энди, менинг оёғим ҳам мана шу дарахт танасидек бўлса! Ўшанда душманам ким бўлмасин барисига қарши уруша олардим», деб афсусланди. Ҳали у ўз ўйини тугатмаган ҳам эдики, ногоҳ овчи итларнинг товушини эшитди. У сакраб туриб, дала томон қочишга тушди. Итлар эса унинг ортидан кува бошлади. Кийик ўзини дарахтлар орасига урган эди, шохи дарахтлар орасига кириб қолиб, қочишга имкони қолмади. Овчи итлар етиб келиб, унинг қорнини ёриб ташлашди. Кийик жон берар экан, нола чекиб деди: «Оҳ, қандай аблаҳ ва бахти қора эканман! Дўстни душмандан

айирмабман! Кўзимга ҳамма нарсадан махбуброк кўринган шохим душманим бўлиб чиқди. Назаримда кабиҳ ва ёмон кўринган оёқларим эса ҳақиқий дўстим экан!»

Аҳдида мустаҳкам ва барқарор турмайдиган, олдидаги мақсадни амалга ошириш учун бутун куч ва ғайратини сарфламайдиган бепарво ва лоқайд улуғ кишилардан кўра, доимо интилиш ва изланишда бўлган оддий кишилар афзалроқдир. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоятни келтирадилар.

ТОШБАҚА ВА ҚУЁН ҲИКОЯТИ

Тез рафтор қуён билан секин юрувчи тошбақа йўлда бир-бирларига дуч келиб қолдилар. Қуён тошбақага қараб: «Сендек ландовур ва хушёкмас жониворни умримда кўрган эмасман. Бир неча кадамли йўлни ҳам узоқ фурсатда босиб ўтасан. Мен бир неча фарсах йўлни бир онда босиб ўтаман!»— деди. Тошбақа: «Мени танбал деб таъна тошини отма. Одатим шу. Агар хоҳласанг сен билан чопишаман!» деди. Муайян бир жойни тайин қилдилар ва тулкини текширувчи қилиб қўйдилар. Қуён тез чопиб бориб, бир ерга етганда, ўзича: «Тошбақа узоқда қолиб кетди. Мен ҳозир мана бу тўнка устига чиқаман-да ухлаб ётган киши бўлиб тошбакани роса масхаралайман. У етиб келгач яна чопиб кетаман!»,— деди-да, тўнка устига чўзилиб ухлаб қолди. Тошбақа у ухлаб ётган жойдан ўтиб кетиб, муайян манзилга ундан олдин етиб келди.

Одамнинг айб ва нуқсони кўп бўлса ҳам то гапирмагунича ва ўзгалар билан суҳбат қурмагунича билинмай тураверади. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоят бор.

КЎРСИЧҚОН ВА УНИНГ ОНАСИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Онаси енида утирган кўрсичқон сўзга кириб, деди: «Онажон, бу ердан ғалати хид келяптими?» Бир оз туриб яна. «Бу ерда ҳеч нарса кўрмаяпман!»— деди. Зум ўтмай яна у: «Бир нарсанинг овози қулоғимга эшитилаётганга ўхшаяпти!»— деди. Онаси кизига қараб: «Эҳ, қизим, сен ўз ичингдаги пинҳон нарсаларни ошкор қилдинг. Эшитиш қувватиниг йўқ десам, хид билиш ва кўриш қувватинг ҳам йўқ экан!»— деди.

Бошлиқ кўл остидаги ходимлар орасига душманлик ораласа, бундан катта зарарлар келиб чиқади. Бу ҳақда шундай ҳикоятни келтирадилар.

ИККИ ХОТИНЛИ ЭРКАК ҲИКОЯТИ

Бир кишининг иккита хотини бор экан. Бири ўзи каби қари, иккинчиси эса қизи каби ёш эди. Ҳар иккиси ҳам унинг хизматини яхши адо этар, иззат ва ҳурматини жойига қўярди. Аммо соқол тараш бобига келганда орада жанжал чиқарди. Қари хотин эркак соқолидаги қора мўйларни юлар, ёш хотин эса оқларини юларди. Кўп ўтмай бечора эркакнинг иягида битта ҳам соқол қолмади.

Бирор ишга кўл уришдан аввал, унинг оқибати нима билан тугашини фикр қилмоқ лозим. Ўйлаб ва чамалаб қилинган ишнинг охири доимо яхши натижа билан тугайди. Бу ҳақда шундай ҳикоятни келтирадилар.

СУВ ҚИДИРИБ ЧИҚҚАН БАҚАЛАР ҲИКОЯТИ

Ёзнинг жазирама кунларидан бирида икки бақа сув қидириб йўлга чиқдилар. Кўп ўтмай, сувли чуқур чоҳга дуч келдилар. Биринчи бақа иккинчисига қараб: «Кел, шу чоҳга тушайлик. Остида сув бор экан. Шу ерда яшаб турамиз!»— деди. Иккинчиси ўйлаб туриб: «Йўқ, сенинг апинг тўғри эмас. Чунки тушиб олганимиздан кейин сув қуриб қолса, у ердан чиқиб олиш маҳол!»— деди.

Агар кишининг душмани бўлса-ю, бу душман ундан бақувватроқ бўлса, у билан юзма-юз уришмоқ ақлдан эмас. Бундай қилиш беҳуда ҳалок бўлишдир. Бундай душмандан қутулмоқ учун ундан қувватлироқ кишилардан ёрдам олмақ керак. Бу ҳақда шундай ҳикоятни келтирадилар.

ИТ, ХЎРОЗ ВА ТУЛКИ ҲИКОЯТИ

Ит билан хўроз биргалашиб сафарга чиқдилар. Қоронғи тушгач, ит дарахт танасидаги кавакка, хўроз эса дарахт тепасига чиқиб уйкуга кетдилар. Хўроз ўз одати бўйича ярим кечада ўрнидан туриб, кичкира бошлади. Очликдан ўрмонда изғиб юрган тулки унинг овозини эшитиб, чопиб келди. Хўрозни кўриб, оғзидан суви оққанча пастга туширмоқ мақсадида уни мақтаб кетди.

Охирида эса: «Сендек фаришта юзли, ширин сўзли билан бирга бўлиш мен учун бахт эди!»— деди. Хўроз унга қараб: «Ёнингдаги дарахт қавагида хизматкорим бор. Айт, нарвонни қўйсин, олдинга тушаман!»— деди. Тулки суюниб кевакка бош суққан эди, уйғониб кетган ит шартта уни тутиб олиб ёриб ташлади.

Баъзи кишилар ўз манфаатларини кўзлаб, ёлғон гапирадилар, ўзларини бошқа кишиларга ҳамдард қилиб кўрсатадилар. Уларга ғараз билан нотўғри маслаҳат берадилар. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоят машҳурдир.

ДУМСИЗ ТУЛКИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир тулки қопқонга тушиб, думидан айрилган эди. Жони саломат қолганига қарамай, думсиз қолганидан кўп ғам чека бошлади. Ҳаёт унга қоронғу бўлиб кўринди. Бу шармандалиқдан қутулиш учун ўз қавмларини йиғиб, уларга ширин сўзлар билан узоқдан гап бошлаб, охирида деди: «Думни кўтариб юриш биз тулкилар учун ортиқча юкдир. Бундан ташқари бизни хунук қилиб кўрсатади!» Тулкилардан бири ўрнидан туриб деди: «Сиз гапирган гаплар думли тулкилар ҳақидами ёки шарманда ва расво бўлган тулкиларнинг айбини ёпиш учун айтаётган узр сўзларими?!»

Шундай одамлар ҳам борки, уларнинг сўзи билан тутган ишлари бир-бирига зид бўлади. Тилида яхши гапириб, қуюқ ваъдалар берса-да, зум ўтмай орқасидан бошқача иш тутадилар. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоят ибратлидир.

ТУЛКИ ҲАМДА ОВЧИЛАР ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир тўда овчилар тулкининг орқасидан қувиб келардилар. Қочиб келаётган тулки йўлда дуч келиб қолган деҳқондан илтимос қилиб: «Мени яширсанг ажойиб олижаноблик қилган бўлардинг»,— деди. Деҳқон уйига ишора қилди ва тулки дарров уйга кириб ғойиб бўлди. Чопиб келаётган овчилар тулкининг қаёққа кетганини деҳқондан сўрашди. Деҳқон билмаслигини айтди. Аммо иккинчи томондан қўли билан ишора қилиб, тулкининг уйда эканлигини билдирди. Бироқ овчилар унинг қўл ишорасини тушунмай чопиб кетдилар. Бу ҳолни кузатиб турган тулки деҳқон ишорасини сезиб қолди. Шунинг учун деҳқонга

лом-лим демай йўлга тушди. «Эй ношукр тулки,— кичкирди деҳқон,— яхшилигимга раҳмат айтмай қаёққа кетяпсан?!» Тулки унга ўгирилиб: «Агар қўл ҳаракатинг садоқатда тил билан ҳамдам бўлганда шукр адосини бажармай туриб кетмаган бўлардим!»— деди-да йўлга равона бўлди.

Бировдан тама қилиш энг ёмон хислатдир. Аммо баъзи кишилар борки, барчага тама кўзи билан боқадилар. Бировдан фойда етмаса, ҳатто ундай кишиларни одам деб санамайдилар. Мол ва ҳадя билан хушнуд қилган кишиларга эса қулдек лаганбардорлик қиладилар. Бу ҳақда қуйидаги ҳикоятни келтирадилар.

БУТПАРАСТ ВА УНИНГ САНАМИ ҲАҚИДА ҲИКОЯТ

Бир кишининг уйида санами бўлиб, у санамга ниҳоятда эҳтиром қўйган эди. Куну тун унга чўқинар, молу неъмат ҳадя этишини сўрарди. Бироқ кундан-кунга камбағаллашиб борарди. Бир куни тангликдан ғазоби қайнаб, бутни деворга урди. Бут чил-парчин бўлиб кетди. Аммо ичидан бир парча олтин отилиб чиқди. «Ажабо,— деди ҳайрон бўлиб бутпараст,— уни қанчалик ҳурмат қилсам ҳам ҳеч нарса бермаган эди. Зарбамдан эса наф келтирди».

Мансаб ва амал ҳар қандай калтабин ва ноаҳил кишига тўғри келавермайди. Бундай илтифотга оқил ва узоқни кўра билувчи кишиларни сазовор қилмоқ лозим. Калтабин мансабдорлар юртнинг гуллаб-яшнаши ўрнига уни бузадилар. Бу ҳақда шундай ҳикоят бор.

ШОҲЛИК МАНСАБИГА ЎТИРГАН МАЙМУН ҲИКОЯТИ

Ўрмон подшоси бўлмиш шер тўсатдан вафот этиб қолди. Ҳайвонлар орасида кимни шоҳ қилиб кўтариш борасида қаттиқ низо кўтарилди. Баъзи ҳайвонлар бу даражага етиш учун қанчалик уринмасинлар, бироқ маймуннинг ўйин-кулгуси ва хулқи кўпчиликни хушнуд қилгач, уни шоҳ қилиб кўтардилар. Ҳасад ўти тулкининг вужудини аланга олдириб юборди. У маймуннинг олдига келиб: «Мархум подшонинг хазинасини топиб олдим. Рози бўлсанг, олиб борай, хазинани ўз ихтиёрингга ол», деди. Маймун рози бўлиб, унинг орқасидан сайёд дом қўйган хандакка борди ва тузоққа тушди. Маймун: «Эй тулки, нега мени алдадинг?!» деди кичкириб. Тулки унга: «Эй

аҳмоқ маймун, сен подшолик учун лаёқатли эмассан! Ўз панжаларини домдан асрай олмаган кишига ўзгалар устидан ҳокимлик қилишга йўл бўлсин!»— деди.

Ҳаётда шундай кишилар ҳам учрайдики, улар ўзларининг обрў ва қудратига, пул ва неъматига ишониб, ўзига лойиқ ва муносиб бўлмаган пок ниятли, озода табиатли қизларни домига илинтирмоқчи бўладилар. Бу ҳақда шундай ҳикоят бор.

ШЕР ВА УНИНГ МУҲАББАТИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Шер бир деҳқоннинг қизини севиб қолди ва отасидан тўйга рози бўлишни талаб қилди. Деҳқон шернинг ваҳшатидан жуда қўрқарди. У ноилоҳ қолиб, агар шер тишларини олдириб, тирноқларини суғуртириб ташласа рози эканини изҳор қилди. Ошиқ шер деҳқоннинг айтганини қилди. Бироқ деҳқон шернинг ожиз ва қурол-яроқсиз эканини кўргач, ҳассаси билан чунон урдик, бечора шер ўз ҳавасидан кечиб, жўнаб қолди.

Ўзининг куч-қудратига, амал ва обрўсига ишониб, ожиз ва бечора кишиларга жабр-зулм қилмоқ, ҳақорат тошини отмоқ нодон кишиларнинг ишидир. Қуни келиб бундай кишилар ўзи хўрлаган кишилардан хорлик жабрини тортади. Қуйидаги ҳикоят шундай кишиларга тааллуқлидир.

ЎЗАРО ЖАНГ ҚИЛГАН ИККИ ХЎРОЗ ҲИКОЯТИ

Гулхан мулкига ҳокимлик қилиш учун икки хўроз жанг қилишга киришди. Ногоҳ бири енгилиб, қочиш йўлини тутди. Иккинчиси эса баланд том бошига чиқиб, ўз ғалабасининг шухратини ёйиш учун қанотларини қоқиб, шодмонлик ноғорасини ура бошлади. Тўсатдан осмонда пайдо бўлган бургут чанг солиб хўрозни олиб кетди. Енгилган хўроз қайтиб келиб ҳам Гулхан мулкига эга бўлди, ҳам макиёнлар тўдасини ўз тасарруфига олди.

Баъзи кишилар оғзиларига зўр бериб, уйда ўтирган пайтларига бўлмаган ишларни ҳам бўлдириб юборадилар. Оғир ва мушкул ишларни бир лаҳзада ҳал қилмоқчи бўлиб мақтанадилар. Аммо иш устига келгач, мумкин қадар иложини топиб, қочиб қолиш йўлини қиладилар. Бу ҳақда шундай ҳикоятни келтирадилар.

ЁВВОЙИ ЭЧКИ БОЛАСИ ВА КИЙИК ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Ёввойи эчки боласи кийикдан: «Ҳайронман, нега сен итдан кўрқасан? Гавданг ундан катта бўлса, қаршилиқ қилиш учун бошингда шохларинг бор, урушмай қочиб кетишингга сабаб нима?!» деб сўради. Кийик: «Рост айтасан, ҳар гал ўзим ҳам, итдан нечун кўрқаман, ундан ҳар томонлама устунман-ку. Бу сафар албатта итларга қарши жанг қиламан, дейман-у, бироқ итларнинг овози келди дегунча қандай қилиб қочиб қолганимни ўзим билмай қоламан!»— деб жавоб берди.

Баъзи енгилтак кишилар бировларнинг гапича иш тутиб, уларнинг гапи ёки кўрсатган йўли қанчалик тўғри ёки нотўғри эканини билмай, зиён тортган пайтларида ўзларини ҳеч қачон айбдор санамайдилар. Барча айбни ўзгалар устига юклайдилар. Қуйидаги ҳикоят ана шунга ишорадир.

ЁШ ЙИГИТ ВА КЎРШАПАЛАК ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Исрофчи бир йигит бор эди. У бевақт пайдо бўлган кўршапалакни кўриб, ёз фасли келиб қопти деб гумон қилди ва қиш совуғидан асраб турган барча иссиқ либосларини сотиб юборди. Қиш бутун совуғи билан қайтиб келди. Фақат кўйлақда қолган йигит ва бевақт чиққан кўршапалак ўлим ёқасига келиб қолдилар. Кўршапалакка кўзи тушган йигит: «Эй нодон парранда, ўзингни ҳам, мени ҳам ўлим жарига қулатдинг!»— деб қичқирди.

Шундай очкўз ва нафсига эрк берган кишилар ҳам бўладики, улар ҳаётни фақат еб-ичишдан иборат деб ўйлайдилар ва туну кун айшу ишратга гарқ бўлиб, керагидан ортиқча истеъмол қиладилар. Натижада турли иллатларга йўлиқиб нотавонлик дардини тортадилар. Бундай кишиларга қуйидаги ҳикоят ибратдир.

КЎЗАДАГИ ҚИЁМГА ЙЎЛИҚҚАН АРИЛАР ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир гуруҳ арилар айланиб юриб, бир кўза қиёмга дуч келиб қолдилар. Фурсатни ғанимат билиб, имкони борича

қиёмдан еб қолишга ҳаракат қилдилар. Оқибати шу бўлдики, қорни лик тўлиб, оғирлашиб қолганларидан кейин кўзадан қайтиб чиқолмай, ўлимга юз тутдилар ва ортиқча ейишнинг натижаси ҳалокат эканини кеч англадилар.

Баъзи кишилар ўзларининг кучи ва қудрати етмаган нарсага беҳуда интиладилар. Бу ишнинг уддасидан чиқишга имконлари бўлмагач, обрўни бермаслик учун қўлларини силтаб: «Бўлмаган нарса ҳеч фойдасиз, бўлганидан бўлмагани яхши, қони зиён», деб уни ёмонлаш пайида бўладилар. Бу борада қуйидаги ҳикоятни келтирадилар.

БЎРИ ВА ШЕР ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бўри билан шер ўзаро келишиб, овга чиқдилар. Бир ерга етиб келишгач, бўри шерга қараб: «Кўйларнинг овозини эшитяпсанми? Ҳозир мен улардан бирини тутиб келаман. Сен овора бўлмай шу ерда турақол»,— деди ва бирга бормоқчи бўлган шерни бормасликка, бу ишни бир ўзи осонгина уддалай олишига кўндирди. Ҳовлиқиб кўйлартомон йўл олган бўри кўйларни баланд девор билан ўралган кўтон ичида эканлигини ва чўпонларнинг бақариб-чақариб юрганини кўрди. Девордан ошиб тушишга юраги бетламай, ночор орқага қайтди ва шерга деди: «Бу ердаги кўйларнинг ҳаммаси орик экан, уларга вақт сарфлаб ўтиришга ҳам арзимайди. Бир оз семиришсин ўшанда келамиз!»

Ҳиёнат разил хислатдир. Ҳатто энг ёмон ва бадқирдор кишилар ҳам ўз фойдасига хизмат қилмоқчи бўлган хиёнатчилардан нафратланадилар. Бу ҳақда ҳикоят бор.

САЙЁД ВА ДУРРОЖ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯТ

Бир дуррож домга тушиб қолди ва сайёдга ялиниб деди: «Агар мени қўйиб юборсанг, барча дўстларимни алдаб келиб, тузоғингга тушириб бераман!» Сайёд: «Йўқ, овора бўлмай қўяқол, мен сени қўйиб юбормайман. Сен ўз жонингни қутқармоқ учун ўз дўстларингга хиёнат қилмоқчисан. Софдил қушлардан кўра, хиёнатчининг ўлгани афзалроқдир!»— деди.

АБДИБЕК ШЕРОЗИЙ

Хожа Зайн ул-Обидин Али Абдибек Шерозий (1515—1580) ўрта аср Шарқининг кўзга кўринган истеъдодли шоирларидан биридир. Унинг ижоди шу пайтгача тўлиқ ўрганилган эмас. Абдибек Шерозий фақат шоиргина бўлиб қолмай, моҳир тарихчи ҳам эди. Унинг «Такмилат ал-ахбор» номли тарихий асари бизгача етиб келган бўлиб, бу асар ўрта Осиёнинг XV—XVI асрлардаги сиёсий ва иқтисодий аҳволи ҳақида қимматли маълумотлар беради.

Абдебек Шерозий ўзидан жуда катта адабий мерос қолдирган. У учта «Хамса» ёзган. Бундан ташқари учта ғазаллар девони тузган, иккита таржима асари бор ва кўпгина бошқа ҳар хил рисоалар муаллифи. Унинг шу кунгача фақат тўққизта асари босилиб чиққан, холос. Сўнги пайтда унинг ўнинчи асари, яъни биринчи «Хамса»сининг бешинчи дostonи «Ойна-и Искандарий» асари босмадан чиқди. Форс тилидаги бу дostonнинг танқидий матнини Абулфазл Ҳошим ўғли Раҳимов амалга оширган. Бу танқидий матн Москвада «Наука» нашриёти томонидан чоп этилди.

Ҳурматли кмтобхонларни Абдибек Шерозийнинг ижоди билан таништириш мақсадида унинг «Ойна-и Искандарий» дostonидан баъзи парчаларни насрий йўл билан таржима қилиб ҳавола этмоқдамиз.

ФАРЗАНДГА НАСИХАТ

Эй ўғил! Бу дунё корхонасида шундай йўл тутки, кийган кийиминг ва еган овқатинг ҳалолдан бўлсин.

Ер юзида шундай яшашга уринки, топган маошинг фақат тўғрилиқ орқали топилган бўлсин.

Жигаринг конидан нон топиб е, аммо текин нон учун дарбадар ит каби бировларнинг эшигига ялиниб борма.

Биз учун қуйидагича йўл тутиш энг муносиб иш ва шунга амал қилиш энг қутлуғ йўлдир.

Агар сен бирор амалга минсангу, золим бўлсанг, де-мак, халқ кўй-у, сен бўри бўласан.

Душманларинг жонингга қасд этади ва андак замонда сени ҳалок қилади.

Агар сен пасткаш одамлардан ҳам пастроқ бўлсанг, у пайтда ўзингга ўхшаганлар кўли остида хор бўласан.

Агар сен илм билан машҳур бўлсанг, барча олам аҳлига муқаррам бўласан.

Сен одамларга таъзим қилишдан бўйин товлама, та-каббурлик йўлига кириб қолишдан эҳтиёт бўл.

Сен одамлар билан шундай муомалада бўлки, токи улар сени жон-дилдан севиб қолсинлар.

Ўзингдан катталарга одоб билан муомала қил, ўзингдан кичикларга эса шафқат йўлини тут.

Катталарни ҳурмат қилсанг, бошингга иш тушган-да, улар ёрдам кўлини чўзадилар, ёшлар эса сенга ҳур-мат кўзи билан боқадилар.

Хижолатда қолмай десанг, манманлик қилма, бошқа-ларнинг кўнглидан жой олай десанг, хушчиroy бўл.

Хушмуомалалик билан одамларнинг юрагига кириш ва катта-кичикни ром этиш мумкин.

Беҳуда ҳазилларга ва енгилтакликларга йўл қўйма, беобрў ва беҳаё кишилар билан ҳамсуҳбат бўлишдан қоч.

Бемаъни сўзлар билан оғзингни булғам, ҳамиша сермаъно сўзлар айтишга урин.

Ўтириш ва йиғилишларда сўзни чўзма, одамларнинг бошини лақмалик билан оғритишдан эҳтиёт бўл.

ЁМОНЛИК ВА ЯХШИЛИК ҲАҚИДА

Бу кўҳна работ ичида то тирик экансан, эҳтиёт-корлик ва хушёрликни қўлдан берма.

Бу феруза гумбазли осмон тагида то тирик экансан, бировни ранжитмасанг, ўзинг ҳам ҳеч қачон ранжимайсан.

Сен дунёга ёмонлик қилиш учун келмагансан, шунинг учун хушинг жойида бўлса, фақат яхшилик қил.

Сен яхшиликни истасанг, яхшилик қил, чунки ёмонликдан ёмонлик, яхшиликдан эса яхшилик туғилади.

Яхши одамларга доимо яхши муомалада бўл, ёмон одамларни эса ўз ёмонлигига мутбало эт.

Сен ёмонлик истовчиларга суяниб иш тутма, чунки ёмонлик истовчилар ёмонлик билан ҳеч қачон мақсадларига етолмайдилар.

Ёмонлар воситасида бировларга ёмонлик тилама, аксинча, бировларга яхшилик қилсанг, мақсадингга албатта етасан.

Душманлик икки бошли илонга ўхшайди, у ҳар икки томонга ҳам ниш ураверади.

Душманлик қилиб бировнинг бошига қандай кулфат солсанг, шу кулфат бир куни сенинг бошингга ҳам келади.

РАҲМУ МУРУВВАТ ВА САХОВАТ ҲАҚИДА

Мурувват инсонийликнинг энг буюк асоси ва одамийликнинг энг улуғ матосидир.

Бировга нарса беришдан инсон ҳеч қачон хароб бўлмайди, чунки қудук қанча кавланса суви шунча кўпаяди.

Саховатли одам ҳеч қачон камбағал бўлмайди, чунки олиш-бериш қадимдан синалган хислатлардан биридир.

Агар ҳаёт сенга кўпроқ беришини тиласанг, кўлинг да нимаики бўлса мардлик билан бошқаларга инъом қил.

Сен токайгача фақат ўз осойишталигинг ҳақида

ўйлайсан?! Шундай йўл тутки, сен туфайли бошқа одамлар ҳам осойишталик топиб, роҳатга ётсин.

Халққа хайру эҳсон қилиш нақадар яхши фазилат, бироқ хайру эҳсон беғараз бўлса яна ҳам яхши бўлади.

Муруват майдонининг шаҳсувори бўлай десанг, гараз билан иш қилиб; эвазига бировлардан фойда олишни ўйлама.

Яхшилик қилган одамингни миннат билан камситишга уринма, бировга ичирган нарсангни миннат билан зарга айланторма.

Саховатли киши шундай кишики, биров талаб қилиб келмай туриб ўзи улашиб беради.

Бироқ саховатни қирим ва дарбмадингга қараб қил. Чунки ёнингдаги пулиннинг ҳаммасини бирдан бериб юборсанг, сўнг нима билан саховатингни амалга оширасан?!

Имконинг кўтаришига қараб сахийлик қил, бировларга қараб тақлид қилган ҳолда сахийлик қилмоқчи бўлма.

Қарз олиб, бунинг эвазига сахийлик қилишга уринма, бошқаларнинг молини олиб; бошқаларга едиришдан нима фойда бор!

ЯХШИ НОМ ҲАҚИДА

Кимки яхшилик йўлида уринса-ю, бироқ бирорта ёдгорлик қолдирмаса, у яхши деган ном ололмайди.

Бу тўққиз равоқ остида яхши деган ном энг буюк иморатлардан ҳам баландроқдир.

Қанча-қанча одамлар дунёдан йўқлик сари кетишди, катта-катта бинолар қуриб, айвонига номларини битиб қўйишди.

Уларнинг тани тупроққа айланди; аммо яхши деган номи ҳамон ўлмай яшамоқда.

Яхшилик иморати нуқсонлардан холи бўлиб; тирикликнинг офтоби уларни доимо ҳимоя қилиб туради.

Сен «яхши» деган номдан иморат тиклашга урин, то одамлар бу иморат деворига номингни «Яхши» деб ёзиб қўйишсин.

Сен нима билан яхшилик қилиш ёки совуқдан асрайдиган работ қуриш қўлингдан келса, уни қуриш билан яхшилик эт.

Сен пайдо қилган нарсадан кимки осудалик топса, улар ҳам сени осуда бўлишингни ўйлайдилар.

ҲАР ХИЛ АСАРЛАРДАН

Касал бутунлай соғайиб кетмаса, ичмоқ ва емоқнинг лаззатини билмайди. Оғир юк елкадан тушмагунча, киши енгил нафас олмайди. Ошиқ маъшуқнинг висолига етмагунча, тинчимайди. Мусофир манзилига етмагунча, изтироби камаймайди. Киши хавфли душмандан қутулмагунча, қарор топмайди.

БАЙТ:

Ҳар кимса душмандан қутулган замон,
Ўзини сезади шоду ҳам омон.

«Мебояд дид» дан.

Қўлингни бутунлай очмаки, кафтингдаги бори тўкилмасин, қўлингни бутунлай юммаки, бир томчи ҳам чиқмай қолмасин.

Донолар шундай деганлар: Борди-ю, бир тўда кишилар бирор муҳим ишга қўл урсалар, уларнинг орасидан одамгарчиликда бошқаларидан устунроқ бўлган киши, биринчи бўлиб ўша мақсадга етади. Борди-ю, одамгарчиликда ҳаммаси тенг бўлса, у пайтда саботли ва садоқатлироғи мақсадга етади. Агар бу бобда ҳам улар бир-бировидан қолишмайдиган бўлсалар, у пайтда дўстлиги ва мадодкорлиги устунроқ бўлгани мақсадга етади ва зафар топади.

«Мебояд дид» дан.

Луқмони ҳакимдан ҳикматли сўз айтишни сўраганларида у шундай деди: «Юз йил илм ўқидим, тўрт подшони кўрдим, ҳаётдан ўзимга тўрт хулоса чиқардим. Одамнинг вужудида тўрт ажойиб хислат бўлиб, уларнинг тўртта душмани ҳам бўлар экан. Улардан биринчиси ақл бўлиб, унинг ўғриси ғазаб экан. Иккинчиси саховат бўлиб, унинг ўғриси ҳасад экан. Учинчиси олижаноблик бўлиб, душмани ғийбат экан. Тўртинчиси ҳаё бўлиб, унинг ўғриси тама экан».

«Качқўли султоний»дан.

Бир доно сўзи:

— Дунё азоби тўрт нарасадир. Биринчиси — қарилик, танҳолик ва кимсасизлик. Иккинчиси — беморлик ва бемадорлик, мусофирлик. Учинчиси — камбағаллик онларида қарздорлик. Тўртинчиси — йўлнинг узоқлиги ва пиёдалик.

Ҳар бир киши уйда ва жамоат орасида қуйидаги одатларга амал қилмоғи керак.

Юришда: кўзингга қараб юр, зарурат бўлмаса шошма, билмаган йўлга таваккал қилиб юрма, юриб кетаётиб нарса ема!

Дам олишда: бошни осилтириб ўтирма, ўзингни изтиробли кўрсатма, мажлис аҳлининг кўзу юзига кўп қарама, ёнбошлаб ўтирма, бадан аъзолари, соқол, устивош билан қўлингни ўйнатма, ўтиришда ухлама, ўзгалар ухлаётганда сен уйғоқ ўтирма, дум тушиб ётма, эрта туришни одат қил!

Одамларнинг равнақ топиши уч нарсага — ўзгалар ҳақидан кўрқишига, порахўр бўлмасликка ва рост сўзликка боғлиқдир. Илм ва яхшилик бир-бировисиз ҳеч нарасадир.

НАЗМ:

То имкон борича кам бўлсин сўзинг,
Сендан сўрамаса, сўзлама ўзинг.
Кўргин, кулоқ икки, сўз эса бирдир,
Демак, икки эшит, бир сўзла сўзинг.

Бир доно кишининг сўзи: «Соҳибдил шундай кишики, у доимо ўлим олдинда турганини ўйлаб, тезроқ яхши ишлар қилиб қолдиришга уринади. Покдил шундай кишики, у ўзини доимо ҳасад ва риёдан покиза тутди. Хушхулқ шундай кишики, у ёмон кишиларни ҳам яхшилик билан ёдга олади. Ҳунарманд киши керагидан ортиқ талаб қилмайди. Баланд ҳиммат киши шундай кишики, борлик ва йўқлик кунларида ўзгармайди. Жувонмард шундай

кишики, борини жалққа әҳсон қилади ва бу ҳақда ҳеч қачон мақтаниб гапирмайди. Гўзал киши шундай кишики, илм, ҳаё, ёқимли хулқ билан безанган бўлади. Дено шундай кишики, вақт қадрини билади ва шунга қараб умр ўтказади. Фаросатли киши шундай кишики, у ўз айбини кўради ва ўзгалар фазилатидан огоҳ бўлади: Сўз соҳиби шундай кишики, нимаики гапиреа, тушуниб туриб гапиреди. Хушвақт шундай кишики, дунё ғамидан ғамга толмайди».

«Баҳр ал-улум»дан.

Бир неча нарса борки, улар бошқа нарсаларга доимо тобедир. Масалан: мурувват ақлга, рой ва тадбир тажрибага, яқинлик муҳаббатга!

«Жовидони хирад»дан.

Икки нарса икки нарса юз беришидан аввал яхшидир. Биринчи — ҳовуз ва чашма суви денгизга қўшилишдан аввал. У денгизга қўшилдим, демак, ундан озодалик ва покизалик кетади. Иккинчи, қариндош-уруғлар билан муро-са ва дўстлар билан ўзаро муҳаббат орага фитна солувчилар ва чақимчилар тушмасидан туриб яхшидир.

«Мебояд дид»дан.

Икки тоифа кишидан ранжимоқ керак: биринчиси — мол тўплаб, ўзи емаган, иккинчиси — илм ўқиб, амал қилмаган.

«Бисту се ҳикмат»дан.

Икки нарса киши қўлида бўлса увол: биринчиси гўзаллигига мағрур одамга берилган ҳусн, иккинчиси — гўзаллик қадрини билмайдиган кишига тушиб қолган хотин!

Икки хислати бор киши бошқаларга оғалик қилади: саховати ва кечириши.

Икки нарсага одамлар доимо етмоқчи бўладилар. Аммо у ҳамиша ёр бўлмайди. Булардан бири саломатлик, иккинчиси тинчликдир.

Дунёда икки ишдан хайрлироқ нарса йўк. Биринчиси — оч одамнинг қорнини тўйдириш, иккинчиси — ғамгин одамнинг дилини севинтириш.

Уч аломатким, камолга етказур,
Ким азиз бўлса дилидан ўтказур.
Биттаси эл нафратидан ор этиш,

Биттаси поку ҳалолдан еб-ютиш,
Тўғри юрмоқ сўнггиси бўлғай шиор,
Ким эга бу учга, топғай эътибор.
Одатинг бўлса тавозеъ, эй жувон,
Сени дўст тутғай ҳамма аҳли жаҳон.
Моли борлар қаршисида эгма бош,
Қадру қиммат бойлигин этма одош.
Тўпласанг ҳам молу дунёни чунон,
Жойлаёлмассан гўрингга ҳеч қачон!

Фаридиддин Аттор.

Уч нарса борки, улар жоҳил кишиларнинг табиатига хос: арзимаган нарсага ҳам ғазабланавериш, ўз ўрнида қилинмаган ҳадя ва дўст билан душман орасидаги фарқни билмаслик:

Яхши инсонда бўлур учта нишон,
Кимдаки бўлмас эса ул бенишон.
Сен ёмон дўстдан ҳамиша қил ҳазар,
Бир куни ғамга солиб қилғай зарар.
То иложинг борки ёлғон сўзлама,
Ўзгани олдашни асло кўзлама.
Пок — ҳалол тушсин ҳамиша комга¹,
Қўйма йўл сен ҳар ишда фирромга.
Яхшилик қил ўз қўлинг бирла мудом,
Айлагин катта-кичикни эҳтиром.
Ким тирикликда беролса бир дирам²,
Ўлганидан сўнгги юздан мухтарам.
Кимки ўлмай битта хурмо бахш этар,
Юз эшак зардан савоби кўп етар.
Нарса бердингми бировга ўйлама.
Очдан ўлсанг ҳамки қайта сўйлама.
Бу гўё шундайки, инсон қайт қилур.
Қайтини ичмоққа ўзи пайт қилур.
Ҳар нима олса боласи отадин,
Отаси мумкинدير олса қайтадин.
Ҳар кишида бўлмаса бир андиша,
Оқибат оёғига тушғай теша!

Фаридиддин Аттор.

Ҳақимларнинг айтишича, одамлар уч гуруҳга, яъни ақлдиларга, ярим ақлдиларга ва нодонларга бўлинадилар.

¹ К о м — оғиз.

² Д и р а м — ўлчов бирлиги.

Ақлли шундай кишики, бирор воқеа юз бермасдан аввал ундан қутулиш йўлини ва тадбирини ўйлаб иш тутади, одамлар охирида қиладиган ишни у аввал қилиб қўяди. Ярим ёки ўртача ақллилар шундай кишиларки, бирор ҳодиса юз берса, ўзларини йўқотмайдилар, ундан қутулиш чорасини қидирадилар ва шу туфайли бу бало домидан озодликка эришадилар. Нодон шундай кишики, бирор воқеа юз берса ўзларини йўқотиб қўядилар, унинг чора-тадбирини қидириш ўрнига доду вой қилиш билан чегараланадилар.

«Качкўли султоний»дан.

Қадим ҳақимларнинг сўзларича, уч кишининг қўполлигини маъзур тутмоқ лозим: биринчи — очнинг, иккинчи — касалнинг, учинчи — мусофирнинг.

«Качкўли султоний»дан.

Ҳақимлар айтади:

— Уч хил кишига яхшилик қилиб бўлмайди. Биринчиси, дангасага, улар экин ўсмайдиган тошлоқ ёки шўр ерга ўхшайди, унга қанча яхшилик уруғини эмагин, барибир кўкариб чиқмайди, яъни таъсир этмайди. Иккинчиси, орсиз ва ҳаёсиз кишилар бўлиб, уларга яхшилик қилсанг, буни тушуниш ёки раҳмат айтиш ўрнига, мендан кўрққанидан қиляпти, деб ўйлайди. Улар янада тумшуқларини кўтариб, кўпроқ нарса талаб қиладилар. Яна бири аҳмоқ кишилар бўлиб, сен қилган яхшиликнинг қадрини билмайди, унинг фарқига ҳам бормайди.

Оқил ва доно кишиларга яхшилик қилмоқ эса савоб ҳамда олий хислатдир.

«Фивоқиҳ ал-жуласо»дан.

Олимлардан Содиқ шундай дейди:

— Уч кишининг қадри уч ерда билинади: марднинг қадри жангда, мулоимлик қадри ғазаб пайтида ва дўстнинг қадри ҳожат тушган вақтида!

«Качкўли султоний»дан.

Одамлар сўз ва феълларига қараб тўрт қисмга бўлинадилар. Биринчи қисми бир нарсани гапиради-ю, аммо ўзи қилмайди. Бу мунофиқлик ва хасислик аломатидир. Иккинчи қисми, бир нарсани ҳам айтади, ҳам ўзи бажаради. Бу виждонли одамлар одатидир. Учинчи қисми, ҳеч нарса айтмайди, аммо бажаради. Бу мард одамлар тоифасидир. Тўртинчи қисми эса гапирмайди ҳам, ҳеч нарса қилмайди ҳам. Бу энг пасткаш одамлар хислатидир.

«Мебойд дид»дан

«Мажмаъ ал-бахрайн» китобида келтирилишича, дунёда тўрт нарса ажойбдир. Унинг бири шуки, қанча есанг ҳам камаймайди, бу ғамдир. Иккинчиси шуки, қанча берсанг ҳам тураверади, бу инсофдир. Учинчиси шуки, қанча оқизсанг ҳам тугамайди, бу кўзёшдир. Тўртинчиси шуки, қанча синса ҳам қиймати камаймайди, бу дилдир.
«Качкўли султоний»дан.

Афлотун сўзи:

— Одамлар тўрт хилдир. Биринчиси шундайки, ваъда бермайди, аммо сўралган ишни адо қилади. Иккинчиси, ваъда беради, аммо бажармайди. Учинчиси, ваъда бермайди ҳам, бажармайди ҳам. Тўртинчиси, ваъда берадилар ва, албатта, бажарадилар.

«Баҳр ал-улум»дан.

Сосонийлар сулоласидан Ардашер ибн Бобак шундай деган эди:

— Тўрт нарса тўрт нарсасиз бўлмайди: ҳурмат — адабсиз, шодлик — тинчликсиз, дўстлик — муҳаббатсиз ва ақл — тажрибасиз!

«Фавокиҳ ал-жуласо»дан.

Ҳаким деди: «Эшитинг ва ёд олингки, тўрт нарса кўзни ўткир ва равшан қилади:

Байт:

Биласанми, агар оқил кишилар,
Ҳожатим тушмасин деса табибга.
Бахти юз кўрсатса боққай доимо,
Сабза, оқин сувга, дўсту ҳабибга.

«Нигористон»дан.

Бир улуғ киши айтади: «Кишининг қалбида тўрт гавҳар бўлиб, бу тўрт гавҳарнинг тўртта душмани ҳам бўлади. Биринчиси — ақл гавҳаридир. Унинг душмани ғазабдир. Иккинчиси — илм гавҳари. Унинг душмани такаббуриликдир. Учинчиси — қаноат гавҳари. Унинг душмани хирсдир. Тўртинчи — сахийлик гавҳари. Унинг душмани тамадир».

«Баҳр ал-улум»дан.

- Эй ўғлим, жўнашинг олдидан сенга тўртта ҳикматли гап айтмоқчиман. Агар уларга амал қилсанг, ҳеч қачон кулфат кўрмайсан. Биринчиси шуки, доимо суҳбат кўрган, парҳезгар кексалар билан суҳбатда бўл! Йўлда улар билан бирга бўлиб, сўзларига қулоқ сол, уларнинг айтганидан

бўйин товлама, нима десалар, амал қил! Иккинчиси шуки, агар ёлғиз бўлсанг, мевали дарахт остида ухлама! Учунчиси шуки, шаҳарга кирган пайтингда савдогарнинг уйида тунама! Тўртинчиси шуки, соҳибжамол ва пули кўп аёллар сенга илтифот қилса, фарибига учма!

«Муҳаммад Жавҳар Заминдор.

Тўрт нарса одамни заиф қилади, эҳтимол касалликка ҳам чалинтирар: куритилган гўшт емоқ, кўп шаҳвоний алоқа қилмоқ, ҳаммомда узоқ ўтирмоқ ва куннинг охирида ухламоқ.

«Нигористон»дан.

Ҳикоят. Кисронинг хазиначисидан куйдаги тўрт сатр ёзилган лавҳани топиб олдилар. Унда шулар ёзилган эди: «Ҳар кимнинг илми бўлмаса обрўйи бўлмайди, ҳар кимнинг дўсти бўлмаса, кучи бўлмайди, ҳар кимнинг фарзанди бўлмаса, кўзининг нури бўлмайди ва ҳар кимнинг яхши хотини бўлмаса тинчлиги бўлмайди».

«Качкўли султоний»дан.

Арасту сўзи:

— Ғамсиз яшашнинг белгиси тўрт нарсададир. Булар — яхши сўз, яхши феъл, яхши ният ва яхши суҳбат.
«Баҳр ал-улум»дан.

Бу бир неча жумла донолар китобида зикр қилинган бўлиб, ҳар ким бу тўрт ишни қилса, тўрт нарсани кутмоғи лозим. Кимки кўп ейишга ҳавасманд бўлса, беморликни кутмоғи мумкин. Кимки аёллар висолига ҳавасманд бўлса, расволикни кутмоғи мумкин. Кимки ақлсиз дўстларга ишонса, мол-мулки билан хайр-хўш қилмоғи лозим. Кимки золим бўлиб, зулм қилса, ўлимни кутмоғи мумкин. Шубҳасиз, агар кимса ситамкорлик соғаридан бир қадаҳ ичаркан, балолар мастлигига мубтало бўлмай қолмайди. Агар ҳаёт бўстонига адолатсизлик ниҳолини экса, азоб ва уқубат мевасидан бошқа нарса олмайди.

Байт:

Дунёда ҳеч кимга айлама ситам,
Ситамдан кишининг умри бўлар кам.

«Мебояд дид»дан.

Тўрт нарса танни семиртиради ва саломатликни оширади: юмшоқ либос киймоқ, дилни ғамдан холи тутмоқ, муаттар ҳидларни ҳидламоқ ва юмшоқ жойда ухламоқ.

Байт:

Бадбўй ҳиду ғамни эшитмоқ,
Бошу танда оғриқ кўзғатар.
Имкон бўлса узоқ юр бундан,
Касал бўлсанг ким ҳам тузатар?!

«Нигористон»дан.

Тўрт нарса борки, унинг озини ҳам кўп деб ҳисобламоқ керак. Биринчи — ўт, унинг озгина куйдирганининг зарари ҳам кўпга ўтади. Иккинчи — қарз. Унинг бир дирҳами билан минг дирҳамининг ташвиши бирдир. Учинчиси — касаллик. У қанчалик енгил бўлмасин, барибир заифлик ва нотавонлик пайдо қилади. Тўртинчи душман. У қанчалик хор ва ожиз бўлмасин, бир кунни ўз ишини қилади.

«Мебояд дид»дан.

✕ Тўрт нарса кўзни хира қилиб, нуруни кеткизади: шўр овқат емоқ, бошдан қайноқ сув қуймоқ, қуёшга қарамоқ ва душман юзини кўрмоқ.

«Нигористон»дан

Тўрт нарса сиҳат-саломатликни сақлайди: иштаҳа келганда овқат емоқ, оғир нарсаларни кўтаришдан тийилмоқ, ҳаракат ва сокинликни меъёрида тутмоқ ва ўзидан ғамни узоқ қилмоқ.

Байт:

Иштаҳа келмасдан еса ҳар кимса,
Ранж ила меҳнатга бўлур мубтало.
Ундан ҳам оғири — кўлда оғир юк,
Қўлгамас юракка бўлади бало!

«Нигористон»дан.

Беш нарсадан аввал беш нарсанинг қадрини бил: қаримасдан аввал ёшлиқ қадрини, қашшоқликдан аввал неъмат қадрини, қарамликдан аввал озодлик қадрини, ўлимдан аввал тириклик қадрини!

«Оталар сўзи»дан.

Олимлардан Муҳаммад Боқир айтади:

— Олти кишидан олти нарса сўраш ғалати туюлади: бойдан олтин сўраш, гўзалдан гул сўраш, тивувчидан игна сўраш, жангчидан қурол сўраш, дўстлардан қарз сўраш, очлардан нон сўраш ва душмандан мадад сўраш!

«Қачкўли султоний»дан

Олти киши олти нарсадан умидини узмоғи керак. Биринчи, золим подшо давлатининг барқарорлиги ва мамлакатининг мустаҳкамлигидан. Иккинчи, мағрур ва мутакаббир киши элнинг мақташидан. Учинчи, бадхулқ кишилар суҳбатдошлардан. Тўртинчи, беадаб кишилар улуг мартабадан. Бешинчи, очкўз кишилар яхшилик қилинишидан. Олтинчи, тамачи кишилар бегуноҳликдан. Чунки, тама кишини ҳаромхўрликка ташлайди. Қаердаки хирс бўлса, у ердан ростлик кетади.

У айтди:

— Беш киши беш айбга йўл қўйса, беш пушаймонлик мевасини тотати. Биринчиси, зарур ишни орқага суради ва вақти кетади. Иккинчиси, яқин дўстни хафа қилади ва балога мубтало бўлади. Учинчиси, душмандан эҳтиёт бўлишдан ғофил бўлади ва зиён кўради. Тўртинчиси, ҳаёли ва покдомон хотинини қўлдан беради ва ёмон хотинга дучор бўлади. Бешинчиси, гуноҳ ишлардан қўрқмайди, оқибат ўлимга маҳкум бўлади.

«Жовидони хирад»дан.

Улуғлар айтадиларки, олтита пайтда одамнинг тили жим бўлмаса, ундай тилнинг борлигидан кўра соқов бўлмоғи афзалдир.

Биринчи, кўп гапиришда, иккинчи, қасам ичишда, учинчи, кишини уялтириб қўядиган беҳуда ҳазил-мутойиба пайтида, тўртинчи, кишини ёмонлаб тилга олишда, бешинчи, эркаклар орасида ўзгаларнинг хотини ҳақида гапиришда, олтинчи — ўзини бошқалардан юқори қўйиб, мақтаниш пайтида!

«Муҳаммад Жавҳар Заминдор.

Ҳакимлар етти гуруҳ билан қўшилишни ва етти тоифадаги кишидан қочишни лозим кўрадилар. Қочиш лозим бўлган етти гуруҳ қуйидагилардир: биринчи, яхшилик ва неъмат ҳақини билмовчи. Иккинчи, ишни чуқур ўйламай, бесабаб ғазаб отига минувчи. Учинчи, умрининг узунлигига мағрурланиб, уни фойдали ишга сарфлашни ўйламовчи. Тўртинчи, ўз ишининг асосига макр ва ҳийлани қўювчи. Бешинчи, хиёнат ва ёлғончиликни гуноҳ деб ўйламай, тобора бу йўлдан юривчи. Олтинчиси, ҳашамат ва ҳою-ҳавасга берилувчи. Еттинчиси, гумон қилишга арзимаган нарса учун ўзидан ўзи ҳадеб гумонсираган киши. Бундай тоифадан доим узоқ юриш лозим.

Яқинлашиш лозим бўлган етти киши эса қуйидагилардир: биринчиси, туз ва неъмат ҳақини билувчи киши.

Иккинчи, вафодор киши. Бундай киши ҳаётнинг ўзгариши ва қийинчиликка қарамай вафо ипларини узмайди, доимо ҳамдам бўлади. Учинчи, тўғри сўзли, алдашни ўзига ор деб биладиган киши. Тўртинчи, шаҳват ва орзу-ҳавас бандаси бўлмаган киши. Бундай киши ўз манфаати деб одамга зарар етказмайди. Бешинчи, ғазабини боса оладиган киши. Бундай киши ақл тақозосига қулоқ солади, ғазаб туфайли бировга зарар етказмайди. Олтинчи, кучи ёки моли билан ҳар кимсага ёрдам кўрсата оладиган киши. Бундай кишидан одам доим нажот орзусига ета олади. Еттинчи, шарм- ҳаёли, одобли киши. Бундай кишининг суҳбатидан одам тўғри йўл топади.

«Қачқўли султоний»дан.

Ҳақимларнинг сўзича, кишини унда бўлган саккиз хислат билан таниш мумкин. Биринчиси — чидамлилиги билан, иккинчиси — ўз қадрини билиши билан, учинчиси — сирни кимга очиш ва сирдош ким бўла олишини билиши билан, бешинчиси — сирни сақлай билиши ва ўзгалар сирини очмаслиги билан, еттинчиси — ўз тилини тия билиши ва керагидан ортиқча гапирмаслиги билан, саккизинчиси — мажлисда жим ўтириши ва сўрамасалар сўзга оғиз очмаслиги билан. Шундай хислатлар воситасида одамларнинг яхши-ёмонлигини билиш мумкин.

«Қачқўли султоний»дан.

ЯХШИЛИКНИНГ ФАЗИЛАТЛАРИ

⊙ Кун ўтганда «ўтди» деб бепарво бўлма, у умрингдан бир ҳиссаси камайганини билдиради.

⊙ Сергаплик душманингдир. Чунки у сенинг айбларингни ошкор этади, душманингни эса жойидан кўзгатади.

⊙ Ғазаб шундай оловки, у ўз соҳибини ҳам ёндиради.

⊙ Пишай десанг, сафар қил. Сафардан беш фойда бор: кўнгил ёзиш, куч тўплаш, илм ва адаб ўрганиш, доно кишилар зиёратида бўлиш.

⊙ Аён нарсага баён шарт эмас.

⊙ Олимлар билан ўтирсанг фойда оласан. Чунки гул ёнида ўтирган одамга гул ҳиди уриб қолади.

⊙ Илм ва адаб таги йўқ хазина. Кимки унга эга бўлса, қадру қиймати баланд бўлади.

⊙ Мард одамнинг ваъдаси ҳам нақд, ҳам тез бўлади.

⊙ Илмсиз инсон — мевасиз дарахт.

⊙ Ақллиликнинг аломати ёлғон гапирмасликдир.

⊙ Ўзи ҳақида ўйламай, фақат халққа илм беришга бел боғлаган олим киши худди шамга ўхшайди, шам ўзини ёндиради, халққа эса зиё бағишлайди.

⊙ Илм бир хазина бўлса, бу хазинанинг калити саволдир.

⊙ Ақлли кишида учта хислат бўлади: биров нарса сўраса одоб билан жавоб беради, бировдан ёмонлик кўрса ҳам яхшилик қилади, халқи учун фойдали фикрларни олға суради.

- ⊙ Айбни эътироф этиш ақли кишининг иши.
- ⊙ Билмаган айб эмас, билмаганини бўйнига олмаслик айб.
- ⊙ Ақли одам шундай одамки, қийин вазиятдан осонгина кутулиб кетади. Доно шундай одамки, қийин вазиятга асло тушмайди.
- ⊙ Ҳар бир халқнинг ақли ўз замонасига нисбатан бўлади.
- ⊙ Ақли киши одоб қоидаларини мукаммал ўрганишга интилади, ақлсиз эса одобга амал қилмасликка интилади.
- ⊙ Ақли киши ўз фикрининг меваларидан баҳраманд бўлади.
- ⊙ Нарса бериб миннат қилишнинг савобидан гуноҳи кўпроқдир.
- ⊙ Миннатли паловдан миннатсиз қотган нон яхши.
- ⊙ Шамини кундузи ёндирган одамнинг туни қоронғу бўлади.
- ⊙ Хасиснинг ҳадяси — совуннинг кўпиги.
- ⊙ Ёлғон ваъда бериш бекорга душман орттиришдир.
- ⊙ Қўлингдан келмаган нарсани тилингга келтирма.
- ⊙ Ақли киши одамларни мисол ва далил билан ишонтиради, аҳмоқ киши эса қасам билан.
- ⊙ Ақл — одамга доимо ҳамдам дўст, мол-дунё эса ташлаб кетувчи бевафо меҳмон.
- ⊙ Пулни ишлатсанг озаяди, ақлни ишлатсанг сайқал топиб, кўпаяди.
- ⊙ Ақл билан адаб — жисм билан жон.
- ⊙ Ақл одамни яшнатади, нодонлик эса қақшатади.
- ⊙ Саломатликнинг кадри кетгандан сўнг билинади.
- ⊙ Тил борки, бол келтиради, тил борки, бало келтиради.
- ⊙ Тил тезлигидан қадам тезлиги яхши.
- ⊙ Аҳмоқ одамдан аччиқланмоқ ўлик устида ашула айтмоқ билан тенг.
- ⊙ Ўзингдан кейингиларга ибрат бўлай десанг, ўзингдан аввалгилардан ибрат ол.
- ⊙ Разилона яшагандан кўра мардона ўлган яхши.
- ⊙ Тинч яшашни истасанг пасткаш билан душманчилик қилма.
- ⊙ Айбсиз дўст қидирган дўстсиз қолади.
- ⊙ Аҳмоққа салом берсанг мендан кўрқяпти деб гумон қилади.
- ⊙ Меҳмонсиз уй суви қуриган тегирмонга ўхшайди.
- ⊙ Нодоннинг вақти фойдасиз ўтади.
- ⊙ Молу пулинг кетса кетсин, аммо вақтингни зое кетказма.

⊙ Насихатчининг калтаги ёмон одамнинг саломидан афзал.

⊙ Ёшлигинг мисоли бир қуш! Ёшликда шундай иш қилки, қариганингда фойда берсин ва унинг беҳуда ўтганидан афсус ема!

⊙ Сабабсиз кулги — беадаблик белгиси.

⊙ Ўз айбини кўрмаган ўзга айбини қидирар.

⊙ Булбул нола чекади, аммо гул ҳиди шамолга насиб этади.

⊙ Олим кўр бўлса ҳам дунёни кўради. Жоҳил соғ бўлса ҳам узоқни кўрмайди.

⊙ Яхши ном қозониш улкан бойлик топишдан афзал.

⊙ Бирор кимсага катта яхшилик қилган бўлсанг, уни кичик деб бил, агар биров сенга кичкина яхшилик қилган бўлса, уни катта деб фаҳмла.

⊙ Оталарнинг дўстлиги болаларни яқинлаштиради.

⊙ Тўғрилиқ одамни балодан қутқаради.

⊙ Қорни очнинг жаҳли кучли бўлади.

⊙ Баданнинг соғлиғи ҳасаднинг озлигидан.

⊙ Ёмон кунда сабр қилган яхши кунга тез етар.

⊙ Пасткаш одам бир сўзни сўзлайди; аммо бошқа нарсани кўзлайди.

⊙ Бойлик муҳтожликдан қутқаргани каби маслаҳат хатолардан халос этади.

⊙ Синамаган кишидан маслаҳат сўрама.

⊙ Ақлли одам аввал маслаҳатлашиб, сўнг ишга қўл уради. Аҳмоқ эса аввал ишга қўл уриб, кейин маслаҳатлашади.

⊙ Дўстнинг ёмони шундайки, яхшилигингни унутади, ёмонлигингни эслаб қолади.

⊙ Ёмонга минг марта яхшилик қилу, аммо бир саломни канда қилсанг сендан ёмон одам йўқ.

⊙ Номард одам ҳақни кўриб, ноҳаққа майл этади.

⊙ Номард киши узрингни қабул этмайди, хатонгни эса кечирмайди.

⊙ Аччиқ мевали дарахтни асал билан суғорсанг ҳам ширин бўлмайди.

⊙ Қарға тухумини каклик тагида очирган билан бари-бир гўшти ҳалол бўлмайди.

⊙ Ҳар бир дарахтнинг меваси бор, кўнгилнинг меваси эса фарзанд.

⊙ Аҳмоқ ғазабланса шайтон унга акалик қилади.

⊙ Мингта одамни ўзингга дўст қиламан деб, битта одамни душманга айлантирма, чунки дўст мингта бўлса оз, душман битта бўлса кўпдир.

⊙ Ота-онаси ўлган одамни эмас, одоб-ахлоқи бўлмаган одамни етим де.

⊙ Бахил учун дунёда роҳат йўқ.

⊙ Бахт ҳийла билан топилмайди.

⊙ Дўст жамоли дардни аритади.

⊙ Адабли одам табибга ўхшайди, у билан суҳбатлашиш кўнгилдаги ғамни қувади.

⊙ Туякаш билан дўст бўлган кишининг дарвозаси кенг бўлиши керак.

⊙ Тилнинг шакли кичик бўлса ҳам зиёни улкандир.

⊙ Тил кескир қилич, сўз эса қайтариб бўлмас ўқдир.

⊙ Тил тинч бўлса, бош саломат бўлади.

⊙ Олимнинг сўзи жоҳилнинг олтинидан яхши.

⊙ Пасткаш одам бирор кимсани севса ё кўрққанидан севади, ёки тамағирлигидан.

⊙ Ўз ерида айтилмаган сўз ҳеч ким йўқ ерда чалинган куйга ўхшайди.

⊙ Ҳар бир кишининг сўзи ақлига яраша бўлади.

⊙ Ақлли одамнинг сўзи жонга озик, ақлсиз одамнинг сўзи жонга қозик.

⊙ Замона талабига тескари юрган одам сув ичидан олов қидирган одамга ўхшайди.

⊙ Икки киши билган бир сир бутун маҳаллага ёйилади.

⊙ Ҳар бир сўзнинг ўз ўрни бор, ҳар бир ишнинг ўз мавриди.

⊙ Кўп ётадиган одамнинг умрида барака кам бўлади.

⊙ Табибдан сир яширган киши ўзига хиёнат қилган бўлади.

⊙ Баданнинг қуввати овқат, руҳнинг қуввати эса илмдир.

⊙ Қорин емоқдан завқ олади, ақл эса ҳикматдан.

⊙ Қаламнинг кучи қиличдан ўткир.

⊙ Қиличнинг учи, қаламнинг учи.

⊙ Виждонли одамнинг қалби сирлар хазинасидир.

Эй мажлисда ўтирган киши,

Бундаги сўз сенга омонат.

Мажлис сирин ифшо айласанг,

Омонатга бўлур хиёнат!

⊙ Аҳмоқнинг юраги оғзида, ақлининг тили юрагида бўлади.

⊙ Душманга қарши ҳийла ишлатмасанг, душман ҳийласидан ўласан.

⊙ Нодон одамдан алоқани узиш — ақлли одам билан алоқада бўлиш билан тенг.

ЧИСТОН

Чистон сўзининг асл луғавий маъноси «чист он», яъни «у нима» дегани бўлиб, ўзбек тилидаги топишмоққа тўғри келади. Шеърий чистонлар ўзбек ва форс-тожик адабиётида қадимдан бери мавжуд бўлиб, ҳатто Жомий, Навоий, Огаҳий каби машҳур шоирлар ижодида ҳам чистонлар учрайди.

Чистонда маълум бир нарса асосга олинган бўлиб, унинг ранги, кўриниши, шакли ва ишлатилиши топишмоқ усулида баён қилинади. Чистонлар кишини ўйлашга, фикрлашга, ҳаётда сезгир ва қизиқувчан бўлишга ундайди. Одамнинг ақлини қайрайди, фикр ва билим доирасини кенгайтиради.

Қуйида келтирилаётган чистонлар турли хилдаги форсча ва туркча кўлёмалардан танлаб олинди. Бундан ташқари, А. Сўфиев томонидан Душанбеда чоп этилган «Чист он?» номли китобдан ҳам фойдаланилди.

1

**У нима, ялтирок, бадани таранг,
Гоҳи рангли бўлар, гоҳида беранг.
Кимки уни емоқ пайида бўлса,
Доим айтар сўзи биттадир: «Жаранг»!**

2

У нима, қўллардан қўлларга кўчар,
Кулиб боқсанг у ҳам чехрасин очар.
Аммо ғазаб билан боқа кўрмаки,
У ҳам ғазаб билан заҳрини сочар!

3

Эшиксиз бир хона — ичида ҳар он,
Юзлари пардали гўзаллар пинҳон.
Лаъли лаблар учун муносиб лаълдир,
Кўрган дейди: «Қаранг, ажойиб маржон»!

4

У нима жимгина турар кундузи,
Тун бўлса шеригу, йиғида ўзи.
Кам ухлар, саҳархез, мажлисородир,
Қалби мум, тани соф, ялтироқ юзи!

5

У нима тез юрар, лек жони йўқдир,
Кулади, оғзининг нишони йўқдир.
Доимий шакли йўқ, аммо йиғлайди,
Куйиб нола чекар забони йўқдир!

6

Кўрдим бир покиза ажойиб илон,
Яланғоч ҳар ерда юради равон.
Хизматдан бош тортса хотинлар уни,
Сочига бир суқиб «жазолар» шу он!

7

У нима, дўкону, уй-у, саройда,
Бел боғлаб, хизматда ҳар кун, ҳар ойда.
Оёқлар остига бошин уради,
Ундан саришталик мавжуд ҳар жойда!

8

У нима, кундузи кўринар қора,
Баъзан юзи қизил, дили садпора.

Унга қўлларингни боса кўрмагин,
Ошиқлар дилидек қон оқар қора!

9

У нима, жимгина битирмас ишни,
Ҳар ишда жанг учун қайрайди тишни.
Қизиқки, ҳар икки қулоғин шайлаб,
Бармоққа тегизсанг бошлар узишни!

10

Кўрдим бир ширину ажойиб санам,
Қизил-яшил кўйлак эғнида кўркам.
Юз ҳийла-найрангни ишга солганми,
Тор уйга бекиниб олипти қай дам!

11

У нима, гумбазга ўхшаб юмалок,
Эғнида устма-уст тўни бор бирок.
Ҳар киши ечмоқчи бўлса тўнини,
Юзлари ёш билан ювилгай шу чок!

12

Бир гўзал санамки, мижози тупроқ,
Сув билан ҳамиша шод ила хандон.
Қўлини бошига қўйганча ҳар чок,
Бош ҳақи, деб қасам ичади пинҳон!

13

Бир наҳанг балиқки, ёқимли юзи,
Қорнида суви-ю, ўт унинг кўзи.
Бир зумда юзталаб зебони ютиб,
Зум ўтмай қайтариб чиқарар ўзи!

14

Гумбазки, эшикнинг нишони йўқдир,
Калити темирдан, посбони йўқдир.
Ичида боласи кўп-у, ҳар бола,
Юз она туғади, гумони йўқдир!

21

У нима, кўк барги ўзига паноҳ,
Либоси жигарранг, бошда кўк кулоҳ;
Бошини олишиб, кўксин ёришар.
Қизиги шундаки, йўқ унда гуноҳ.

22

Бир ажаб жонивор кўрдим саҳрода,
Мингта ўқ епти-ю, кетар пиёда.

23

У нима, оғзи бор; аммо тиши йўқ;
Оғзига не тушса қияр иши йўқ.
Бармоқни тегизар бўлсанг оғзига,
Чангалин солади, ҳеч кўрқиши йўқ.

24

Бир қора қарғани кўрдим; ногаҳон;
Ошпоқ бир товукни туғди қорсимон;
Ажабким, оқ товук парвоз қилди-ю,
Бир олтин тухумни туғди шул замон.

25

У нима; бир қушу йўқдир қаноти;
Унда йўқ отаю онанинг зоти
Белидан тутмасанг гавҳарин тўкмас,
Бошини кесмасанг гапирмас. Оти?

26

У нима, оқ булут каби намоён,
Валекин қуёши ичида ниҳон.
Ташидан дурларга ўхшаб турса-да,
Ичида сув тўла гўёки уммон.
Кумушу зар тўла ажаб бир сандиқ,
Валекин чиғаноқ каби кўп арзон.
Ғам ўти баъзида бағрин куйдирар,
Ошпақлар дилидек юраги бирён.
Осмонга ўхшайди, эшиклари йўқ,

Гўзаллик буржида юлдузи тобон,
Ўйламай ечса ким бу муаммони,
Ломиъ дер, ул киши нодири даврон.

27

Мен бостирдим икки товук,
Бири иссик, бири совук.

28

У қандай гўзалдир, ўзи кўп арзон,
Валекин юради яланғоч ҳар он.
Зулм бармоғидан туртки ер доим,
Ичаги ортидан доим намоён.

29

У нима, эгадир тўртта хонага.
Бошидан жой бермиш яна шонага.
Ҳар хона ичида лик тўла қори,
Ажабо, қорлари эга донага.

30

У нима, бир ғунча, оғзидир очик,
Туядек лабидан тупуги сочик.
Кўзлари оппоғу ўзи интизор,
Ичида иплари,кутади урчик!

31

Бир гиёҳ, эшаклар ер уни ҳар чок,
Дунёни олади қасд қилса биров.
Оқ йўлдан юрару қора қон ичар,
Юрмаса бошига тортишур пичок!

32

Муаммо айтайин қулоқ сол бирпас,
У нима, тўлмайди ёки қуримас?

33

Бир гўзал санамки, ётади ёлғиз,
Тонггача туғади неча юзта қиз.

Ўрнидан турганда ўлади бироқ,
Бошини кесишса жон топар шаксиз.

34

Бир ажиб санъатки, кўзинг бойланар,
Эркаги ухлару хотин айланар!

35

Бир нарса кўрдим мен, қани ўйлаб боқ,
Тўртта жон, бешта тан, саккизта оёқ!

36

Бир ажойиб отни кўрдим — икки тил, олти оёқ,
Диққатинг солиб назар қил, белида дум бор бироқ!

37

У қандай дарахтдир, кўк парда ниқоб,
Ўн икки шохи бор айласанг ҳисоб.
Ҳар шохга диққатинг билан назар сол,
Ўттиз барг борлигин билурсан дарҳол.
Ҳар баргнинг ярмиси қорадир бироқ,
Бошқа қисмлари қор каби оппоқ.

38

Оқу қора — жуфт каптар,
Бирга эмас — тоқ ётар.
Уйдан чиқмай жаҳонга,
Парвоз қилар ҳар ёнга.

39

Катта туя — думи йўқ,
Овқат учун ғами йўқ.
Дарёдан сув ичади,
Одамга ризқ сочади!

40

Икки тирик жондан ном олган бежон,
Бир мастни кўрдим мен довдирар ҳар ён.

«Хар» эрур билмаса бу маънони ким,
Ё «буз»дан камдир у ақлда ҳар он!

41

Бошдан олдинг ақлимни ҳар кун, жонон, излайман,
Уни қайдан топсам, деб доим нишон излайман.
Солгин назар, ҳар мисра бошки ҳарфин жамъ қилгин,
Агар ундан не чиқса, уни гирён излайман!

42

Тўрт ширин боладир она қорнида,
Боланинг исмидан ном олган она.
Қачонким боласи чиқмоқчи бўлса,
Онаси жон берар, айтсам, гирёна!

43

Бир қушки, оқ тухум туғади такрор,
Баҳорда ҳам унинг бир туғмоғи бор.
Мингтадан кам бўлмас бир бор туққани,
Бир йилда ўн минглаб туғса ҳам не ор!

44

Бир ажойиб қуш кўрдим,
Қаноти бор уч юзта.
Эллик саид, уч фитначи,
Ва мард киши тўққизта.

45

У нима, сўз ёзар киши тилидан,
Шоҳлар ҳам тутади унинг белидан.
Ҳар кимнинг бошини кесса ўлади,
Бош кетса, жон топар пичоқ қўлидан!

46

У нима, доно ҳаким, тарнов ичида бир илон,
Оғзида бир қушни тишлаб, индамай ётгай ниҳон.
Сув илоннинг қуввати, қушга эса қувват илон,
Қолса гар сувсиз илон қушнинг чиқар жони шу он!

Бир отлик ва лекин пиёда ҳар он,
Оқ майдон ичида уради жавлон.
Бадани оқ, бироқ, чеҳраси қора,
Ўзи бунда, ҳукми кезади жаҳон!

У надирким, доимо даврон кезар,
Барча олам ичра саргардон кезар.
Йўқ қарори, доимо ғайратдадир,
Элга ризқ бермоқ учун ҳикматдадир.

ЧИСТОНЛАРНИНГ ЖАВОБИ

1. Тухум
2. Ойна
3. Анор
4. Шам
5. Булут
6. Игна
7. Супурги
8. Шотут
9. Қайчи
10. Хандон писта
11. Пиёз
12. Кўза
13. Ҳаммом
14. Тарвуз
15. Саримсоқ
16. Чигиртка
17. Тухум
18. Йил, ой, кеча ва қундуз
19. Анор
20. Ой, юлдузлар ва Қуёш
21. Бақлажон
22. Типратикан
23. Қайчи
24. Тун, тонг ва қуёш
25. Қамиш қалам
26. Тухум
27. Ёз ва қиш
28. Игна
29. Кўрак, шона, пахта, чигит.
30. Чанокдан оқиб турган пахта
31. Қамиш қалам
32. Ой
33. Шам
34. Тегирмон тоши ва ўқи
35. Тобутдаги ўлик ва остидаги тўрт киши
36. Тарози
37. Ой, йил, кеча ва қундуз
38. Куз
39. Булут
40. Қовун. Қовун форс-тожик тилида «харбуза» дейилади. Хар-эшак, буз-эчки дегани
41. Ҳар бир мисранинг бош ҳарфи олинса, «бўса» ҳосил бўлади.
42. Ёнғоқ. Ёнғоқ тожик тилида «чормағз», яъни «тўрт мағиз» дейилади.
43. Қор
44. Эллик саид-жума кунлари. Уч фитначи — қишнинг уч ойи. Тўққиз киши баҳор, ёз, куз ойлари
45. Қамиш қалам
46. Мойчиरोқ
47. Қамиш қалам
48. Сув

МУНДАРИЖА

Мустафо Ҳомийпошшо. Болаларнинг вазифалари	5
Абдулқодир Нурий ал-Барзанжий. «Муқтатафоти адабийи»	19
«Қонуни ҳикмат» китобидан	49
Ғулом Муҳаммад Восиф. Ибратли ҳикоятлар.	59
Абдибек Шерозий	83
Ҳар хил асарлардан	88
Яхшиликнинг фазилатлари	98
Чистонлар	102

ҲИКМАТНАМЕ

Научно-познавательное издание

На узбекском языке

Муҳаррир Т. Алимов
Расмлар муҳаррири Л. Ибрагимов
Тех. муҳаррир Е. Лукьянова
Корректор Ш. Саагова

ИБ № 0362

Босмахонага берилди 24.11.91. Босишга рухсат этилди 24.07.92. Формат 84 X 1081/32
Тип Таймс гарнитураси. Босмахона қоғози. Юқори босма. Шартли босма 5,88. Шартли
кр.от 6,3. Нашр л. 5,43 Буюртма № 2403 Шартнома № 2~92 Тиражи 25000

«Чўпон» нашриёти, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот комитети, «Китоб» нашриёти ва матбаа ишлаб
чиқариш бирлашмасининг 3-босмахонаси. Тошкент, 700194, Муродов кўчаси, 1